

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**BIYOĞRAFİK ESERLERİN TARİH ÖĞRETİMİNE
KATKISI
VE
İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E UZANAN
SÜRECİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ahmet KAYA

**Danışman
Prof. Dr. Abdullah MARTAL**

**İzmir
2011**

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**BIYOĞRAFİK ESERLERİN TARİH ÖĞRETİMİNE
KATKISI
VE
İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E UZANAN
SÜRECİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ahmet KAYA

**İzmir
2011**

**BİYOĞRAFİK ESERLERİN TARİH ÖĞRETİMİNE
KATKISI
VE
İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E UZANAN
SÜRECİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Biyografik Eserlerin Tarih Öğretimine Katkısı ve İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Uzanan Sürecin Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir, onurumla doğrularım.

Tarih

../.../2011

Ahmet KAYA

İmza

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof Dr. Abdullah MARTAL

Üye Yrd. Doç Dr. Ercan UYANIK

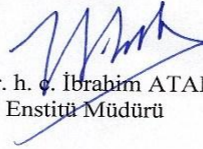
Üye Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

15.12.2014

Prof. Dr. h. c. İbrahim ATALAY
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Biyografi, en özet ifadeyle; bir kişinin yaşamöyküsünü anlatan yazılara verilen isimdir. Ancak anlatılanların genel özelliği, sıradan kişiler değil, bir dönemin tanıklığını yapmış, olayların oluşmasında etkide bulunmuş, eser üretmiş, alışılmışın dışında olanlardır. İnsanları bu türe yönelten önemli nedenlerden birisi, olayların önemli etmeni olan kişiyi merak etme isteğidir. Aslında, bireylerin hayatını anlatırken, tarihi olayları belgelere, kaynaklara ve tanıklara dayalı olarak sunma çabası ona tarihsel bir nitelik kazandırır. Öte yandan bu anlatımlarına kendi sunumunu, hayal gücünü, kurgusunu, kişisel dünyasını katmasıyla, edebi türlere ve özellikle romana doğru yaklaşır. Bu noktada da karşımıza; biyografi yazarının gerçeği ne kadar anlattığı sorunu çıkmaktadır. Tüm zorluklarına rağmen biyografik eserler, öznel nitelikleri barındırıyor olsa da Tarih için önemli kaynaklar içinde gösterilebilir.

İlköğretim ve Ortaöğretim Tarih Dersleri Öğretim Programları'na bakıldığında biyografik eserlerden faydalanılabileceği belirtilmiş ancak bunların kitaplara yansımaları aynı oranda olmamıştır. Bazı konuları anlatırken özellikle hatıra ve biyografi önemli oranda kullanılmış, bazılarında da tek kişinin hayatıyla geniş bir konu anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca yaşamöyküleri, sadece doğum ve ölüm tarihleriyle sınırlı kalmış, çoğu zaman kişilerin önemli faaliyetlerinden bahsedilmemiştir. Ders kitaplarında konuların sunulmuş tarzı öğrenciyi ezberlemeye yöneltmekte bu da kısa bir süre sonra unutulmasına neden olmaktadır. Hem ilköğretim hem de ortaöğretimde bu öğretim şekli, dersten sıkılmaları getirirken ilgiyi de iyice azaltmaktadır. Ortaöğretimdeyse öğrencilerin sınav kaygıları üst düzeyde olduğundan, Tarih dersi için *ezbere dayalı öğrenme/öğretme yönteminin* daha çok öne çıkmasına neden olmuş, analiz ve tartışma yetilerinin gelişmesini engellemiştir. Tarih, kendine ait, günümüzü anlayabilme ve gelecekle ilgili

çıkarımlarda bulunabilme özelliği nedeniyle önemsenmesi gereken bir alandır. Bu nedenle eğitim ortamında dikkatlerin bu derse yöneltilmesi için farklı metotların uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda biyografik kaynaklar da, farklı anlatıları dile getirebileceğinden önemlidir

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen dönemin, ilköğretim ve ortaöğretim ders kitaplarında kısaca anlatılması ve konular arasında neden sonuç ilişkisi sağlanamamış olması, Cumhuriyet Tarihi'ni anlama açısından eksiklikleri getirmiştir. Oysa Meşrutiyet döneminde gerçekleşen mücadeleler, demokrasi tarihimiz açısından çok önemlidir. İmparatorluk bir taraftan Trablusgarp ve Balkan Savaşları'yla uğraşırken, ülke içinde yaşanan sıkıntılar ciddi problemlere neden olmuştur. Ancak yaşanan bu sorunlardan ders kitaplarında hiç söz edilmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecinde ilginç olaylar yaşanmış, savaşın kaybedilmesinden sonra kimse sorumluluğu almak istememiştir. Milli mücadele dönemindeyse, gerek üst düzeydeki askeri ve siyasi kişiliklerin gerekse yurdun çeşitli yerlerinde halkın bireysel ve toplu tepki hareketleri çok önemlidir. Özetle; bu olayların değişik bakış açılarıyla anlatıldığı kaynaklardan biri de biyografi ve türleridir.

Yapılan çalışmalar, biyografik kaynakların eğitim ortamında kullanılmasının başarıyı arttırdığını göstermiştir. *Biyografik Eserlerin Tarih Öğretimine Katkısı ve İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Uzanan Sürecin Değerlendirilmesi* adlı tezimizde; biyografik eserleri, dönem incelemesiyle birlikte ele alarak ders kitaplarında ne kadar yer verildiğini, tarih öğretimine nasıl katkı sağlayabileceğini incelemeye çalıştık.

Bu çalışmamızda öncelikle biyografi kavramı, tarihsel gelişimi ve türleri kısaca özetlenecektir. İkinci bölümdeyse, ders kitaplarındaki durumla birlikte önemli siyasi, edebi ve gazeteci kimliklerin biyografileri, hatıraları incelenerek, farklı ve ilginç noktalar anlatılacaktır. Sonraki bölümde, hem ilköğretim hem de ortaöğretim ders kitapları ve programlarının genel değerlendirmesiyle birlikte bu tür kaynakların tarih öğretimine katkısı incelenecektir. Sonuç bölümünde de konuyla ilgili çalışmamız neticesinde ulaştığımız yargı belirtilecektir.

Araştırma süresinceengin görüş ve değerlendirmeleriyle vakitlerini bana ayıran, eleştirileriyle ufkumu açan, hocam Prof. Dr. Abdullah MARTAL'a, tezin her

aşamasında yardımlarını eksik etmeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Ercan UYANIK’a, çalışmamızı imla kuralları açısından değerlendirip fikir veren ablam Ayşe KAYA’ya, bana her zaman destek olan, eşim Mesude KAYA’ya, çalışmalarımın dolayısıyla yeterince vakit ayıramadığım kızım Gökçe Nur’a ve son olarak da bana yaptıkları bütün katkılarının dolayısıyla annem ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

../../2011
Ahmet KAYA

İÇİNDEKİLER

Başlık Sayfası	
Yemin Metni.....	i
Değerlendirme Kurulu Üyeleri	
Yüksek Öğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi	
Tez Veri Formu	
Önsöz.....	ii
İçindekiler.....	v
Özet.....	vii
Absract.....	viii
Kısaltmalar.....	ix

GİRİŞ

1.Araştırma Alanının Yeri ve Sınırları.....	1
2.Araştırmanın Kapsamı ve Önemi.....	1
3.Araştırmanın Amacı.....	2
4.Araştırmada Kullanılan Malzeme ve Metot.....	2

BÖLÜM I

BİYOĞRAFİ NEDİR?

1.1 Biyografinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi.....	4
1.2 Biyografi Türleri ve Özellikleri.....	8

BÖLÜM II

BİYOĞRAFİK ESERLERLE İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E UZANAN SÜRECİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1 İkinci Meşrutiyet'in İlanını Hazırlayan Koşullar.....	13
2.2 İkinci Meşrutiyet'in İlanı (23 Temmuz 1908).....	22
2.3 İttihat Terakki Partisi'nin Faaliyetleri ve 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)....	28
2.4 1909 Sonrası Gelişmeler ve Trablusgarp Savaşı.....	39
2.5 Balkan Savaşları ve İç Mücadeleler.....	43
2.6 Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Katılışı.....	48

2.7 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ve Savaştığı Cepheler...	54
2.8 Milli Mücadele Dönemi.....	71

BÖLÜM III

TARİH ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS KİTAPLARININ BİYOGRAFİK ESERLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ, BİYOGRAFİK ESERLERİN TARİH ÖĞRETİMİNE KATKISI

3.1 İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programı ve Ders Kitabının Biyografik Eserler Açısından Değerlendirilmesi.....	100
3.2 Lise İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Tarih Ders Kitapları ve Öğretim Programlarının Biyografik Eserler Açısından Değerlendirilmesi.....	107
3.3 Biyografik Eserlerin Tarih Öğretimine Katkısı.....	114
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	126

ÖZET

Biyografik eserler, tarih öğretimi açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen dönemde, bireylerin mücadelelerinin, sürecin gelişmesindeki rolü büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılması ve demokrasinin gelişimi açısından dikkatlice incelenmesi gereken bu döneme, ne yazık ki tarih öğretiminde ve ders kitaplarında yeterince önem verilmediği göze çarpmaktadır. Halbuki dönemin olaylarına, bu eserlerin gözüyle bakıldığında farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Gelişim çağında bulunan İlköğretim 8. sınıf öğrencileri ve genç nesli temsil eden lise öğrencilerinin, ezberden ziyade konuları farklı açılardan değerlendirerek öğrenmeleri, tarih bilimi için vazgeçilmezdir. Böylece öğrenciler, bu bilimin kendilerine sunmak istediği geçmişi öğrenip, günümüzü yorumlama ve geleceklerine yön verme yetisini kazanmış olacaklardır. Genç neslin, İkinci Meşrutiyet'i hazırlayan şartları, İkinci Meşrutiyet dönemini, İttihat ve Terakki Partisi, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de yaşananları, biyografileri, hatıraları incelemekten öğrenmeye çalışması eksik olacaktır. Öğreticilerin de dikkat edecekleri en önemli nokta, bu kaynakları kullanırken abartılı bir kimlik oluşturma endişesi taşımalarıdır. Öğrencilere sürekli bir biçimde kahramanlıklarla dolu yaşamların verilmesi, hatalardan ders çıkarma becerisini yok edecektir. Bu nedenle, farklı yaklaşımların dile getirilmesi, öğrencilere kazandırmaya çalıştığımız, “değerlendirme yaparak doğruya ulaşma” çabamıza destek verecektir.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, Otobiyografi, Hatırat, İkinci Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Tarih Öğretimi, Ders Kitabı

ABSTRACT

Biographic works should be regarded as a resource for teaching history. During the period from the second Constitutional Monarchy to the Republic, the roles of the People's struggles were very important. It wasn't given importance in teaching history and the course books in this period which should be evaluated carefully according to the development of the democracy and the foundation of the Turkish Republic. However, when we assess the event of this period by means of the textbooks, we can evaluate the events very different ways. The eighth grade students, who are in the growth age, and the high school students, who represent the youth, should learn the history with cause and consequence instead of memorizing the history. This learning technique is inevitable for learning history. In this way the students will get the ability to learn the past and lead the present and the future with this learning. The aim of history science is to teach the past and take lessons from the past and not to do the same mistakes. It will be wrong for the young people learning the history without searching the conditions causing the second Constitutional Monarchy, second Constitutional Monarchy Period, Committee of Union and Progress, World War I., the incidents in Independence War, memories and biographies. The most important point which the teachers should give attention is while using this teaching materials they shouldn't over the people (heroes) taking part in history. Always teaching students heroic events with exaggerating will make students end their taking lessons ability from the mistakes occurring in history. Because of this, looking into the past events from different point of views will support the teachers who try to supply the students to get the ability evaluating the events and getting the truth.

Key Words: Biography, autobiography, Memories, Second Constitutional Monarchy, Committee of Union and Progress, The First World War, Independence War, History Teaching, Textbook

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A.İ.İ.A.B.	Atatürk ile ilgili arşiv belgeleri
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
Abd.	Ana bilim dalı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DEÜ.	Dokuz Eylül Üniversitesi
Ens.	Enstitü
Fak.	Fakülte
Meb.	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC. M.M.V.	Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Vekaleti
TDK.	Türk Dil Kurumu
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Ün.	Üniversite
Yay. Haz.	Yayına hazırlayan
YKY.	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA ALANININ YERİ VE SINIRLARI

Araştırma, biyografik eserlerin Tarih öğretimine katkısı ve İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan sürecin (1908–1923) değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu sebeple, ilköğretim ve ortaöğretimde okutulan, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Sosyal Bilgiler, Tarih dersleri öğretim programları ve ders kitapları; İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen süreci anlatan biyografik kaynaklarla birlikte değerlendirerek bu tür eserlerin tarih öğretimine nasıl katkıda bulunabileceğini ele almıştır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ

Tarih, günümüzü anlayabilme ve geleceğimizi planlayabilmenin anahtarı olan bilimdir. Gençlerimizin eğitimlerinde çok önemli yer tutması bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Tarih dersi, materyalin bol olduğu bir alan olarak gözükmekle birlikte, bunların eğitim ortamına aktarılmasında sıkıntı yaşanılmaktadır. Bu nedenle Tarih öğretiminde biyografik eserlerin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kişilerin kendi hayat hikâyelerini anlattıkları otobiyografiler, başkaları tarafından yazılmış, ilgi duyulan, beğenilen, başarıların ve yenilgilerin anlatıldığı biyografiler, öznel nitelikler içerdiği için diğerleri gibi dikkatli bir tenkit sürecinden geçirilmesi gereken hatıralar, günlükler, mektuplar tarih bilimi ve öğretimine katkı sağlayabilecek kaynaklardır.

İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan süreci değerlendirmek istememizdeki sebepse, incelenen dönemin ilköğretim ve ortaöğretim tarih ders kitaplarında yüzeysel olarak anlatılmasıdır. II. Abdülhamit'in baskı rejiminden kurtulmak için verilen mücadeleler, 1908'de Meşruti rejimin ilan edilmesini sağlamış ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü engelleyememiştir. Osmanlılar, yedi sene boyunca etnik kökenli ayaklanmalar, Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'yla uğraşmıştır. Savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun işgali, işgale karşı direniş ve Milli Mücadele, Anadolu'da yeni bir devletin doğuşuyla sonuçlanmıştır. Bu sürecin tanıklarının hatıra ve anlatımları, tarihi olayların akışını anlamada önemli bir katkı sağlayacaktır.

Araştırma konumuzda, değerlendirilen dönem geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle yazılan biyografik eserler de sayıca bir hayli fazladır. Gerek olaylara birinci derecede müdahil olan Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Mustafa Kemal

Atatürk gibi siyasal aktörlerin kendi yazdıkları otobiyografileri, hatıraları, günlükleri, gerekse araştırmacılar tarafından yazılan biyografiler, söz konusu dönemin bazı olaylarına farklı pencereden bakma seçeneğini sunmuştur. Bunların dışında, onları her ne kadar edebi kimlikleriyle tanısak da Mehmet Akif Ersoy, Ziya Gökalp, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Cahit Yalçın gibi edebiyatçıların siyasal kimliklerini ve mücadelelerini anlatan biyografi ve hatıralar da önemlidir.

Eserleri incelediğimizde, olayların baş sorumlusu olarak bilinen kişilerin, bu edebi türü kullanarak savunmalarını yaptıkları da görülmektedir. Hatıraları değerlendirirken öznellikleri, ne zaman yazıldıkları dikkatlice incelenmelidir. Ayrıca, biyografik romanların, içeriğinde kurgu olsa bile tarihe katkısını unutmamak gerekir. Çalışmamız, biyografik eserlerin tarih öğretimine katkısını, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen süreci ele alarak değerlendirmesi açısından önemlidir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Tarih öğretiminde biyografi türünün önemli katkı sağlamasının nedeni olaylarda kişilerin oynadığı roldür. Biyografik eserler, bireylerin kendi yaşadıklarını anlatırken dönem ve çevreyle ilgili gözlemlerini aktardığı için göz ardı edilmemelidir. Önemli olan noktaysa, bunlardan tarihsel kaynak olarak yararlanmada ortaya çıkan sorunların halledilmesidir. Öznel nitelikler içermesi, dikkatli bir değerlendirmeden geçirilmelerini gerektirmektedir. İlköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerde tarih dersine olan ilginin giderek azalması farklı yöntemlerin kullanılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmamız, dönem incelemesinden hareketle biyografik kaynaklarda, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen süreçle ilgili farklı anlatımların olabileceğini, bunlardan ders kitaplarında bahsetmenin öğrencilerin dikkatini ve ilgisini çekebileceğini böylece bu tür kaynaklardan öğretimde faydalanılabileceğini anlatmayı amaçlamıştır.

4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MALZEME VE METOT

İlköğretimde, Talim Terbiye Kurulu tarafından hazırlanan 8.sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ile 7. Sınıf Sosyal Bilgiler dersleri öğretim programları ve ders kitapları, ele alınan dönem çerçevesinde biyografik eserler yönüyle taranmış, bu tür kaynaklardan ne kadar faydalandığı incelenmeye

çalışılmıştır. Aynı şekilde ortaöğretimde görülen Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersleri için de çalışmalar yapılmıştır.

İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar devam eden dönemde yazılan biyografik kaynaklar, başlıklar halinde ayrılarak değerlendirilmiştir. Konular anlatılırken önemli rol oynayan siyasi kişiliklerin, gazete ve basın hayatında etkili olan insanların hayatlarından ve yazdıklarından örnekler alınmıştır. Ayrıca savaş ortamını cephelerde birebir yaşayanların hatıralarından da faydalanılmıştır. Öğrencilerin dikkatlerini çekebilecek ayrıntılara yer verilmeye çalışılmıştır.

İncelediğimiz dönemi aydınlatan kaynak kitaplar, İzmir Milli Kütüphane, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Kütüphanesi'nden edinilmiştir. Kütüphane çalışmaları sırasında alanımızla dolaylı ilgisi olan kaynaklarda tespit edilmiş, konuya uygunluk sağlayanlar, ilgili bölümlerde anlam bütünlüğü oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca Yüksek Öğretim Kurumu'nun internet sitesinde taramalar yapılarak çalışma yaptığımız alanla ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri indirilip incelenmiştir. Yazım kuralları içinde Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinden faydalanılmıştır.

Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; biyografinin tanımı ve türleri ayrıntıya girilmeden verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde; tarih ders kitaplarında incelediğimiz sürecin nasıl anlatıldığı kısaca belirtilmiş sonra da biyografik eserlerdeki değerlendirmeler alıntılarla anlatılmıştır. Bu bölüm sekiz alt başlıktan oluşmuş her kısımda etkili olan kişilerden farklı örnekler verilmiştir. Üçüncü bölümde; ilköğretim ve ortaöğretimdeki mevcut kaynaklara göre durum tespiti yapılmış ve biyografik eserlerin nasıl katkı sağlayabileceği incelenmiştir. Burada kitaplara eleştiriler getirilerek olumlu ve olumsuz yanları verilmiştir.

Edinilen kaynakların ve bilgilerin ışığında biyografik eserlerin öznel nitelikleri içinde barındırması ve dikkatli bir inceleme sürecinden geçirilmesi gerektiği ilkesi göz ardı edilmeden tarih için önemli ve değerli bir kaynak olduğu, tarih öğretiminde faydalanılması gerektiği düşüncesi tezimizin metot ve yöntemini oluşturmuştur.

I.BÖLÜM

BİYOĞRAFI NEDİR?

1.1 Biyografinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Biyografi teriminin çok çeşitli biçimlerde tanımları yapılabilir. Kelime Yunanca olup, köklerine bakıldığında; “*bios*” canlılık, hayat, “*grafien*” ise yazı, şekil anlamına gelir. Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde ise; “*hayat hikâyesi, tercüme-i hal, hal tercümesi*”¹ olarak tanımlanır. Bir başka deyişle; tanınmış insanların hayatlarını, başarılarını, anlatmak amacıyla yazılmış eserlere de yine biyografi adını vermektediriz. Mübahat S.Kütükoğlu biyografileri, “*Tarihe mal olmuş şahsiyetlerin hayatlarının hikâyesi*”² olarak ifadelendirmiştir. Terim olarak biyografi, “*hayatları, ilgileri ve uzmanlık alanlarıyla yaşadıkları çağın ve toplumun ilerisinde olan, sıra dışı hayatlarıyla insanların ilgisini çeken kişiler hakkında başkaları tarafından kaleme alınan yaşamöyküleridir.*”³ Bir başkasını anlama çabası, anlatılan kişinin hususiyetlerini tüm canlılığıyla ortaya koyma, hayatının tamamını ya da bir kısmını anlama çalışmasıdır. Alanlarında üne sahip olmuş kişilerin hayatlarını, ülke ve dünya insanlığına neler kazandırdıklarını, önemli başarılarını bütünüyle anlatan yazı ve kitaplara biyografi denir. “*Biyografi, bir tarih türü, bir açıklama usulü, külli bir tarihin parçasıdır. İlk anda biyografi bir insanın tarihi olarak tanımlanmaktadır. Fiilen, ancak bazı büyük adamların tarihi söz konusudur.*”⁴

Biyografinin yazılma sebebiyse; bir kişiyi, kişiliğiyle, eserleriyle, mücadeleleriyle okuyucuya anlatmaktır. Biyografi için bireyler, her şeyden önce gelir. Kökeninin yüzyıllar öncesine dayanmasına rağmen bu yazı türüne ilginin giderek artması aslında iki kelime ile açıklanabilir: Merak ve anma dürtüsü. Hafıza

¹Komisyon, Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.202

² Mübahat Kütükoğlu, Tarih Araştırmalarında Usul, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1991, s.23

³Sema Aslan, “Türkiye’de Biyografinin Gelişmemesi Kapalı Toplum Yapısıyla Yakından İlgili” Milliyet Gazetesi 8 Ağustos 2006 Nüshası

⁴Leon E.Halkin, Tarih Tenkidinin Unsurları, (çev. Prof Dr.Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yayınları, Ankara 1989, s.55

sahibi olması dolayısıyla geçmişteki olayları merak eden insanoğlu, olayların öznesi olan kişiyi de merak etmiş, bu da çok erken tarihlerde biyografi türünü doğurmuştur. Bu türün doğuşuyla ilgili daha farklı izahlar da bulunabilir. Çünkü insanlar, ölüm gerçeği ile karşılaştıklarından beri ölen kişilerin hayatlarını anlamaya daha fazla çaba sarf etmişlerdir. Değişmeyen gerçek olarak kabul ettikleri ölüm, biyografinin de temellerinin cenaze törenlerindeki ve mezar kitabelerindeki sözselsel ifadeler olmasına neden olmuştur. Biyografi yazımındaki bütün amaç aslında “*ölen kişinin hayattayken yaptıklarını anlatmak, kişiyi övmektir.*”⁵ Eğer bu kişi askerse kahramanlıkları, hükümdarsa yönetim tarzıyla anılır. Geçmiş dönemlere bakıldığında; örneğin Orhun ve Yenisey Yazıtları’nda kimi zaman mezar taşlarının, ölümlerin kendi ağzından yazılmış olduğunu görüyoruz. Bunlar, biyografi için temel oluşturmakla birlikte dar anlamıyla biyografilerin yazı dilinin ilk örnekleri olabileceğini işaret etmektedir.

Batı uygarlığında biyografi türünün ilk örneklerine bakıldığında, önce kısa biyografilere rastlanılmıştır. Modern çağların biyografi anlayışının temelini oluşturan Plutarkos (MS 49–119), “Koşullu Yaşamlar” adlı eserinde, yirmi üç Yunanlı ve yirmi üç Romalı’nın hayatını kaleme almıştır. Anılan eserde, biyografi daha çok ahlaki örnekler verme ve örneklerle model yaratma amacı için kullanılmıştır. 6. yüzyıla rastlayan dönemde ise İngiltere’de, dinsel kavramların daha fazla ön plana çıkarıldığı biyografi örnekleriyle karşılaşmaktayız. Burada ki amaç; iyi insanların iyi yönlerini, kötülerin de kötü yönlerini yazmaktır. Ama unutulmamalıdır ki biyografi yazmaktaki bir amaç da yergidir. İnsanların kötü yönlerinin sergilenmesi bu türün özünde bulunmaktadır.

Ortaçağ’da ise, skolâstik düşüncenin de etkisiyle biyografi türü ilerleme kaydedememiştir. Bu yüzyılda en fazla göze çarpanlar, daha çok kral ve devlet adamlarının hikâyeleridir. “*Ortaçağ ile Rönesans’ta birçok biyografi açıkça didaktikti ve ele aldığı kişiyi bir Hristiyan’a yakışır davranışlar veya toplumsal erdem açısından örnek olarak sunmak üzere tasarlanmıştı.*”⁶ 17. yüzyıla gelindiğinde ise, gerçeklik konusunda hataya düşmüş ve eserin içine kendi duygularını katmış da olsa İzaak Walton (1593–1683) tarafından ilk bilinçli biyografi girişi gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki yüzyıl bu türün zenginleştiği bir dönemdir. 19.

⁵ Nursel Duruer, “Hayat, Biyografiler, Biyografyalar”, Jale Baysal’a Armağan, İstanbul 1993, İstanbul Ün. Edebiyat Fak., s. 76

⁶ John Tosh, Tarih Peşinde, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.81

yüzyıla gelindiğinde, biyografinin konusu kral, devlet adamları ve komutanlardan iyi insanlara doğru yönelmiştir. Amaç, doğru örneklerin insanlara kural ve kanunlardan daha fazla yarar getirebileceğidir. Bu yüzyıl aynı zamanda biyografinin romanla dirsek temasında bulunduğu, genel özelliği itibarıyla ahlaki ve öğreticiliğinin ön plana çıkarıldığı bir devirdir. 20. yüzyıldaysa, kahramanların sadece örnek davranışlarını yansıtmakla kalmayacak, hayatını hikâye ettiği özne, arkadaşı veya düşmanı da olsa eleştirebilecektir. Artık bu dönemde biyografi, sadece doğruyu yazacak ve biyograflar kendinden öncekilere önemli tenkitler getireceklerdir.

Özetle; Batı edebiyatlarında biyografinin köklü bir geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Tanınmış birçok yazar da biyograf kimlikleriyle ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu alanda Türk okuru için en ünlü yazarlardan biri Stefan Zweing'dir. (1881–1942). “Dünya Fikir Mimarları” adlı eseri, Türkçe’ye çevrilmiş ve oldukça dikkat çekmiştir. Biyografik roman türünün de işin içine girmesiyle biyografinin sınırları daha da genişlemiştir.

Türk Edebiyatı’nda ise modern biyografi yazımı öncesiyle ilgili olarak şu söylenebilir:

“Türkçe’de ilk biyografik eserler, VII. ve VIII. yüzyıllardan başlayarak iki ayrı kanalda yazılmıştır. Biri İslam dini çerçevesinde gelişen ve son peygamberin yaşamöyküsünü anlatan siyer türü, diğeri de tarih kökenli Orhun Yazıtları ile Yenisey Yazıtları’dır.”⁷

Bu tür eserlerde olağan dışılık göze çarpar. Başrollerde yer alan insanların normal insanlardan farklı özellikleri vardır. Böyle özelliklerin verilmesindeki amaç; ulviliklerini biraz daha arttırmanın yanında okuyucunun ders çıkarmasının da istenmesidir. Ancak bu eserler biyografi sayılsa da “*efsaneleşmiş destansı yapıtlar oldukları için bilimsel doğruluk taşımamaktadırlar.*”⁸ Zira bunlarda kurmaca özellikler fazlasıyla yer almaktadır.

“Osmanlı Döneminde biyografik yazım geleneğinin önemli adımları ise tezkirecilikle atılmıştır. Dolayısıyla, Türk Edebiyatı’nda modern biyografi öncesi biyografik yazım geleneğine ait ilk örneklerin tezkireler olduğunu söylemek mümkündür.”⁹ Anadolu’da ilk tezkire örneği ise İdris-i Bitlisi’nin (1457- 1520)¹⁰

⁷ Uğur Kökten, “Orhun Yazıtları’ndan Şair Nigar’a”, Kitap-lık sayı: 36, (Bahar 1999), s.201

⁸ Atilla Özkırımlı, Türk Edebiyatı Tarihi, C.1, İnkılâp Yayınları, İstanbul, s. 238

⁹ Sinem Çelebioğlu, “Türk Edebiyatı’nda Modern Biyografinin Doğuşu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007, s.19

sunduğu Heşt Behişt'tir. Tezkirelerin genel özelliği; önce eserin yazılma nedeninin anlatıldığı mukaddime bölümünden sonra, kişilerin biyografisine yer verilmesidir. Bir ayrıntı olarak, genelde doğum tarihleri verilmezken ölümünden söz edilmeyen yok gibidir. Bu eserlerde, üzerlerinde en çok durulan nokta, eğitim hayatları olurken, mevkisi ve geçim kaynağından da bahsedilir. Ancak çoğu zaman kişilik çözümlemelerine yer verilmez.

Tanzimat Dönemi'ndeyseniz, tezkireciliğin hemen ortadan kalktığını söyleyemeyiz. Yani modern biyografi ortaya çıkmadan tezkirecilik geleneği bu dönemde de devam etmektedir. Ancak önceki yazılanların taranarak oluşturulduğu bu eserler, tam anlamıyla birer tezkire özelliği göstermez. “*Örneğin, Ebüzzüya Tevfik'in (1849–1913) 1875 yılında yazdığı 'Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye' adlı çalışması, mensur yazılardan toplanmış bir antolojidir.*”¹¹ Bu dönemde, Muallim Naci'nin (1850- 1893) “Osmanlı Şairleri ve Esami” adlı, eski tezkirelerin gözden geçirilmesiyle ve 850 kişinin hayat hikâyesinden oluşan 1891 yılında tamamladığı eseri örnek olarak gösterilebilir. “*Biyografi ve Edebiyat tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan Faik Reşat, 1894–95 yıllarında iki cilt halinde yayımladığı “Eslaf'ta” ise, çoğunluğu şair olmak üzere, büyük kahramanların, bilginlerin ve düşünürlerin hayatına yer vermiştir.*”¹² Bu eser incelendiğinde; yazarın biyografik bilgi sunmasındaki amacının, okuyucuya kişilerin hem başarılarını aktarmak hem de hatalarını göstermek, uyarıda bulunmak olduğu anlaşılır.

Batılı tarzda yazılan ilk biyografi örneği Beşir Fuat'ın (1852–1887) “Viktor Hugo ve Voltaire” adlı eserleri olarak karşımıza çıkar. Yine Türk kökenli biri için yazılmış ilk biyografi eseriyseniz, Ahmet Mithat'ın (1844–1912) “Beşir Fuat”ıdır.

¹⁰ Molla İdris'in ne zaman doğduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı bilgilerden hareketle 1450–1455 yıllarında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.(Mehmet Bayraktar, *Bitlisli İdris*, Ankara 1991,4)Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda 861/1457 yılında doğduğu ileri sürülmektedir.(Orhan Başaran, “*İdris-i Bitlisi Hakkında Bazı Yeni Bilgiler*”, Akademik Araştırmalar Dergisi, XIV, İstanbul 2002, s. 201, İdris-i Bitlisi ve İdrisiyye Medresesi Mevkufâtı-Dr. Rahmi Tekin Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi- A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 40, Erzurum 2009, Sayfa 234)

Kaynaklar İdris-i Bitlisi'nin vefatı hakkında da muhtelif tarihler vermektedir. Şeref-Han ve Hoca Sadeddin Efendi'nin verdiği bilgiye göre, Yavuz Sultan Selim'in vefatından iki ay sonra, 7 Zi'l-hicce 926 / 18 Kasım 1520'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı ise İstanbul'da Eyüp semtinde kendi adı ile anılan İdris Köşkü denilen yerde bulunmaktadır.(İdris-i Bitlisi ve İdrisiyye Medresesi Mevkufâtı-Dr. Rahmi Tekin Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi- A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 40, Erzurum 2009, Sayfa 236)

¹¹ Agâh Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, TTK Yayınları, Ankara 1973, s.454

¹² Çelebioğlu , a.g.t., s.23

1.2 Biyografi Türleri ve Özellikleri

Biyografilerin, türlerine ve ayırıcı özelliklerine bakıldığında, 20. yüzyılda giderek önem kazanan bir anlatım türü olduğu söylenebilir.

Biyografisi yazılacak olan kişilerin bilgilerinin, kronolojik bir sıra içinde, alt başlıklar halinde, dönemi içindeki önem ve konumunu, başarılarını, eserlerini, bunların değişik özelliklerini, eleştiri süzgecinden geçirerek, araştırmalara ve incelemelere dayalı olarak veren çalışmalara, bilimsel biyografi ya da biyografik monografi denir. Bu tür eserlerde belgelere dayalı olmak ve objektiflik ön plandadır. Eğrisiyle doğrusuyla her şey okuyucuya verilmeye çalışılır. Kurgu unsurlarının olmaması gerekir. “*Bilimsel biyografiler Kaya Bilgegil’in “Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma” adlı eserinde görüldüğü üzere, bilimsel bir araştırmanın bütün değer ölçülerini yerine getirmek iddiasındadır.*”¹³ Bu türün en önemli özelliği, biyografisi yazılan şahsa yakınlık duyulmaması, bütün kaynakların tarafsız biçimde gözden geçirilmesidir. Böylece, kişinin karanlıkta kalmış bazı yanlarının gün yüzüne çıkarılması amaçlanır. Biyografik eserler, kimi zaman da, bazı ünlü kişilerin hayattayken kendi hayat hikâyelerini yazmalarından oluşur. Bunlara otobiyografi ya da özyaşamöyküsü denir. Kişiler, farklı amaçlarla bu türü tercih etmektedirler. Kimisi, kendisini kamuoyu önünde savunmak ve aklanmak için kimisi de yaşam deneyimlerini gelecek kuşaklara aktarmak için otobiyografisini yazar. “*Bununla birlikte özyaşamöyküleri, kişilerin kendileriyle ilgili değerlendirmeleri yönünden ilgi çekici olmalarına karşın, çoğunlukla öznel yanları ağır basar.*”¹⁴ Bu tür eserleri hatırat türünden ayırmak zorlaşır. Ancak özyaşamöykülerinde özel yaşam daha fazla yer alırken, anılarda ise yaşanmış olaylar, gözlenmiş olay ve olgular seçilerek anlatılmaktadır.

Biyografinin adını çok fazla duymadığımız nekroloji denilen bir türü de bulunmaktadır. Ölen bir kişinin ölümünden sonraki günlerde genellikle gazete ve dergi sayfalarında, çevresindeki yakınları tarafından üstün özellikleri, erdemleri, çalışmalarının, anı usulüyle anlatıldığı eserlerdir. Öznelliğin, duygusallığın en üst seviyede olduğu bu eserler incelenmeye değerdir.

¹³Mustafa Apaydın, “Biyografik Roman Türünün Türk Edebiyatı’ndaki Gelişimi Üzerine Bazı Dikkatler”, Hece Dergisi,(Türk Romanı Özel Sayısı), 2002, s.462

¹⁴“Grolier International Americana Ansiklopedisi”, C. 10, s.387

Diğer bir biyografi türü olan biyografik romanlarda; tanınmış kişilerin hayat hikâyeleri, roman türünün imkânlarından faydalanılarak kurgu içinde anlatılır. Romanın ortaya çıkmasıyla biyograflar, biyografinin sınırlarını daha da genişletmişlerdir. “*Bu eserler, hem roman formatını kullandıkları için kurmaca dünyanın özelliklerini taşımaktadırlar hem de belgesel nitelikleriyle romanın kurmaca dünyasının dışında gibi görünmektedirler.*”¹⁵

Türk Edebiyatı’nda bu tür eserlere Batı’daki kadar ilgi gösterildiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Örneklerine Cumhuriyet döneminde rastlamakla beraber ilk eser, Hasan Ali Yücel’in “Goethe Bir Deha’nın Romanı” isimli eseridir. Yine bununla ilgili olarak Mehmet Emin Erişirgil’in “Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp” ve “İslamcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif” örnek verilebilir. 1990’lı yıllardan itibaren bu konuda yazılan eserlerin sayısında artış yaşanmıştır. Ancak bu artış, kurmaca ile gerçeğin sınırlarının belirlenemediği bir dönemi de birlikte getirmiştir.

Bu ana türlerin yanında, incelediği konuların ışığında, her mesleğe ve her kişiye ait biyografilerin olduğu *evrensel biyografi*, bir millete ait kişilerin biyografilerine yer veren *ulusal biyografi*, bir bölgeye mensup kişilerin hayat hikâyesini anlatan *bölgesel biyografi*, belli meslek gruplarına ait insanların yaşantısını anlatan *mesleki biyografiler* de bulunmaktadır. Günümüzde gelişen nehir söyleşiler kavramının, otobiyografi türü mü yoksa ona kaynaklık eden bir malzeme mi olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Nehir söyleşileri, kişinin masa başına oturup kendi hikâyesini yazmaktan çok birisinin hakkında sorduğu sorulara yanıtlar vererek ve yanıtlardan yeni sorular türeterek, oluşan bir süreci işaret eder. Biyografi çalışmalarındaki kısırlık belki de bu türün ön plana çıkmasına neden olmaktadır.

Biyografinin türleriyle ilgili bu kısa açıklamalardan sonra özelliklerinin neler olabileceği hakkında bazı bilgiler vermek gerekir. Öncelikle olması gereken başlıca özelliği, tarihsel gerçekliğe uygun olmasıdır. Hayat hikâyesi anlatılan kişi nasıl yaşamışsa o şekilde anlatılmalıdır. Dışardan bir şeyler katılmamalı ya da özünün saptırılmaması gerekir. Bir biyograf için yaratıcılık olumlu olabilir ama eğer

¹⁵Apaydın, a.g.m., s.463

biyografi yazıyorsa, elinde bulunan malzemenin dışındakileri hayal edip kurgulamamalıdır. Gerçekleri çarpıtmamalı veya değiştirmemelidir.

Biyografi eserinde gerçekliğe ne kadar ulaşılabileceği tartışma konusudur. Buna ulaşmadaki engelin en büyüğü ise, biyografin kendisidir.

*“Çünkü biyografin kendi hayat görüşü, ahlak anlayışı, birikimi, kişiliği, içinde yaşadığı toplumun değer yargıları ve daha da önemlisi hayatını kaleme aldığı kişi ile olan ilişkisi nedeniyle gerçekliğe ulaşması zorlaşmaktadır.”*¹⁶

Yazarların anlatmaya çalıştıkları kişilerden çok, kendilerinden bahsetmesi de gerçekliğe ulaşmada bir başka sorundur. Yazılan eserde her şeyin anlatılmış olduğu iddiası biyografi eseri için abartılı gelebilmektedir.

Biyografi yazarının öncelikle, yazacağı kişi hakkında bütün bilgileri elde etmesi önemlidir. Özneye ilgili makaleler, akademik çalışmalar, resmi kayıtlar, günlükler, mektuplar, varsa kişinin eserlerine ve çevresindeki bireylere mutlaka ulaşılması gerekir. Kişi hakkında etraflı, doğru ve net açıklamalar yapabilecek insanlarla sanki bir dedektif mahiyetinde çalışma yapması, biyografin en önemli niteliklerinden biri olarak gözüktür. *“İyi inceleme yapılmamasından veya gereken dikkatin gösterilmemesinden meydana gelen yanlışlar, okurların belleğinde yanlış veya eksik izlenimler bırakır. Küçük yaşlarda edinilen bu gibi izlenimleri silmek, düzeltmek veya tamamlamak hiç de kolay değildir.”*¹⁷ Toplanan eserlerin iyi bir inceleme sürecinden geçirilip hangi detayların aktarılacağına bilinmesi, göz ardı edilmemelidir. Ortaya çıkan eserde, hayatı yazılan kişiyle ilgili dikkat çekici ayrıntılar tamamıyla verilmiş olmalıdır. *“Canlı, hareketli ve yalın bir anlatımla kaleme alınan biyografilerin çocuklarca beğenilmesi ve okunma olasılığı daha çoktur.”*¹⁸

Biyografik eserlerin bir başka özelliği de yazım aşamasında, ilk dönemlerdeki biyografilerde pek görmediğimiz, kronolojik sıranın önemidir. Bununla bağlantılı olarak da; biyografik eserlerdeki değerlendirmelerin yazarın devrine göre değil, öznenin devrine görev yapılmış olması gerekir.

¹⁶ Duruer, a.g.m., s.76

¹⁷ Mustafa Gençtürk, “Tarih Öğretiminde Biyografi Kullanımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, s.63

¹⁸ Ferhan Oğuzkan, Çocuk Edebiyatı, Emel Matbaacılık, Ankara 1997, s.142

Biyografi yazarının eserinde, objektiflik ile kişisel duygular arasında denge kurabilmesi, istediğini yazıp beğenmediğini yazmaması söz konusu olmamalıdır. Biyografinin nesnelliğini bozan en önemli unsur, kendi değerlerini göz önünde bulundurarak yargılama yapmaktır. O nedenle bu tür eserlerde kişisel yorum, tahmin ve yargılar bir kenara bırakılmalıdır.

Tüm bu olması gereken özelliklere rağmen biyografiler, eski dönemlerden bu yana ya tapınma ya da yerme amacıyla yazılmıştır. Çoğu zaman başkasının hayat hikâyesini yazıyorum diye, yazarların kendi fikirleri okuyucuya sunulmuştur. Zira yaşamöyküleri; *“Öleni bir kez daha öldürmek ya da konu kişi yaşıyorsa yaşama yakışmadığını göstermek için yazılırlar. Bir bakıma ibret ve ders alma anıtı olarak kaleme alınırlar.”*¹⁹ Bir başka ortak özellik de, otobiyografik unsurlar içeriyor olmasıdır. Hayatı konu edilen kişinin yanı sıra biyografin hayatının da ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bir başka deyişle anlatılan kişinin yanında aslında, esas özne yazarın kendisidir.

Kurgunun ön plana çıktığı biyografik romanlarsa, çevreden biyografi yazmak için toplanan kaynaklara, yazarın hayal gücünden bir şeyler eklemesiyle ortaya çıkan bir özelliğe sahiptir. Belgelere dayandığı için roman olamayacağı gibi, dönemin siyasal görünümünü bize yansıttığı için tarihi roman türüne gireceği noktasında tartışmalar yaşanmaktadır. Biyografik romanlar, genelde kişiler öldükten sonra yazılmıştır. Hayatta olan kişiler için de yazıldığı nadiren görülmektedir.

Biyografik çalışmaların sayısının son yıllarda artmış olmasına rağmen istenilen düzeye gelmemesinde bazı unsurlar etkilidir. Bunların en önemlisi, toplum olarak ferdin kişisel yaşamının gündeme getirilmesinin hoş karşılanmaması olarak görülmektedir. Öyle ki yazarlar, kimi zaman hayat hikâyelerini yansıttıktan sonra kişinin çevresinden gelen tepkiler nedeniyle çalışmalarından uzaklaşabilmektedirler. Birde hiç kimsenin eleştiriye ve olumsuz görüşe tahammülünün olmayışı da bunda etkilidir. Sayıca biraz kıpırdama olmasına rağmen nitelik açısından kalıcı bir değer taşıdıklarını söylemek güçtür. Yine, ciddi biyografi çalışmalarının ülkemizde yeterince finanse edilmemiş olması da niteliğin geriye gitmesinde önemlidir. Üniversitelerde çok fazla faaliyetin olmaması amatörlerin bu alanda etkili olmasına neden olmuştur.

¹⁹Oğuz Demiralp, “Yaşamöyküsü Mezartaşına Yazılır”, Kitap-lık Dergisi(1999), sayı 36, s.177

Özetle; “*tarihsel biyografi yazmak, büyük bir projedir.*”²⁰ Bu projenin tarih çalışmalarında yeri olmayacağını belirtenlerin sayısı az değildir. En önemli etkense, nesnelliğinin nasıl sağlanabileceği sorunudur. Ama yinede niteliği yüksek eserlerin bu çalışmalarda kaynak teşkil edeceği muhakkaktır. Tarih ders kitaplarında bunların objektif biçimde sunulması öğrencilerin doğru bilgileri edinmesi açısından önemlidir. Aksi takdirde eğitim dünyasındaki önyargılı yaklaşımların genç neslin zihinlerine vereceği zararları düzeltmek zor olacaktır.

Bu bağlamda; İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e uzanan süreci değerlendirirken yukarıda bahsedilen türlerden her birine uygun eserlere yer verilmiştir. Hatıra türünden kaynaklara diğerlerinden daha fazla ulaşılmıştır. Biyografi kitaplarının sayısı da epeyce vardır. Biyografik roman türünden eserlerden de faydalanılmıştır. İncelemeler esnasında, biyografik eserlerde olması gereken özellikler göz ardı edilmemiş, öznel nitelikler ve kurgu unsurları ayıklanmaya çalışılmıştır.

²⁰Tosh, a.g.e., s.81

II. BÖLÜM

BİYOGRAFİK ESERLERLE İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E UZANAN SÜRECİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde; Osmanlı İmparatorluğu'nun çalkantılı geçen son dönemlerini, siyasetçisi, askeri, cemiyetçisi, gazetecisi ve edebiyatçısının gözüyle incelemeye çalışırken amacımız; kronolojik sıra içinde bütün olayları ayrıntısıyla değil, ana hatlarıyla biyografik eserlerin dönemi nasıl değerlendirdiğine ilköğretim ve ortaöğretim ders kitapları çerçevesinde bakmaktır.

2.1 İkinci Meşrutiyet'in İlanını Hazırlayan Koşullar

İkinci Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan koşullarla ilgili, *8.Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*²¹ ders kitabında çok kısa bilgiler verilmiş, bunlar da Mustafa Kemal'in hayatı çerçevesinde anlatılmış, mücadele veren diğer önemli kişilerden bahsedilmemiştir. “*Dört Şehir ve Mustafa Kemal*” adlı konuda, Selanik, Manastır, İstanbul ve Sofya kentlerinin özellikleriyle birlikte istibdada karşı mücadelelerin neden merkezden uzak bölgelerde yapıldığı anlatılmaya çalışılmıştır:

“*Selanik*

İşlek bir limanı ve Avrupa ile demiryolu bağlantısı olan şehir, canlı bir ticaret ve sanayi merkeziydi. Çeşitli din ve milliyetten oluşan nüfusuyla da renkli bir yapıya sahipti. Burada Türkçe, Rumca, İbranice ve Bulgarca yayınlanan resmi vilayet gazetesinin yanında Avrupa'da çeşitli dillerde basılan gazete ve kitapları anında okuma imkânı vardı.

Manastır

Konsolosluklar ve ticaret şehri Manastır, o dönemde aralarında çekişme olan çeşitli din ve milliyetten insanları barındırıyordu. Sırbistan ve Bulgaristan kendi kiliseleri aracılığıyla bölgeye hâkim olmak istiyordu.

Sofya

*Sosyal hayat çok canlıydı. Üst düzey yetkililerin katıldığı danslı, yemekli toplantılarda Mustafa Kemal, Avrupa devletlerinin temsilcileriyle doğrudan görüşme ve fikirlerini paylaşma imkânı buldu.”*²²

II. Abdülhamit'e karşı muhalefetin ortaya çıktığı yerlerden biri olan modern eğitim kurumlarıyla ilgili ders kitabında şöyle bilgi verilmiştir:

“Atatürk'ün yetiştiği dönemde ülkede öğretim birliği yoktu. Bir tarafta geleneksel öğretime devam eden, dini derslerin ağırlıkta olduğu mektep ve

²¹Samettin Başol, Tuğrul Yıldırım, Miyase Koyuncu, Abdullah Yıldız, Ömer Faruk Evirgen, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 8 Ders kitabı, Meb Yayınları, İstanbul 2010

²²Başol ve diğerleri, a.g .e., s.24-25

medreseler; diğer tarafta Batı örneklerine göre kurulmuş okullar, askeri okullar ve çeşitli meslek okulları vardı. Bunun yanında ülkede yaşayan gayrimüslimlerin açtığı azınlık okulları ile yabancı devletler tarafından açılan ve son dönemde sayıları gittikçe artan yabancı okullarda faaliyetliydi. Bu okulların her biri kendi amaçları doğrultusunda eğitim yapıyordu.

Askeri okullar zamanın en iyi devlet okullarıydı. Burada eğitim parasız olduğu gibi dersler uzman öğretmenler tarafından verilmekte; akılcı, vatansever ve olayları objektif yorumlayabilen öğrenciler yetiştirilmekteydi.”²³

Lise İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ²⁴dersi kitabındaysa aynı dönem şöyle özetlenmiştir:

“II. Abdülhamit’in Mebuslar Meclisi’ni kapatması ve anayasayı yürürlükten kaldırması Meşrutiyet yanlısı aydınların harekete geçmesine neden oldu. Meşrutiyet yanlısı Osmanlı aydınları, gizlice İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kurdular. Cemiyetin amacı meşrutiyeti yeniden ilan ettirmektir. Cemiyet İstanbul’da kısa zamanda örgütlenirken özellikle harp okulu ve tıbbiye öğrencileri arasında taraftar buldu. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucuları arasında çok sayıda subay da bulunuyordu... II. Abdülhamit yönetimine karşı girişimleri nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin bir kısmı tutuklanırken bir kısmı da Avrupa’ya kaçmak zorunda kaldı. Avrupa’ya gidenler, çıkardıkları gazetelerde II. Abdülhamit yönetimini eleştiren yazılar yazdılar.”²⁵

Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf ²⁶ders kitabındaysa; “Kanunuesasî, Osmanlı padişahına olağanüstü bir durumla karşılaşılırsa meclisi kapatma yetkisi vermişti. II. Abdülhamit 93 Harbini öne sürerek meclisi 14 Şubat 1878’de kapatmıştı. Bu karar Jön Türkler tarafından keyfi olarak nitelendirildi.”²⁷ şeklinde İkinci Meşrutiyet’in ilanını hazırlayan koşullardan bahsedilmiştir.

Görüldüğü gibi ders kitaplarında dönem yüzeysel biçimde anlatılmıştır. Biyografik kaynaklarda ise konuyla ilgili geniş bilgiler yer almaktadır. Konumuz gereği bu tür eserlerin süreci nasıl değerlendirdiğini özetlemek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda yetişen aydın gruplar, *devletin nasıl kurtulabileceği?* sorusuna yanıt aramışlardı. Kurtuluş çareleri, İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük akımları arasında gidip gelmişti. Yeni Osmanlılar’ın mücadeleleriyle, Birinci Meşrutiyet ilan edilmiş, ülke içerisinde istenilen özgürlük

²³Başol ve diğerleri..., a.g.e., s.18

²⁴Kemal Kara, Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Önde Yayıncılık, İstanbul 2009

²⁵Kara, a.g.e., s. 12

²⁶Vicdan Cazgır, İlhan Genç, Celal Genç, Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf, Meb Yayınları, İstanbul 2009

²⁷Cazgır ve diğerleri, a.g.e., s. 181

ortamı oluşturulamamış, dıştan gelen yabancı müdahalesi önlenememişti. II. Abdülhamit, 93 Harbi'ni bahane ederek, Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiyle Meclis'i tatil etmişti. Sultanın yaptığı ilk iş, özgürlük mücadelesi yapanları yakalatıp sürgüne göndermek oldu. Ancak muhalefetin oluşmasına engel olmak mümkün olmadı. Ülke dışına çıkan aydınların oralarda kendilerini geliştirerek yaptıkları çalışmalar, ülkede baskının yıkılmasını ve tatil edilen Meşrutiyet'in yeniden ilanının ortamını hazırladı.

İttihat ve Terakki'nin kâtibi umumisi olarak görev alan Mithat Şükrü Bleda “Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü” adlı kitabında, devletin güçlülüğü kavramına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır:

“Osmanlı İmparatorluğu yıkılıyordu. Oysa bu haliyle bile Avrupalılar O'nun haşmetinden korkuyorlardı. Hariciye Nazırı Fuat Paşa'nın Paris'te Avrupa ülkeleri devlet adamları ile yaptığı bir toplantıda ortaya atılan ve dünyanın 'en büyük devleti hangisidir?' sorusuna, 'Osmanlı İmparatorluğu' cevabını verdiği zaman kıs kıs gülenler vardı. Fuat Paşa ciddiyetinden şaşmadan şöyle devam etmişti konuşmasına: Evet dünyanın en büyük devleti Osmanlı İmparatorluğu'dur. Nasıl olmasın ki. Yüzyıllardır sizler dışardan bizler içeriden bütün uğraşlarımıza rağmen hala O'nu yıkamadık.”²⁸

İkinci Meşrutiyet devrinin önemli siyaset ve fikir adamlarından biri olan Hüseyin Kazım Kadri, ilgi çekici bir tanımlamada bulunur: “Bu memleketin garip bir talihi vardır: Hala yeniçerilik ruhuyla yaşayan kitle-i halk hükümete karşı daima bir fikr-i isyan ile meşbudur. Osmanlı devre-i hükümetinin tarihi, yukarıdan 'zulüm' ve aşağıdan 'isyan' sözleri ile hülasa edilebilir”²⁹

İstibdada karşı mücadelenin ortaya çıktığı yer, merkezden uzak olan Balkanlar'dı. Bu bölgenin milliyetçilik akımından etkilenerek sürekli ayrılma hareketlerine sahne olması, Avrupa'ya geçişin kolaylığı ve sömürgeci devletlerin Balkanlar'daki çıkarları nedeniyle karmakarışık bir ortam içinde bulunması, Osmanlı aydınlarının daha rahat hareket etmesini sağladı.

Meşrutiyet'in ilan edileceği yerin Makedonya bölgesinden bir yer olacağını Hüseyin Kazım Kadri şöyle belirtir:

“Avrupa'nın himayesi ve müzaheretinde devam eden bir 'anarşi'nin, Makedonya'nın inkısamına kadar gideceği muhakkak idi. Bu memlekette

²⁸Mithat Şükrü Bleda, İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi, İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s.13

²⁹Hüseyin Kazım Kadri, Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım, (Haz. İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.54

yaşayanlar, bu tehlike-i milliyeyi daha yakından görüp anlamışlardı. Bu musibetin önünde durmak, siyasi müşkülâtı ve müdahale-i ecanibi durdurmak için zahiren bir çare kalmıştı: Meşrutiyeti ilan etmek!”³⁰

Abdülhamit rejimine karşı mücadele, kendisinin açtığı batı tarzındaki okullarda başlamıştı.

“Esasen saltanatı boyunca Abdülhamit’in aydınlara güven duymadığı, aydınların da onunla bir türlü uzlaşamadıkları bir gerçektir. Abdülhamit, şahsiyeti icabı, sadece aydınlara değil, hemen hemen hiç kimseye güvenmeyen bir yaratılıştadır. Abdülhamit’in amcası ve kardeşinin tahtan indirilmesi, Sultan Abdülaziz’in şüpheli ölümü, kendine karşı düzenlenen suikast teşebbüslerinin ardında hep bir takım aydınları görmüştür. Buna rağmen Abdülhamit, eğitim ve öğretimle ilgili yapmış olduğu yatırım ve hamlelerle, anlaşılmadığı aydınların sayıca çoğalması ve kalitelerinin artmasına yardımcı olmuştur.”³¹

Amacı kendisine taraftar olabilecek bir kitleyi yetiştirmekken, muhalif ve rejim karşıtlarının ortaya çıkması, padişahın baskısını arttırmasına ve sonraları temizlenmesi zor olacak hafiyelik sisteminin kurulmasına neden oldu. II. Abdülhamit Yıldız Sarayı’ndan ülkeyi yönetmeye başladı, ancak en yakınındakilerin bile kendisine muhalif olduğunu fark ettiğindeyse, Meşrutiyet’i ilan etmek zorunda kaldı.

II. Abdülhamit, en çok tahrif edilen, kendisinin yazdığı konusunda ciddi şüphelerin olduğu ve biyografik eserler içinde değerlendirebileceğimiz hatırat niteliğindeki, “Siyasi Hatıratım” da, İkinci Meşrutiyet’in oluşmasını sağlayan şartlardan bahsederken, dışarıdan gelip de yenilik faaliyetlerini yaymak isteyenlerin ne büyük gaflet içinde olduğunu şu kelimelerle anlatmaktadır:

“Hâlbuki bizde büyük kütle, hürriyet fikirlerine karşı tamamıyla biganedir. Bunlarla birleşmeyi kabul edenler, memleket haricinde uzun zaman kaldıkları için köklerinden kopan ve cila gibi sathi bir Avrupa tahsili görmüş olan bir avuç insandan ibarettir. Bu insanlar memleketlerine döndüklerinde, halkın kendilerinden ne beklediğini bilemezler. Türkiye’yi medeni bir memleket haline getirebilmek için garp fikirlerini yaymaya çalışırlar. Bu ne feci bir basiretsizliktir.

Muhakkak olan bir şey varsa, memlekette ve ordu içinde ayrılık ve itaatsizlik tohumları ektikleridir. Kudretimizi zayıflatabilmek için, imparatorluğumuzun dâhilinde, sözde hürriyet fikirlerini yaymak isteyen İngiltere’nin hesabına çalıştıklarının farkında bile değildirler. İfsat edilen bu Türklerin, müstebiti, yani beni devirebilmek gayesiyle, Yunanlılarla, Bulgarlılarla işbirliği yaptıklarını görmek, bana pek elim gelmektedir.”³²

³⁰Kadri, a.g.e., s.70

³¹Hasan Babacan, Mehmed Talad Paşa(1874–1921), TTK Yayınları, Ankara 2005, s.2

³²Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 68–69

Bu düşünceler, hürriyet mücadelesi veren aydınlara, bu mücadelenin verildiği kişi tarafından bakıldığında göze çarpan ayrıntılardan sadece biridir. Yine aynı kitapta, aydınların, “*Vatan nasıl kurtulur?*” sorusuna Osmanlı hükümdarı, çözüm önerisinde; şiddete bağlı çözümlere başvuranların yanılacağını, bu tür tedbirlerle imparatorluğun daha kötü durumlara düşebileceğini belirtmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun çok geniş topraklara sahip olmasına rağmen nüfusunun az olması nedeniyle işgal edilen bölgelerin uzun zaman korunamadığını söylemiştir. “*Ne kadar küçülür, teksif olursak o kadar kuvvetlenir hastalıktan kurtuluruz. Dâhilde kuvvetlendiğimiz gün, Avrupa devletleri, o kadar alay ettikleri “hasta adam”ın iyileşip “kuvvetli adam” haline geldiğini görecektir.*”³³

Yine aynı konuyla ilgili olarak II. Abdülhamit şunları söylemiştir:

“*Yıldız’daki ihtiyar bahçıvanım Balkan Yarımadası’ndaki siyasi karışıklığı şöyle izah ederdi. Bir elma ağacı, bir armut ağacı, bir erik ağacı, bir meşe ağacı ve bir çam, bir bahçede öylesine yan yana dikilmişler ki dalları da hemen hemen birbirine değiyormuş. Meşe ağacı diğerlerine hâkimmiş, fakat alt yapraklar öbür ağaçların sebebiyle güneş ve hava alamadığı için kuruyup dökülüymüş. Nihayet biraz güneş ve hava için, bütün bu ağaçlar birbirleriyle mücadeleye başlamıştır. Kavga öylesine büyümüş ki, sonunda Allah göklerden seslerini duymuş ve aralarına girerek Niçin kavga ediyorsunuz? demiş. ‘Bu dünyada hepinizin yaşama hakkı var, hiç biriniz, öbüründen daha üstün değilsiniz ve hepiniz olduğunuz yerde en iyisiniz’ İşte bu hikâyedeki elma ağacı Romanya, erik ağacı Yugoslavya, çam ağacı Yunanistan, armut ağacı Bulgaristan, alt yaprakları kuruyarak dökülen meşe ağacı da Türkiye’imizdir. Fakat bu dökülen yapraklardan dolayı ağacın gövdesine hiçbir zarar gelecek değildir. Çünkü asıl o bozulmuş yapraklar ağacın sıhhati için büyük bir tehlike teşkil ediyordu.*”³⁴

Sultan’ın Meşrutiyet’i kaldırma sebebi olarak, onun hayat hikâyesini yazan kızı Ayşe Osmanoğlu, Birinci Meşrutiyet’i babasının ilan ettiğini aslında babasının buna taraftar olduğunu, ancak Japonya örneğini vererek, devletin çok uluslu bir yapıya sahip olması nedeniyle babası tarafından kaldırıldığını anlatmaktadır. “*Muhtelif unsurlardan müteşekkil olan imparatorluğumuzda yıkılmak tehlikesi bizi çok korkutmuştu. Bu sebepten bir zaman için kaldırmaya lüzum görüldü.*”³⁵

Biyografik eserlerde, bireyler, yaptıkları işler ve uyguladıkları politikalar hakkında savunma niteliğinde olması bakımından açıklamalar yapabilmektedir. II.

³³ Sultan Abdülhamit, a.g.e., s 71

³⁴ Sultan Abdülhamit, a.g.e., s. 110–111

³⁵ Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit, Selis Kitaplar, İstanbul 2008, s. 136

Abdülhamit de, en çok eleştirilen ve muhaliflerinin ortaya çıkmasına neden olan istibdat idaresi hakkında kendisini, eserinde şu şekilde savunmaktadır:

“Bizde sansür elzemdir, mevcudiyetini tenkit edenler yanılmaktadırlar. Bizdeki müesseseleri, Garptakiler gibi mütalaa etmeye imkân yoktur. Belki orada kültürün daha yaygın olması sebebiyle, matbuatın tenkitleri karşılanabilir. Fakat bizde henüz halk çok bilgisiz, çok saftır. Tebaamıza çocuk muamelesi etmeye mecburuz; hakikaten de büyük çocuklardan farkları yoktur. Ebeveyn ve mürebbi nasıl gençliğin eline zararlı neşriyatın geçmemesine dikkat ederse, bizim hükümet de halkın fikrini zehirleyecek her şeyi, halktan uzak tutmaya çalışmalıdır. Fransızca’dan tercüme edilen birçok romanın hareme girmesi; kalpleri, fikirleri ifsat etmesi çok acı olmuştur. Bu kötü neşriyatları ithal edenlerin Türkler değil de, Fransızlar, Rumlar ve Ermeniler olması ancak teselliden ibarettir. Şu Ermeniler ve Rumlar ne müfsit insanlardır! Piyasaya sürdükleri bu hakikate aykırı romanlar, eğer sansürden geçmeden neşredilseydi, halkta fena tesirler uyandırır, bu da ecnebilerin hakkımızdaki fikirlerini büsbütün yanıltırdı. Zaten memleketimiz, kâfi derecede her türlü iftiraya maruzdur. Bütün bu söylediğimiz sebepler sansürün devam etmesini icap ettirici sebeplerdir.”³⁶

Sansürlerle ilgili çok ilginç bir değerlendirme de, Halide Edip Adıvar’ın biyografisinde görülmektedir:

“Gümrükte sansürlenene kitaplara sık sık el konuluyordu. Osmanlı Devleti ve İslamiyet’ten söz eden kitaplar Türkiye’ye sokulmuyordu. Tiyatro ve şiir kitapları büyük sorunlara neden olabilirdi. Örneğin, Shakspeare’in Hamlet’inden esinlenmiş bir oyun ya da hükümdara düzenlenen bir suikast üzerine kurulmuş herhangi bir Julius Cesar oyunu, hep sansür konusu olabilen tehlikeli parçalardı. Hz. Muhammed’den de söz eden Dante’nin İlahi Komedyası bir tabuydu. Milton’a da büyük bir ihtilalin hikâyesini anlattığı için izin verilmiyordu. Fizik bölümü için getirilen dinamolar dinamitle benzerliği nedeniyle gümrük kapısından geri çevrilmişti. Bir keresinde tenis topları, top güllesi diye okunduğu için ülkeye sokulmamıştı. Komplolar hep daktilolarla hazırlandığı için daktilolara şüpheyle bakılıyordu. Batı kaynaklı gelişmelere meraklı olan sultan kendi otoritesine karşı kullanılabilecek olanları yasaklıyordu.”³⁷

İstibdat idaresinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan hafiye teşkilatıyla alakalı dönemin siyaset, gazeteci, basınla ilgilenen aydınları değişik gözlemlerde bulunmuşlardır. “Çıkan kitap ve dergilerin çevresinde Abdülhamit dönemi

³⁶ Sultan Abdülhamit, a.g.e., s 85-86

³⁷ İpek Çalışlar, Halide Edip Biyografisine Sığmayan Kadın, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s.31

karasinekleri belirmeye başlamıştı. Bunlar, sultanın yetiştirdiği hafiyelerdi. Hafiyeler jurnaline ilk çarpılan Münif Paşa'nın çıkardığı Mecmua-i Fünun olmuştu."³⁸

Biyografisini yazarların *hürriyet kahramanı* olarak niteledikleri Resneli Niyazi; baskı rejimine karşı tüm milletleri beraberce mücadeleye çağırırken şunları söylemiştir:

*"...Türk, Arap, Arnavut, Çerkez, Kürt, Ermeni, Ulah, Yahudi, Sırp, Rum ve Bulgarlardan kurulu olup Osmanlı adıyla topladığımız ne kadar millet varsa hepsi de aynı baskı yönetiminin çilesini çekip boyunduruğunda inliyorlar. Toplum içindeki din ve millet ayrımı ne kişinin acılarını çoğaltmakta, ne de boyunduruğunu hafifletmektedir. Ne Makedonya ne de diğer Osmanlı ülkesinde ayrıcalık ve baskı görmüş iki çeşit toplum yoktur. Ayrıntısız tümümüz aynı baskının içinde ezilmekteyiz. Eğer Makedonya'nın durumu Avrupa'yı bu kadar telaşlandırıyor ve Avrupa, Makedonyalıları mutlu kılmak istiyorsa yapılacak şey açıktır. İçlerinde Makedonya'da yaşayanlar da bulunmak üzere tüm Osmanlı toplumunu mutlu kılacak biçimde, baskı yönetimini yıkmak, hürriyete, aydınlığa çıkmak için bize yardım ediniz... Sizin bildiğiniz gibi bir Makedonya problemi yoktur. Bugün ortalıkta görülen problem, Türklerin kendi aralarında çözümleyecekleri ve bu toprağın çocuklarının birlikte sağlayacakları ve er geç yapacakları bir oluşumdur... Makedonya'ya bir genel vali, milletlerarası bir kontrol ve adli, idari kuruluş, Makedonya'daki Türk ordusunun sınırlandırılması gibi yeni davranışlarda bulunmaya kalkarsa, şunu da bildiririz ki artık sabrımız tükenmiştir. Şerefli bir ölümü kötü bir hayata her zaman değişebiliriz..."*³⁹

Enver Paşa'nın, Abdülhamit idaresine karşı düşünceleri anılarında şöyledir:

*"Ve bundan sonra idare-i zalime-i Hamidi'ye (Sultan Hamit'in zalim yönetimine) kaşı zihnimde hâsıl olan intibah, derece-i kemale gelmişti.(zihnimde başlayan uyanış tamamlanmıştı.) Bu hain herif, istese, bir anda her şeyi yapar; memleketi bahtiyar eder; etrafındaki alçakları dağıtır; hem memleket bahtiyar olur, hem kendisi diyordum. Fakat bu adamın senelerden beri kan içmeye alışmış olduğunun ve insanın itiyadından(alıştığınan)vazgeçemeyeceğini düşündükçe, şahsına karşı fevkalade bir adavet(düşmanlık) hissediyor ve herhalde bunun vücudunun ortadan kalkmasının en selim(doğru) bir çare olacağını düşünüyordum."*⁴⁰

Abdülhamit'e karşı muhalefet o kadar ilerlemişti ki Tevfik Fikret, padişaha karşı yapılan suikast girişimini ve bombayı patlatan eli övecek kadar ileriye

³⁸Ahmet İhsan Tokgöz, Matbuat Hatıralarım, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.44

³⁹Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları, (Haz. İhsan İlgar), İstanbul 1975 s. 64

⁴⁰Halil İbrahim Erdoğan, Enver Paşa'nın Anıları, 1881–1908, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008 s.13

gidebilmişti. Fikret, bu olaydan duyduğu heyecanı, Ermeni suikastçıya karşı beslediği sevgi ve takdiri, şiirinin mısralarına dökmüştü.

II. Abdülhamit'in baskıcı tutumunun yanında, mevcut Osmanlı hükümetinin, muhalifleri merkezden uzak kasabalara sürgün etmesini de, Ziya Gökalp hakkında yazılan biyografik roman tarzındaki eserde, dikkat çekici biçimde değerlendirilmiştir:

“Gariptir ki hürriyet aleyhtarı ve mutlakiyet taraftarı olan Osmanlı hükümeti, kendi eliyle hürriyet propagandası yapmanın yolunu da çok iyi keşfetmiştir. Mutlakiyet aleyhtarı olduğu için İstanbul'dan uzaklaştırmak istediklerini bu kasabalara sürgün ediyorlardı. Kısmen psikolojik sebeplerin, yani haksızlığa uğramış ve ezilene karşı uyanan sevginin, kısmen bu gelenden bir şeyler öğrenmek arzusunun itişiyile gençler sürgün edilenin etrafını alıyorlar, ondan bir şeyler öğrenmek istiyorlardı. Bu kasabalarda günden güne gevşeyen idare, gençlerin sürgün olanla sıkı fıkı ilişkiye geçmelerini önleyemeyecek haldeydi. Bunlar eliyle, yahut askeri ve sivil öğretmenler vasıtasıyla gelen yasak kitap ve şiirler, hatta Avrupa'da Yeni Osmanlılar'ın, sonra Jöntürkler'in çıkardıkları gazeteler elden ele dolaşıyor, kopya ediliyordu. Bunlar da toplantılarda okunurdu. İstanbul'da okuryazarların bilmedikleri, hatta merak etmedikleri bir çok eserleri bu kasabaların bazı okuryazarları bilir, şiirleri de ezberlerdi. Her Cuma günü camilerin minberlerinde Allah'ın gölgesi diye anılan Halife ve Padişah'a ve onun vezirlerine karşı yazılan bu yazılar İstanbul'un nüfuzunu buralarda git gide kırardı.”⁴¹

İkinci Meşrutiyet için yapılan mücadeleler karşısında II. Abdülhamit, bu yönetim biçiminin ülkeye uygun olmadığını, azınlıkların isyan edici ve ayrılıkçı faaliyetlerine neden olduğunu belirtmiştir. Jön Türkleri “hayalperest” olarak nitelemiş, Kanun-u Esasi'yi ve meşruti hükümeti ilan etmenin, umumi bir karışıklığa neden olmak ve “herkesi birbirine düşürmek” demek olacağını söylemiştir. Bu durumun bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsacağını, İngilizler'in her vesileyle Jön Türk'leri desteklemesinin dikkat çekici olduğunu, “bizim memleketimiz için ellerinden geleni yaparlarken, aynı şeyleri neden Hindistan için istemedikleri”⁴² sorusunu yönelterek eleştirilerini dile getirmiştir.

Enver Paşa için 3 ciltlik bir eser yazan Şevket Süreyya Aydemir'in kitaplarında Enver Paşa'nın hayatı, onu ortaya çıkaran koşullarla birlikte verilmeye çalışılmıştır. Abdülhamit devri dış politikasıyla ilgili olarak:

⁴¹Mehmet Emin Erişgil, Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.22

⁴²Sultan Abdülhamit, a.g.e., s 87

“Hariciye siyasetine gelince? Abdülhamit’in bir harici siyaseti var mıydı? Elbette! Biz bu siyasetin adına İdare-i Maslahat siyaseti, yani günü gün etmek, sızıltıya meydan vermemek, her dış meseleyi, o mesele çıktığı zaman ve nasıl mümkünse öyle örtbas ederek idareye çalışmak siyaseti diyebiliriz. Zaten bin bir kayıt ve kontrol altında bir imparatorluğun, kendine mahsus, uzun vadeli ve aktif bir dış politikası nasıl olabilir?”⁴³ diye açıklamalarda bulunmuştur.

Osmanlı padişahı, imparatorluğu dağılmadan kurtarmanın reçetesini İslamcılık politikası olarak belirlemiş ve Siyasi Hatıratı’nda da bunu örneklendirerek anlatma yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti’ndeki ayrılıkçı hareketlerin yuvalandığı yerlerden birisi de açılan özel yabancı okullardı. Bu konuda II. Abdülhamit’in hatıratında ki düşüncesi şöyledir:

“Hususi mektepler, devletimiz için büyük tehlike teşkil etmektedir. Şimdiye kadar affedilmez bir kayıtsızlıkla her devlete her zaman ve mahalde mektep açmak hakkını vermiş bulunuyoruz ve maalesef bunun acısını çekmekteyiz. Bizim müsamahamıza karşılık, bu mekteplerde dinimize, devletimize karşı nefret öğretiliyor. Maarif nazırının bu konudaki alakasızlığı affedilemez. Belki de harekete geçmek için cesareti yoktur. Fakat her zaman her şeyi benim yalnız başıma yapmam da beklenemez. Vakıa bu mekteplerin hattı harekâtına müdahale etmenin her zaman pek kolay olmadığı da bir hakikattir. Pek çok defa bu mektepleri himaye etmek suretiyle, kendilerine ehemmiyet payı çıkaran konsolosların, sefirlerin arkasına sığınmaktadırlar.”⁴⁴

İkinci Meşrutiyet dönemi ve sonrasının önemli paşalarından Cemal Paşa’ya göre; İkinci Meşrutiyet, vatanın geleceği tehlikede olduğu için ilan edilmiştir. O bu düşüncesini Yahya Kemal’e şu cümlelerle anlatmıştır:

“Beyefendi! Biz son defa Hükümeti, hatta vatani kat’i bir tehlikede gördüğümüz için aldık. Ondan evvel başardığımız inkılâbı da, yalnız ve yalnız bu milletin selameti uğruna kendimizi feda ederek vücuda getirmiştik. Lakin biz bu inkılâbı niçin yaptık? Size onu sarahatle söylemek isterim: Biz bu inkılâbı artık bu zavallı vatani sizin gibi münevver insanların eline teslim etmek için ve bir gün istirahat-ı maneviye sahibi olarak kenara çekilmek için yaptık.”⁴⁵

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970 C. 1, s.199

⁴⁴ Sultan Abdülhamit, a.g.e., s. 141

⁴⁵ Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1986, s. 136–137

Bütün mücadeleler, Abdülhamit'in istibdadını yıkmak için bünden faydalanan grupların olduğunu söyleyen dönemin önemli siması Talat Paşa, bu konuda şöyle bir yorumda bulunmuştur:

“İhtilal, idare şeklindeki değişiklik, dâhilde pek çok karışıklıklara sebep oldu. Geçici bir zaaf husule geldi. Abdülhamit'in istibdatkarane idaresi merkezde ve vilayetlerde, özel bir sınıf vücuda getirmişti. Bu sınıf, geniş ölçekte menfaat temin ediyor ve çaresiz millet eziliyor idi. Bu sınıf arasında tabii bir teşkilat mevcut idi. Merkezde vekiller ve saray halkı ve bunların İstanbul'daki mensupları nasıl yekdiğerine bağlı ve yardımcı iseler, taşradaki nüfuzlu kimseler sırasıyla vekillerle ve sarayla o surette bağlantı kurarak ahaliyi soymakta devam ediyorlardı. Bu teşkilatın bir şubesini de muhtelif unsurlar teşkil ediyordu. Ruslar, Bulgarlar, Sırlar, Ermeniler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar ve Rumlar, Türkiye'yi yok olmaya, ölüme sevk eden Abdülhamit idaresinin devamından iki suretle istifade ediyorlardı. Rumlar bu idare tarzının neticesinde Türkiye'nin mahvını muhakkak görüyorlar ve kendilerini bilhassa Rumeli'de varis sayıyorlardı.”⁴⁶

Zekeriya Sertel “Hatırladıklarım” adlı kitabında, meşrutiyet döneminde doğduğu yer, Rumeli'nin genel görünüşüyle ilgili tasvirlerde bulunarak, halkın sahip olduğu toprak miktarlarına göre çeşitli sınıflara ayrıldığını, Rumlar'ın Türkler'e göre daha iyi yaşam koşullarına sahip olduklarını anlatmaktadır.

2.2 İkinci Meşrutiyet'in İlanı (23 Temmuz 1908)

İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında; İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile ilgili kısa değerlendirme yapılmıştır: *“İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit'in 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymasını ve Meclis-i Mebusanı tekrar toplantıya çağırmasını istiyordu. Cemiyet'in bu girişimleri İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile (23 Temmuz 1908) sonuçlandı.”⁴⁷* Diğer ders kitaplarında da bu konu Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan koşullarla birlikte anlatılmıştır. Biyografik kaynaklarsa aşağıda da görüleceği üzere, Meşrutiyet'in ilan ediliş süreci farklı açılardan ayrıntısıyla değerlendirilmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile ilgili faaliyet ve çabalar meyvesini vermiş, II. Abdülhamit, meclisi yeniden açmak zorunda kalmıştı. Ancak biyografik eserleri incelediğimizde, Meşrutiyet'ten istenilen sonuçların elde edilemediği anlaşılmaktadır. Örneğin Fethi Okyar, Meşrutiyet'ten beklenilenin aksine, dış ilişkilerin düzeleceği yerde bozulduğunu, Bosna Hersek ve Girit bölgesinin elden

⁴⁶Talat Paşa, Hatıralarım ve Müdafaaam, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s.23

⁴⁷Başol ve diğerleri... a.g.e., s.24

çıkıldığını, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilan ettiğini, ihanet gibi gelen bu olayların aslında şartlar gereği beklenildiğini ve kısa sürede ayakların yere basmasına neden olduğunu ifade etmiş ve Meşrutiyet'in çözüm getirmediğini düşünmüştür.

Yine bu dönemin önemli edebiyatçılarından Hüseyin Cahit Yalçın, siyasal kimliğiyle de ön plandadır. Meşrutiyet'in ilanı ile ilgili olarak eleştiriler getirmektedir. Bu eleştirilerin en önemlisiyse, partiyi kuranların genç, tecrübesiz ve siyasetten anlamayan askerlerden oluşmasıdır.

“Meşrutiyet düzeni ilk dakikadan itibaren sakat doğuyordu... İttihat ve Terakki'yi kuranlar; yaşamı, dünyayı, siyaseti bilmeyen deneyimsiz gençlerdi. Bunlarda yalnız yüksek bir ateş vardı: Yurt sevgisi. Saray zorbalığının ülkeyi batırdığını görüyorlar, yurdu kurtarmak istiyorlardı. Bunun için de Meşrutiyet'in gerekliliğine inanmışlardı. Ülkede keyif ve zorbalık egemen olmayıp ta yasa ve adalet hüküm sürse, bütün fenalıklar ortadan kalkacak sanıyorlardı. Meşrutiyet olunca iç yönetim makinesi bir tılsım etkisiyle hemen düzeleceği gibi, Türkiye'den ayrılmak isteğini gösteren azınlıklar da dileklerinden vazgeçecekler, katıksız bir Türk yurtseveri olacaklardı. Çünkü bunlar haksızlıktan ve adalet yoksunluğundan yakınmıyorlar mıydı? Kimseye yasa dışı bir işlem yapılmazsa artık bunların bir isteyecekleri olabilir miydi? Yabancı devletlerin baskısından kurtulunacak, Rus Çarlığı'nın bilinen emellerine karşı Fransa ve özellikle İngiltere gibi özgürlükçü ülkelerde güçlü bir savunucu bulacaktı... Azınlıklara Millet Meclisi'nin kapısını açacaktık, onlara Avrupalıların istediklerinden fazlasını verecektik. Avrupa'da büyük bir beğenme duygusu yaratacaktık... Niçin böyle düşünüyorlardı? Başka türlü düşünemedikleri için. Dar, sıkı, karanlık bir çevre içinde kendi kendine yetişmişlerdi... Meşrutiyet gerçekleşince ülkeyi yönetme görevinin başlayacağını akıllarına getirmemişlerdi... Abdülhamit yönetimini deviren dernek, ülkenin başına ben geleceğim demiyordu. İş kendi akıntısına bırakıyordu. Bırakmamak da kendi elinde değildi. Sıradan adamların ufak kâtiplerin, genç teğmen ve yüzbaşılardan bir kabine kurabilmeleri olanağını herkesten önce doğru bulmayacak olanlar kendileriydi. Aslında sonradan anlaşıldığına göre, derneğin büyük, temelli bir örgütü ve hazırlığı yoktu. Saray'a karşı güzel bir blöf yapılmış ve iskambil kâğıtlarından yapılmış olan zorbalık dünyası, olduğu yere çöküvermişti... İttihat ve Terakki sonradan bu eksikliği gördü, anladı ve gidermeye uğraştı; ne var ki o zaman da işin içine tutku, çekememezlik, kişilik yarışı karışmıştı.”⁴⁸

İncelenen eserlerde; Meşrutiyet'in ilanından sonra halkın, hürriyet ve meşrutiyet kavramlarının ne anlama geldiğini anlamamasına rağmen, kendini bağlayan zincirlerden birden bire kurtulunca ne yapacağını şaşırdığı ve Meşrutiyet

⁴⁸Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, (Yayına Haz. Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 22-24

tarafтары mitinglerde, ellerinde padişah ve sadrazamın resimlerini taşımaları gibi ilginç olaylarla karşılaştığını anlattıkları görölmektedir. Örneğin, hürriyetle ilgili şarkıların yazıldığı bilgisine dönemin önemli kumandanı Kâzım Karabekir’in “Günlükleri”nden ediniyoruz:

*“Biz hep bütün Osmanlılar
Artık hürriyet isteriz.
Yeter artık kanlı yaşlarımız.
Mutlak Hürriyet isteriz.”*⁴⁹

Meşrutiyet’in ilanıyla, basın hayatında da bir kıpırdanma oldu. Gazete çıkarma veya gazete okuma hevesi bir süreliğine arttı. Ancak daha sonraları istenilen seviyelerde satış olmayınca da çoğu kendini kapatmak zorunda kaldı. “Yani bizler 1908 inkılâbına bu gerçekleri görmeden ve anlamadan girmiştik. Madem ki meşrutiyeti ilan ettik, köktenci ve çağdaş düzeltimlere başlıyoruz; artık Avrupa düşmanlığını keser ve bizde rahat rahat gelişme sağlarız demiştik. Ne ham hayallermiş”⁵⁰

İkinci Meşrutiyet’in ilanının basındaki yansımalarına bir başka örnek de şu şekilde verilebilir:

*“Bizim matbaada da yer yerinden oynamıştı. Tek yüz basan iki makinemiz, gece gündüz hiç durmadan basıyordu. Yirmi dört saatte ancak 25 bin sayı basabiliyorduk, bu yetmiyordu. Matbaanın kapısında ve kapının yanındaki dağıtım odasının pencereleri önünde gazete dağıtıcıları kıyameti koparıyorlardı. Dağıtım odasının demir parmaklı pencerelerine tırmanan gazeteciler, duvarı delik deşik etmişlerdi. Matbaadaki adamlarımız basılan gazeteleri taşıyıp dağıtıcılara veriyorlardı. Ama saymak, hesap etmek yoktu. Satış görevlilerimizde de hesap ve kayıt yoktu. Biz yukarıda yazıyorduk. Makineler basıyordu, görevliler dağıtıyordu ve halk kapışıyordu. Herkes şaşırmıştı, taşkınlık gösteriyordu, özgürlük sarhoşu olmuştu.”*⁵¹

Kâzım Karabekir, anılarında Meşrutiyet’in ilanından sonra ortaya çıkan ilk tepki hareketlerini nasıl önlediklerini anlatmıştır. Serez ve Drama’da 3. Ordu namına Yüzbaşı Girit’li Ruşeni, Yüzbaşı Ragıp Rıfkı, Drama Ceza Reisi Azmi Bey ve eşraftan bazı zatlardan oluşan bir heyetin Edirne’ye geldiğini, Edirne’de bulunan İttihatçı arkadaşlarının da askeri bir karşılama töreni düzenlediklerini, o dönem adet

⁴⁹Kazım Karabekir, Günlükler (1906–1948) C. 1, (Haz. Yücel Demirel), YKY Yayınları, İstanbul 2009, s.79

⁵⁰Tokgöz, a.g.e., s.167

⁵¹Tokgöz, a.g.e., s.130

olan “Padişahım Çok Yaşa” levhalarının da konduğunu belirtmektedir. Yüzbaşı Ruşeyni’nin bu parlak karşılama dolayısı ile heyecanlanıp kılıcını çekerek; “Bu menhus levhalar hala burada neden asılı duruyor! Biz onu şöyle yaptık böyle yaptık!..”diyerek söylendiğini, kılıcı ile farkına varmadan bu levhaları parçaladığını anlatan Kâzım Karabekir, bu durumun asker üzerinde fena tesir ettiğini, kışlalarına dönen asker arasında kaynaşmanın başladığını ve kafalarında Cemiyet’in Padişah’ın düşmanı olduğuna ve öldüreceklerine dair yargılar oluşup kışlalarından çıkarak, Cemiyet’e küfürler savurup başlarında alay Müftüsü Yahya ve Alaylı Kolağası Ömer Bey’ler olduğu halde yollara düştüklerini ifade etmektedir. Bir grup asker, Saray’la yaptıkları telgraf görüşmeleri ile tatmin olmayarak trene binip İstanbul’a hareket etmişlerdi. Kâzım Bey, gelen bu askerin İstanbul’a sokulmadan doğrudan Beşiktaş’a oradan da Yıldız’a götürülmelerini ve Cemiyet’in de bu askerler için Sultan’dan terhis istemesini, bunu da asi askerlere anlatmak gerektiğini Talat Bey’e iletince, teklifi kabul görmüş ve Sultan’ın sağ olduğunu bizzat görmek isteyen askerler Harbiye Nezareti’nin girişimiyle Hadımköy’de karşılanarak, Ayestefanos’tan gemi ile Beşiktaş’a oradan da Yıldız’a nakledilmişlerdi. Beşiktaş’a gelince aralarına Karabekir’in kardeşi Mülazım-ı evvel (üsteğmen) Hulusi Bey katılıp terhisinizi isteyin propagandası yapmış ve bu girişim işe yaramış, askerler Cemiyet için “Yaşasın” sloganları atmışlardı.⁵²

İttihat ve Terakki’nin, İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra gizliliğini devam ettirmesine eleştiri getiren Cemal Paşa, Kâzım Karabekir’e “*Kazım, biz seni daha çok cesur sanıyorduk! Siz hala burada korku içinde yaşıyorsunuz. Hâlbuki biz Selanik’te her şeyimizi ortaya koyduk. Sultan Abdülhamit’ten korkacak bir şeyimiz kalmadı.*”⁵³ demiştir.

Her ne kadar hürriyetin ilanı bir rahatlama getirdiyse de daha önce de belirtildiği gibi halk, meşrutiyet kavramından bir şey anlamamıştı. Ancak yine de Resneli Niyazi’ye göre, Osmanlı’ya bağlı anasır arasında olumlu bir etki yapmıştı:

“Aynı zamanda umumi merkezlerden büyük bir hüsnüniyetle başlayan bu inkılâp hareketlerini iyi karşılayan Ulahlar, Bulgarlar, Rumlar, Sırlardan bahsetmek, bilhassa bunların yüksek ve vatanperverane duygularının takdir ve sitayişle anmak lazımdır. Yıllardan beri birbirine zıt menfaatler takip

⁵² Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896–1908, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.369–370

⁵³ Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896–1908..., s.361

ettiklerinden dolayı yekdiğerinin can düşmanı olan Ulahlar, Rumlar, Bulgarlar ve Sırpların çeteleri, fırsat buldukları yerde birbirini, birahmane bir surette öldürmek suretiyle, hararet-i kavmiye susuzluklarını gideren bu ihtilalci unsurların, Türklerin yüksek bir maksatla kaldırdıkları kardeşlik sancağını, Osmanlılık bayrağı altında toplanarak bütün münaferetlerini, bütün düşmanlıklarını unutarak, büyük bir âlicenaplıkla yekdiğerine ve hepsinin birden, yıllardan beri hayatından ümit kestiklerinden dolayı, birbirini çiğnercesine üzerine üşüşükleri, çullandıkları Türklere muhabbet ve itimat gösterip ittihat ve müsavâtı kolaylıkla kabulleri yüzünden büyük inkılâbın kan dökülmeksizin elde edilmesini temin etmeleri hususunda büyük fayda temin etmiştir ki bu ciheti de şükranla yâd etmek lazımdır.”⁵⁴

Halk arasında meşrutiyet kavramının ne anlam taşıdığının bilinmemesine ilginç bir örnek de şöyledir: “İstanbul’da o günler anlatılırken Rıza Tevfik’in Kürt hamallara attığı nutuk ağızdan ağza aktarılıyordu: Hamallar: ‘Söyle bize meşrutiyet ne demektir?’ Rıza Tevfik: ‘Meşrutiyet öyle büyük bir şeydir ki onu bilmeyen eşektir.’ Hamallar: ‘Biz hep eşegiz...’ Rıza Tevfik: ‘Babanız da bilmiyordu. Siz eşek oğlu eşek olduğunuzu söyleyin bakalım!’ Hamallar hep bir ağızdan bağırıyorlar: ‘Hepimiz eşek oğlu eşegiz.’”⁵⁵

İkinci Meşrutiyet’in ilanı, toplantı halindeki Avrupalılar’ın şaşkınlık içinde kalmasına neden oldu. Onları, toplantı masasına tekrar toplamanın ne kadar zor olduğunu Mizancı Murat, anılarında anlatmıştır. Çünkü Avrupalı aydınlar, Mithat Paşa zamanında yaptıkları gibi yine Kanun-ı Esasi’nin uygulanmaya konmasına karşı kahkahalarla gülmeye devam etmişlerdi. Meşrutiyet’in ilanı münasebetiyle atılan yüz bir pare topun, ne hikmet ve sebep ile atıldığı konferansı teşkil eden Avrupalılar’ca bilinmemekteydi. Avrupalı elçiler duydukları seslerden endişelenmişler, Kanun-i Esasi’nin ilanının şenliği olduğu anlatıldığında, şaşkın vaziyette masa başında toplanabilmişlerdi. Özgürlüğün ilanının getirdiği duygusal coşkunluk ise hatıralarda şöyle anlatılmıştır:

“Tevfik daha kuvvetli ve titreyen bir sesle: ‘Yahu! Kanunuesasî (Anayasa) (2.Meşrutiyet) ilan edildi. Kalk yerinden!’ dedi. Ben Kanunu Esasi’yi işitince yerimden kalktım. Dört beş basamaklı merdiveni olan bahçeden kıraathane içerisine kendimi fırlattım. Hemen ‘Sabah’ gazetesini aldım. ‘Kanunu esasi’nin Yeniden İlanı’ başlığını gördüğüm zaman hüüngür hüüngür ağlamaya başlamıştım. Bugün 24 Temmuz 1908 sabahıydı. Bugün, padişahın sarayı karşısında, milletin sarayının temelini atıldığı bir gündü... Bugün, otuz

⁵⁴A.Celeddin Saraçoğlu, Resneli Niyazi, Unutulan Meşhurlarımız-2, Şema Yayınları, İstanbul 2006 s.150

⁵⁵Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, Özgür Yayınları, İstanbul 1996, s. 190

*küsur sene saltanat süren bir hükümdarın bu saltanatına milleti ortak etmeyi kabul ettiği gündü... Bugün, hakkın şahlandığı, haksızlığın bittiği, esirliğin kaldırıldığı, hürriyetin ilan edildiği gündü...*⁵⁶

Diyarbakır'da, sınıf arkadaşlarından Ahmet Haşim'le, İstanbul'dan öğretmenleri Yorgaki Efendi'nin toplantısına katılan Ziya Gökalp, öğretmenin, Meşrutiyet ve hürriyet davasında koşan öğrencilerine, Türk gençlerinin amacının siyasal bir inkılâp yapmak, meşruti bir idare kurmak olduğunu, ancak yeniliğin taklitle olmayacağını, Türk milletinin sosyal hayatına, milli ruhuna uygun olması gerektiğini, yapılacak Kanun-i Esasi'nin Türk milletinin ruhundan gelmesi gerektiğini, böyle olmazsa memlekete zararlı olması ihtimali olduğunu söylemiştir.

"1908 senesiydi. İmtihandan sonra ailemin bulunduğu Erzin'e geldim. Komşular gece ziyareti için evimize gelmişlerdi. Sohbet ettik. Özellikle benim sözlerim Kanunuesasî'ye, hakka, hürriyetlere dairdi. Dikkat ediyordum, ben haktan, hürriyetten, millettten söz ettikçe dinleyenler memnun oluyordu. Ancak bıyık altından gülen bir adam vardı ki, bu alaycı zat benim babamdı. Misafirler evlerine gittikten sonra, babama:

'Baba, herkes beni samimiyetle dinlerken sen bıyık altından gülüyordun, sebebini anlayabilir miyim?' dedim.

'Hay hay oğlum söyleyeyim.' dedi.

Devam etti:

*'Oğlum otuz küsur sene bu milletin başında hükümdarlık eden II. Abdülhamit o senin bahsettiğin hürriyet, adalet, eşitlik esaslarını içeren Kanunu Esasi'yi her sene yayınlattığı genel ve resmi salnamenin başına koydurturdu. Anlıyor musun? Kanunuesasî, her yıl yıllığın başında yayınlanır dururdu. Fakat onun her sene yayınlanması milletin hürriyetle yönetildiğini göstermezdi. O haklara ve hürriyetlere kavuşmak için yaptırım gücü gerekliydi. Ceza kanununda denmeliydi ki, 'Kanunuesasî'nin halka kazandırdığı haklar ve özgürlükleri tanımayan memurlar, askerler, kumandanlar, bütün devlet adamları şu cezayla cezalandırılacaktır. II. Abdülhamit'in salnamede yayınlattığı Kanunuesasî'yi, siz hürriyetçiler küçük bir kitap haline getirerek, dağıttınız. Ne zaman ceza kanununa maddeler koyar, memurları, devlet adamlarını buna saldırmaları halinde mahkemeye doğrudan doğruya sevk edecek kanun yaparsınız, o vakit ben de senin sözlerini samimiyetle dinlerim. Şimdi sözlerinizin kıymeti ve karşılığı bıyık altından gülmektir.'*⁵⁷

Meşrutiyet'in ilan edilmiş olmasına Avrupalılar'ın tepkisini Şerif Paşa, *"Avrupalıların, Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlıların, büyük bir itidal ile hür*

⁵⁶Işık Ögütçü, Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemal'in Anıları, Epsilon Yayınları, İstanbul 2005, s. 43

⁵⁷Ögütçü, a.g.e., s. 55

insanlara yaraşır şekilde hareket edip, basından toplantılara kadar her hürriyette büyük olgunluk göstermesi karşısında şaşırdıklarını”⁵⁸ söylemektedir.

Kâzım Karabekir de, hürriyetin ilanından çok Abdülhamit’in hal edilmedikçe güven ortamının sağlanamayacağını belirtmiş ve padişahın İkinci Meşrutiyet’e sadakatsizliğinden şüphelenmişti.

2.3 İttihat Terakki Partisi’nin Faaliyetleri ve 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)

İncelenen dönem içinde önemli noktalardan biri de, 31 Mart Olayı’nın nedenleri, sonuçları ve kim tarafından çıkarıldığıdır. Ders kitapları bu dönemi ayrıntıya girmeden birkaç cümleyle anlatmışlardır. Örneğin; ilköğretimdeki ders kitaplarında olayın sadece adından söz edilmesi yeterli görülmüştür. Ortaöğretim ders kitaplarındaysa partinin kuruluşu, faaliyetleri ve 31 Mart Olayı hakkında çok kısa bilgiler verilmiştir. Lise *İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersi kitabında partinin faaliyetlerinden şu şekilde bahsedilmiştir:

*“Cemiyetin amacı, Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan bütün toplulukları Osmanlılık düşüncesi etrafında birleştirmek için Mebuslar Meclisinde azınlıkların temsilcilerine yer vermektir. Böylece azınlıklar, kendi haklarını kendileri koruyabileceklerdir. Bunun sonucunda Avrupa devletlerinin içişlerimize karışmaları önlenmiş olacaktır. Rumeli’de meşrutiyet isteği ve gösterileri giderek yoğunlaştı. Bu gelişmeler karşısında 24 Temmuz 1908 günü II. Abdülhamit, 1876 Anayasası’nı yeniden yürürlüğe koyduğunu açıkladı. Kısa bir süre içinde seçime gidildi ve meclis toplandı. Böylece İkinci Meşrutiyet Dönemi başlamış oldu.”*⁵⁹

Yine aynı kitap 31 Mart Olayı’nı çıkaranları ve olayın sebep ve sonuçlarını kesin ifadelerle şöylece dile getirir:

“Kanunuesası’nın yeniden yürürlüğe girmesinden bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri arasında görüş ayrılıkları başladı. Mebuslar Meclisinde de İttihat ve Terakki Cemiyetinin uygulamalarına ve meşrutiyete karşı olanlar tarafından muhalefet başlatıldı. Bu anlaşmazlıklardan yararlanan II. Abdülhamit taraftarları ile İttihat ve Terakki karşıtları, askerler arasına girerek onları hükümete karşı kışkırttılar. Meşrutiyetin getirdiği özgür ortamdan yaralanan bazı gazeteler, Meşrutiyet yönetimine karşı ağır eleştirilerde bulunmaya başladılar. Meşrutiyete karşı olanlar 13 Nisan 1909 günü(Rumi takvime göre 31 Mart) isyan ettiler. Yenileşme ve ilerlemeye karşı bir hareket olan isyan kısa zamanda gelişti. Mebuslar Meclisi

⁵⁸Şerif Paşa, Bir Muhalefin Hatıraları, İttihat ve Terakki’ye Muhalefet, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s.20

⁵⁹Kara, a.g.e., s.13

*basıldı. Genç subaylar, gazeteciler ve meşrutiyet yanlılarından öldürülenler oldu.”*⁶⁰

Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf ders kitabındaysa 31 Mart Olayı;

*“Bir yanda Balkanlar’daki siyasi bunalımlar sürerken içindeki karışıklıklar da önlenememişti. Muhafazakârların oluşturduğu Ahrar Cemiyeti İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı sert eleştirilerde bulundu. Volkan Gazetesi başyazarı Derviş Vahdeti ile Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi İttihat ve Terakki aleyhinde yazılar yazdılar. Yazıları nedeniyle Hasan Fehmi öldürüldü. Bu olayı bahane edenler çeşitli gösterilere başladılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tedbir olarak daha önce Selanik’ten getirmiş olduğu avcı taburları içindeki bazı disiplinsiz gruplar da içeriden ve dışarıdan tahrik edilerek sokaklara döküldüler.”*⁶¹ (13 Nisan 1909) şeklinde değerlendirilmiştir.

Biyografik kaynaklarda, 31 Mart Olayı değişik bakış açılarıyla anlatılmış, isyanın sebebi ve destek verenlerle ilgili farklı bilgilere yer verilmiştir. İttihat ve Terakki Partisi, Padişah’a hürriyeti ilan ettirince, yıllarca özleminin çekildiği özgürlük ortamının oluştuğu düşünülmüştü. Meşrutiyet’in ilanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşten kurtarılması ve anasıra verilen haklarla da isyanlarının önüne geçilmesi planlandı. Ancak istenilen ortam oluşmadı. Döneme etki eden kişilerin hayat hikâyelerinde bu daha da açık biçimde görülür. Meşrutiyet’i ilan ettirmede büyük rol oynayan kişilerin mensup olduğu cemiyet, iktidarı alma yerine, mevcut hükümete cemiyet mensuplarından atanmasını sağlayarak arka planda kalmayı tercih etti. Perde arkasından olaylara yön vermek, cemiyete yapılan en önemli eleştirilerden biriydi. Bunda cemiyetin genellikle tecrübesiz askerlerden oluşması ve siyasetten iyi anlamamaları önemli rol oynadı. Meşrutiyet’in ilanından 31 Mart Olayı’na kadar geçen 8 aylık dönemde, partinin faaliyetleri, muhalif ortamının oluşmasında başlıca neden olarak görüldü.

Mizancı Murat Bey’e göre; inkılâbın ilk haftalarında Selanik ile Paris İttihat ve Terakki cemiyetleri arasında bir çekişme bulunmaktaydı. Ayrıca Meşrutiyet’in ilan edilmesinde askeri kadronun etkisi göklere çıkarılırken, “felsefe” ve “hikmet” kadrosuna yeterince önem verilmemesini de eleştirmiştir.⁶² Kanun-i Esasi ilan edildikten sonra yeni iradeler beyan edildiğini, genel affın bunlardan biri olduğunu, ancak yine de uygulamada büyük aksaklıklar ve usulsüzlükler yapıldığını

⁶⁰Kara, a.g.e., s.14

⁶¹Cazgır ve diğerleri, a.g.e., s. 182

⁶²Celile Eren(Ökten)Argıt, Mizancı Murad Bey’in İkinci Meşrutiyet Dönemi Hatıraları, Marifet Yayınları, İstanbul 1977, s.225

düşünmüştür. Yine O'na göre, İttihat ve Terakki elemanlarının görevleri olmadığı halde bulundukları yerlerin komutanı gibi davranmaları ve o bölgedeki yüksek rütbedeki insanlara eziyet vermeleri, İttihat ve Terakki'nin istibdadını anlatmaktaydı.

İttihat ve Terakki içindeki çekişmelerin en önemlisi Prens Sabahattin ile Ahmet Rıza Bey arasında yaşandı ve farklı bir ekolün ortaya çıkmasına kadar gitti. *Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi* ekolünü savunan Sabahattin, yazdığı kitaplarında yanlış anlaşılmaktan şikâyetçiydi. Kendisine yapılan eleştirilerin yersiz olduğunu dile getirdi. Âdem-i merkeziyetten kastının dağılım ya da ayrışma olmadığını defaatle belirtti. Kanun-i Esasi'nin 108. maddesinde⁶³ istenilenden farklı bir amacının olmadığını, âdem-i merkeziyet anlayışı ile taşradaki bazı salahiyetlerin arttırılmasıyla siyasal ayrışmanın değil, işlerin çabuklaştırılmasının sağlanacağı ve zaman kaybının önleneyeceğini vurgulamıştı.

Hürriyet Kahramanı unvanı alan Resneli Niyazi de, Abdülhamit rejimini yıkan İttihatçılar'dan bazılarının, o istibdada rahmet okutacak adaletsizliklere, haksızlıklara, keyfi davranışlara kalkışmaları üzerine, bu durumu tasvip etmemiş ve bir kenara çekilmiştir.

Gazeteciliği toplumun dertlerinin, isteklerinin, kederlerinin yansıtıldığı bir ayna olarak gören ve hürriyet içinde çalışabilmek kaydıyla iyi bir meslek olduğunu düşünen Zekeriya Sertel, "Hatırladıklarım" adlı kitabının biyografi eseri olduğunu söylerken, aynı zamanda bu tür eserlerin memleket hayatından ayrı düşünülerek yazılamayacağını belirtip biyografik eser kavramının özetini yapmıştır. Bu dönem hakkında da siyasal bir takım önerilerde bulunduklarını ve yankı uyandırdığını anlatmıştır:

*"Bu kısa hürriyet döneminden yararlanarak biz, o vakte kadar çok yeni ve önemli sayılacak yeni fikirler ve yeni meseleler atıyorduk ortaya. Örneğin meşrutiyet ilan edilmiş, parlamentolu bir rejim kurulmuştu, fakat din hükümetten ayrılmamıştı. Yine de meşihat müessesesi hükümetin içinde bağdaş kurmuş oturuyor ve fetvalar veriyordu. Biz, din devletiyle sivil devletin bir arada yaşamayacağını söylüyorduk. Dinle devletin ayrılmasını istiyorduk. O vakit için bu, cesurca bir istektir. Yankı uyandırmaktan da geri kalmıyorduk."*⁶⁴

⁶³ Kanun-i Esasi'nin 108. Maddesi için bkz. Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 1..., s. 595

⁶⁴ Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s.42

Meşrutiyet'in ilanıyla gerçekleşen hürriyet ortamına rağmen, sorgusuz sualsiz hesaba çekilen insanlar, aylarca hapisanelerde bekletilenler ve görevlerini tam yapmayan memurların varlığı, işlerin iyiye gitmediğine işaret etmekteydi. O dönemdeki bir memurun kafasının ne kadar karışmış olduğunu Abdülkadir Ögütçü şu şekilde anlatır:

“Şunu Şehzadebaşı telgraf şubesine götürünüz, zaptiye efendi!” dedim. Zaptiye telgrafi aldı. Okurken rengine bakıyordum, kül gibi olmuştu. Telgrafi ve mecidiyeyi bana uzatarak: ‘Ben bunu yapamam beyefendi,’ diyebildi. ‘Pekâlâ, yarın bu zalim hükümet devrilir, yerine bizimkiler geçer. Numaranı öğrendim, şahsını tanıdım, ismini de öğrenirim, inşallah seni bu karakolun kapısına astırırım,’ dedim. Zaptiye renkten renge girmeye başlayarak: ‘Biz de şaşırdık kime kul olacağız? Ötekiler asar, berikiler kovar,’ dedi. ‘Doğruluğa, hürriyete, Kanunuesası’ye kul ol efendi!’ dedim, mecidiyeyi ve telgrafi tekrar uzattım.”⁶⁵

Çok özlenen ve beklenen Meşrutiyet'in en önemli özelliği, ben merkezli mücadeleler yüzünden inkılâpçı olamamasıydı. İttihat ve Terakki milletvekilleri, çoğunlukta olmasına ve Meşrutiyet'in sorumluluğunu taşımalarına rağmen iktidarda değillerdi. Çünkü devleti idare edecek ne kadroları ne de felsefeleri vardı. İttihatçılar belki de şu gerçeği anlamamışlardı. Meşrutiyet'in gerçek manasının anlaşılması için bütün milletin onu anlaması gerektiği ancak halkın derin bir uyku içinde olduğu, merkezde bilinen çoğu şeyin taşrada bilinmediği ve halen padişahın lütfu olarak görüldüğü gerçeği idi.⁶⁶

31 Mart Olayı'na geçmeden önce, taşranın durumunun biyografik eserlerde nasıl anlatıldığına Işık Ögütçü'nün kitabından bir örnekle bakmak gerekir:

“Gittiğin yerde göreceğin birçok durum benim bu söylediğim özetin ayrıntısını sana öğretecektir. Onun için sözü uzatmayayım... İlk ve son vazifen şudur: Ağaların halkla hükümet arasındaki aracılığına son ver... Çünkü bunların önemli bir kısmı halkı kendi esaretleri altında tutar, onların hükümetle karşı karşıya gelmelerine engel olur. Bundan kendilerinin iki çıkarı vardır. Birincisi, halk nazarında hükümet demek, ağa demek olduğu için bir nevi saltanat sürerler. Halk onlar için çalışır, onları büyük tanır. İkincisi, bu ağalar hükümette işi olan halktan, hükümet memuruna verilmek üzere para alır ve ekseriya hükümet memuru, bu alınan paradan haberdar bile olmadığı halde, halkın gözündeki hırsız sayılır. Bir kısım memurlar da vatan ve millet vazifesini, haysiyeti parayla satarlar. Ağalar, öyleleri için, iyi bir rüşvet alma ve yeme vasıtasıdır. Yeter ki, ağalar alınacak paraya ortak olsunlar. Çünkü böyle memurların sermayeden hiçbir kaybı yoktur. Bu ağalar

⁶⁵ Ögütçü, a.g.e., s.91

⁶⁶ Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 1..., s.48

*çok kurnaz adamlardır. Memur dindarsa, dindar görünüp mevlide davet ederler, camiye gidiyorsanız her vakit sağınızda solunuzda namaz kılarlar. Gece hayatıyla ilginiz varsa, kadınla veya başka ahlakla alakalarsanız birkaç hafta içinde sizi öğrenerek ona göre yaklaşırlar. Hatta sizin odanıza ziyaret için gelen ağanın kapıda bıraktığı muhakkak bir iş sahibi vardır. Yanınızda çekinerek ve hürmet göstererek giren o ağayı, mesela odanızda oturtmazsınız bile... Fakat birkaç dakika içeride kalıp dışarıya çıktığı zaman işin niteliğine göre, iş sahibine karşı vaziyet alırlar. Görüşüklerini fakat bu memuru az parayla elde etmenin mümkün olmadığını söyler, zavallı iş sahibini soyarlar. İşte sen bunlara karşı zekâ ve beynini kullan, halkın doğrudan doğruya ağayı değil, hükümeti tanımasını temin et! Bu sözlerim sadece Siirt için değil, bütün memleket içindir."*⁶⁷

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi cemiyet, Meşrutiyet'i ilan ettirmiş, özgürlükçü bir ortamın oluşmasını sağlamaya çalışmış ama etkili olamamıştı. Çünkü muhaliflerin de aynı özgürlükten faydalanacağını düşünemedi. Gerçi buna kendisi de uygulamalarıyla çanak tuttu. Hem iktidar olmayıp perde arkasında kalmayı tercih etmiş hem de iktidar olabilmeyi gerektirecek ideolojiyi geliştirememişti. O dönemlerdeki siyasi, edebi ve gazeteci kişiliklerin hepsi aynı nokta üzerinde yoğunlaşmıştı. Ama cemiyet yapılan uyarıları dikkate almadı. Aksine özgürlüğü eline geçirenler, muhalefeti sindirmeye, sorgusuz mahkûmiyetlere yöneldi. İttihat ve Terakki Cemiyeti gündemi değerlendirmede bazı sıkıntılar yaşadı. Ülke içerisinde hem cemiyette hem de devlette önemli mevkilerdeki kişileri, Avrupa deneyimi olsun diye yurt dışına göndermesi, ülke şartlarının içinde bulunduğu durumu iyi değerlendiremediğini gösterdi. Cemiyet en önemli şeyi, taşırayı yanına almayı beceremedi. Daha doğrusu halka amacını anlatamadı. Zaten Meşrutiyet de, karışıklıkların bir türlü sona ermediği, Makedonya'da ilan edilmişti. Bunun yanında ordudaki alaylı-mektepli mücadelesi çok önemliydi. Alaylılar, mekteplilerin emrine girmek istememiş padişahın yüksek makamına karşı mektepli subayların eleştirilerine tahammül edememişlerdi. Aynı dönemde cemiyet karşıtı muhalif basında, aslında gelecek olan tehlikenin sinyallerini verdi. Özgürlüğün gelmesinden sonra, cemiyet politikalarının baskıcı tutumunu artırması, sanki geriye dönüşün uyarılarını veriyormuşçasına basına uyguladığı sansür, faili meçhuller, 31 Mart Olayı'nın çıkmasına neden oldu. Biyografik eserleri incelediğimizde; bu konuyla

⁶⁷ Ögütçü, a.g.e, s.120

ilgili gerek sebep ve sonuçları, gerekse isyanın müsebbibi hakkında farklı düşünceler yer almaktadır.

31 Mart Olayı'ndan önce, Edirne'de "Babamızı göreceğiz" diyerek isyana teşebbüs eden ve bedelini hayatıyla ödeyen "Çarıklı Kolağası" isyanının bir bakıma başarıya ulaştığı belirtilebilir. Önemli olan bir nokta; Çarıklı Kolağası'nın yığın psikolojisini kullanarak şu cümlelerle; "*Con Türkler efendimizi öldürmüşler. Nektepliler dinimizi, devletimizi gâvurlaştıracaklarmış*"⁶⁸ sözleri ile harekete geçmesiydi.

İkinci Meşrutiyet'e karşı bir reaksiyon olarak karşımıza çıkan diğer bir olay da, hoca takımından Kör Ali'nin Yıldız Sarayı'na yürüyüş hikâyesidir. Yine 31 Mart Olayı'ndan önce İkinci Tümen erlerinin isyanından da söz edilebilir. "*Taşkıyla'da bulunan İkinci Tümen erlerinden 87 kişi, Arabistan'a gönderilmek isteyince direnirler. İş büyür. Silahlar patlar. Üç çavuş ölür. Bir kısmı yaralanır. Ölenlerin cesetlerinin, askerlere ibret olsun diye, konulacak darağaçlarına asılmasına kalkışılır. Bu garip teşebbüs önlenir. Ama medreseler de, kışlalar da, mektepler de rahat değildir.*"⁶⁹

Hüseyin Cahit Yalçın'a göre, 1908 yılının Ekim ayında, bir genç kızın Rum'la kaçmasının ardından, genç kızın babasının haber vermesinden sonra yakalanan Rum'un, ahali tarafından öldürülmesi ve genç kızın da ölesiye dövülmesi halk arasında tepki oluşturmuş, Meşrutiyet'in ilan edilme düsturuna uymamıştı. Ayrıca, İstanbul'u içten karıştıran, işlerin kötü gitmesine neden olan açık gezinen Müslüman kadınlara saldırılacağı söylentileri ve Hristiyanlar'a karşı şiddet uygulanacağına dair asılan bildirilerden de bahsetmiştir. Bu noktada Cahit, "*Bugün uzun yılların deneylerinden sonra öyle sanırım ki İstanbul'daki işlerin gidişi üzerinde bazı güçler etkili olmuştur; bunların içinde en büyük etken, herhalde yabancı olmalıdır.*"⁷⁰ diye düşüncelerini açıklamıştır. İstanbul'daki Türkler arasında arabozuculuğun filizlendiğini belirterek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kırılganlığı olanların bir araya toplandığını, bunların başında da Sabahattin Bey ve Kamil Paşa'nın geldiğini belirtmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, bu dönemde İstanbul'da

⁶⁸ Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s.107

⁶⁹ Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2..., s.116

⁷⁰ Yalçın, a.g.e., s.45-46

hoca kılığında birinin Kapalıçarşı'da masa kurarak Meşrutiyet için yapılacak yasaların şeriata uygun olması hususunda halka dilekçe imzalatmaya başlamış olmasının büyük ilgi gördüğünden, sonunda polis tarafından dağıtılmak zorunda kalan kalabalığa ulaşan bir kitleden söz etmiştir.

31 Mart Olayı'yla ilgili Zekeriya Sertel kitabında şundan bahsetmiştir:

*“İstanbul'da çıkan Sırat-ı Müstakim dergisi bu gerilik hareketinin başı ve kaynağıydı. Gericiler ilhamlarını ve hızlarını bu dergiden alıyorlardı. Şair Mehmet Akif'te şiirleriyle bu dergiye yardım ediyordu. İttihat ve Terakki partisine karşı kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bazı unsurları da bu gericileri teşvik ediyordu”*⁷¹

Mizancı Murat, 31 Mart Olayı'nı esas çıkaranların İttihat ve Terakki erkânı olduğuna dair önemli iddialarda bulunmuştur:

*“Müsellem-i erbâbdır ki az çok vazife şinas bir hükûmetimiz olsa, 31 Mart Vak'ası husûle gelmez idi. Vak'a-i mezkûre efkâr gerginliğinin üçüncü basamağı idi. Birincisi Kamil Paşa'nın sun'i surette ıskatı, ikincisi de Hasan Fehmi bîcâresinin şehadeti idi. Fedakârân-ı ümmet vak'asıyla ihdâs olunan kifâyetsizlikler halkı bîzâr etmeye başlamış idi. Hasan Fehmi'nin cenaze alayı, efkâr gerginliğini son kerteye isâl etmiş idi. Bunun ötesi ne vech ve suretle olursa olsun felâket demek idi. Bunu hükûmet keşfedemedi. Keşfedip ihtaratta bulunanlara kulak vermedi. Vak'a husûle geldi.”*⁷²

Mizancı Murat, olayla ilgili bir başka sebep olarak da şunu gösterir: *“Şu mahdûd fesadın o kadar tevessü' etmesinin esbâbı ise, hâriçte aranmamalı, kışlanın dâhilinde taharî edilmelidir. Hem de bu sebepler asla siyasi yahut umûmi esbâbdan değil, sırf dâhili, askeri esbâbdandır.”*⁷³

Şevket Süreyya, İsmet İnönü'yü anlattığı kitabında, 31 Mart Olayı'nın gerçekleşmesini şöyle özetlemektedir:

“Tahrikçilerin din, iman, şariat kavramlarını, aksi anlamlarıyla işletmesi ve bunların kışlalara musallat olması dinsizlik, gâvurluk, Ulu Hakan sözlerinin sürekli tekrarlanarak halkı galeyana getirme çabaları kısa sürede sonuç vermişti. Birinci Ordu Kumandanı Muhtar Paşa, ayaklanmanın çıkmasından birkaç gün önce kışlaları teftişe geldiğinde, aymazlıkları ve düzensizlikleri görmüştü. Bu şartlar, 13 Nisan 1909 olayının birden çıkmasına neden olmuştu. Silâhlarını kapıp, onbaşılının, çavuşların ve alaydan yetişmiş bazı kimselerin liderliğinde ayaklanan, sokaklara çıkan bu askerler, “Şariat isteriz. Gâvurluk istemeyiz! Mektepli zabıt istemeyiz! Padişahım çok yaşa”, gürültüleri arasında, Ayasofya meydanında, Adliye sarayında toplanan

⁷¹Zekeriya Sertel, a.g.e., s.43

⁷²Argıt, a.g.e., s.168

⁷³Argıt, a.g.e., s.181

*Meclise doğru yürümüşlerdi. Meydanda rastladıkları Adliye Nazırı Nazım Paşayı ve Hüseyin Cahit Bey'e benzeyen Lâzkiye Mebusu Arslan Bey'i öldürmüşlerdi. Mektepli subaylara baskılar yapılmış ama onlar asıl ittihatçıları aramışlardı.*⁷⁴

İsmet İnönü bu olayı; “31 Mart’ı düşündüğüm zaman önümde, koca bir binanın yıkılışını görür gibi olurum. Bence bu isyan, tarihimizdeki isyan hadiselerinin en mühimidir.”⁷⁵ diye anlatır.

Atatürk hakkında biyografi kitabı yazan yabancı yazar D.v. Mikusch, bu olayla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: “1908 Temmuz devrimi aslında ordusuz subaylarca gerçekleştirilmişti, 1909 Nisan irtica hareketi ise subaysız ordunun bir ayaklanması oldu.”⁷⁶

31 Mart Olayı sonrasındaki gelişmelere baktığımızdaysa farklı düşünceleri eserlerde görüyoruz. Örneğin, Hüseyin Cahit Yalçın’ın bu konuda ki açıklamaları şöyledir:

*“31 Mart Vakası’ndan sonra İttihat ve Terakki’nin etkinliği artmıştır. Bununla birlikte örgüt içinde bir ikilik de doğmuştur. İsyanı bastırmakla yıldızı parlayan Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa, ordu ve sıkıyönetim komutanı olarak etkin bir konuma gelmiştir. Buna karşılık İttihat ve Terakki’nin sivil unsurları, askerlerin gölgesinde kalmıştır. Cemiyet içinde de gençlerin etkin görevler almak isteğinden dolayı bir eski yeni tartışması başlamıştır.”*⁷⁷

31 Mart Olayı’nın tertipçileri hakkında biyografik eserlerde üç farklı görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi, İttihat ve Terakki’nin diktatörlük kurabilmesi için bu olay hazırlanmış ancak sonradan kontrol edilememiştir. İkinci görüşe göre, olayı Sultan Abdülhamit düzenlemiştir. Üçüncüsü ise, Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası, Derviş Vahdeti ve İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti, Kamil Paşa ve oğlu Sait Paşa, Mizancı Murat ve Mevlanzade Rıfat gibi İttihat ve Terakki’den memnun olmayan muhalefet tarafından tertiplenmiştir. Ancak hadisenin irtica olayından çok bir parti hesaplaşması, fırka kavgası olduğu görüşleri ön plana çıkmıştır. Cemal Paşa, 31 Mart Olayı’nı, “İttihat ve Terakki’yi ortadan kaldırmaya yönelik eylem olarak

⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, C. 1, s.56

⁷⁵ Aydemir, İkinci Adam..., C. 1, s.56

⁷⁶ D.V Mikusch, Ölümsüz, Tarihe Yön Veren Dirilişin Hikâyesi, İkarus Yayınları, İstanbul 2008, s.73

⁷⁷ Dr.Hilmi Bengi, Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı olarak Hüseyin Cahit Yalçın, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 2000, s. 133

değerlendirmiş ve şiddet kullanılarak bastırılmasını”⁷⁸ düşünmüştür. 31 Mart Olayı’yla ilgili olarak; bazı yurt hainlerinin ülkede zorbalık yönetimlerini geri getirmek düşüncesinde oldukları üzerine bir takım söylentiler dolaşmakta olduğundan, derinliğine ve tarafsızca incelenmesiyle gerçeğin ortaya çıkarılması ve kışkırtıcıların her kim olursa olsun cezalandırılmasının Padişahlık ve Sadrazamlık katından buyrulduğuna dair bir bildirinin yer almasını da Yalçın, *Garip* olarak nitelemekte, sarayın bu girişimlerde parmağı olduğunu eserinde anlatmaya çalışmaktadır.⁷⁹

Dönemin Ordu Komutanı Şerif Paşa, 31 Mart Vakası’nı anlatırken olayın sebebini, Cemiyet’in askeri, siyasete sokmasına bağlamıştır. Kâzım Karabekir, öldürülen Hasan Fehmi’nin katilinin bulunma çalışmalarındaki boş vermişliğin cemiyet karşıtı basında sert eleştirilere neden olduğunu söylemiş ve Serbestî’de Molanzade, İkdâm’da Ali Kemal, Volkan’da da Derviş Vahdeti’nin yazılarının en sert örnekler olduğunu belirtmiştir. Cinayetin kasıtlı yapıldığını düşünen bu yazarlar, hükümeti istifaya davet ettiklerini söylemişlerdir. Ayaklanma, Meşrutiyet’i koruması için Rumeli’den gönderilen Avcı Taburları arasında çıktı. Bu taburlar Cahit Yalçın’a göre aslında, İstanbul’daki Abdülhamit’e bağlı olduğu düşünülen İkinci Fırka’nın, Meşrutiyet’e karşı isyan edeceği ihtimaline karşı getirilmişti.⁸⁰

31 Mart Vakası sırasında evinin kapısına renkli tebeşirle “C” harfi yazıldığını söyleyen İbrahim Temo, bununla kendisinin İttihat ve Terakki üyesi olduğunun işaretlendiğini anlatmaktadır. Yine 31 Mart Olayı’nda, yaralanan iki mektepli subayı tedavi etmek için gittiğinde yolda önünü kesen isyancıların mektepli olup olmadığını sormaları üzerine yanında bulunan Romanyalı Spiru’nun “*Baksanıza arkadaş, böyle sakallı bir adam mektepli doktor olur mu? Beş vakit namaz kılar bir insandır*”⁸¹ sözüyle kurtulduğunu anlatmaktadır.

Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırmak için İstanbul’a yöneldiği sırada Sultan Abdülhamit, gelenlere silahla karşılık verilmesini önlemek için çeşitli tedbirlere başvurdu. Kışlalara bir heyet gönderip gelenlerin kardeş askerler

⁷⁸Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Tamamlayan ve Tertipleyen Behçet Cemal), Selek Yayınları İstanbul 1959, s. 154

⁷⁹Yalçın, a.g.e., s. 36–37

⁸⁰Yalçın, a.g.e., s. 82

⁸¹Bülent Demirbaş, İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayınları, İstanbul 1987, s. 196

olduğunun anlatılmasını istemiş ancak bu istek başarılı olmamıştı. Bunda özellikle gelen ordu içinde Müslüman olmayanların varlığı tepkiyi daha da artırmıştı. Bu durumu Süleyman Şefik Paşa anılarında “...İçinde Bulgar varsa ben sizinle beraber, sizin önünüzde bunlarla harp ederim.”⁸² diyerek olası bir kıyımı önlemeye çalışmış, aynı zamanda yabancı unsurların ordu içinde kabul edilemeyeceğinin sinyallerini kendince vermiştir.

Hareket Ordusu tarafından ayaklanma kolay biçimde bastırılmıştı. Sıra Abdülhamit’in tahtan indirilmesine gelmişti. Ali Fuad Türkgeldi hatıralarında, *Talat Bey’in, Abdülhamit’in hal günü bizzat Fetva Emini Nuri Efendi ve Şeyhülislam’ı, Meclis-i Mebusan’a götürmek için evlerine gittiğini belirtir. Nuri Efendi’nin bu işin kendisinin değil, Şeyhülislam’ın yetkisi dâhilinde olduğunu söyleyip itirazı olsa da, Meclis’e gelmek zorunda kaldığını, buradan Bab-ı Meşihata giden Talat Bey’e, Şeyhülislam’ın ‘Ben hastayım, gidemem’ diye mazeret göstermesi ve Talat Bey’in ‘Neyiniz var’ sorusuna, ‘İdrarımı tutamıyorum’ cevabını alması üzerine, ‘Efendi, iş bu hale geldikten sonra donuna da işesen ben seni zorla alıp götürürüm; ördeğini de beraber al’* diyerek tehditle götürdüğünü⁸³ anlatmıştır. Olayda parmağı olduğu gerekçesiyle Abdülhamit’in yargılanması teklifi, Hareket Ordusu kumandanlığı tarafından verilmiş, mecliste okununca da şaşkınlıkla karşılanmış ve oylama ile bu teklif reddedilmişti. Türkgeldi anılarının 49. sayfasında, İttihat ve Terakki Partisi önderlerinden Talat Bey’in, Sultan Abdülhamit’in 31 Mart Hadiseleri’nin içinde olmadığını kendisine söylediğini aktarmaktadır.

31 Mart Olayı’yla ilgili biyografilerden ve anılardan alınan görüşler, konuyla ilgili değişik yaklaşımları sunma açısından önemlidir. İsyanla ilgili Süleyman Şefik Paşa’nın şu düşüncesi ilginçtir.

“Taşkın, dayanılmaz bir tahakküm altında süren hayatın, hırs ve zorbalık altında süren bir hayatın tabii sonucu olan 31 Mart’ın, o elim felaketin irtica reaksiyonu olmadığına su götürmez deliller, itiraz kabul etmez açık ve müspet emareler bulunmaktadır. Bizim bildiğimiz irtica, bütün mütefekkirlerce kabul edildiği gibi, meşrutiyetle yönetilen, hürriyetlere saygı gösteren bir idareye sahip olan milletin ya da bir halk kesiminin, her neyi alet ederse etsin, sözgelimi mutlakıyet yönetimini geri getirmek amacıyla ayaklanmasıdır. Bu amaçla ayaklananlara mürteci denir. Bunlar hürriyetçi bir yönetime tepki taraftarıdır. Bu mürteciler güruhu işin başında, doğrudan doğruya

⁸²Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim*, 31 Mart Vakası, Arma Yayınları, İstanbul 2004, s.186

⁸³Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1949., s.41–42

meşrutiyetin ruhu olan Meclis-i Mebusan'ı kaldırdılar. İrtica kelimesini işte bu basit tarifle, fakat kelimeyi eksiklik kabul etmeyen tam manasıyla tayin eyledik. Dünyanın hiçbir tarafında rast gele bir dindara, hatta mutaassıp bir dindara mürteci denmez. Öyle olsa hürriyetçi insanlar tarafından medeniyet dünyasının öncüsü kabul edilen, mutlu bir yönetim biçimine sahip olan İngilizlerin mürteci olmaları gerekir. Çünkü dindardırlar, çünkü mutaassıp olabilecek ölçüde dindardırlar...”⁸⁴

Şerif Paşa, olayın bir irtica olayı olmadığını anlatmaya çalışmakla birlikte ayrıca, isteseler ayaklanmış askerlerin İttihat ve Terakki'yi alt edebileceğini, Abdülhamit'in olaylara katılımının olmadığını, Mehmet Reşad'ı başa getirmekle, devlette istedikleri gibi hareket edebilecekleri bir ortam oluşturmaya çalıştıklarını eserinde belirtmiştir. Dönemin önemli gazetecisi Hüseyin Cahit Yalçın da, 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından sonraki izlenimlerini şöyle aktarır.

“İstanbul garip bir manzara arz ediyordu. İstasyon'da tüccar, dükkâncı olarak tanıdığım bazı dostları ellerinde bir mavzer, bellerinde fişeklik ve başlarında keçe külahı ile gördüm. Bizi karşılıyorlardı. Hareket Ordusu da gönüllü olarak İstanbul'a gelmişlerdi... Şimdi İstanbul sokaklarında bir hürriyet kahramanı sıfatıyla göğüslerini kabartarak geziyorlardı. Birer yaver yahut muhafız gibi arabama bindiler ve beni Aksaray'daki evime kadar getirdiler. Sokaklarda “Ya hürriyet, ya ölüm” yazısını taşıyan keçe külahlı gönüllüler göze çarpıyorlardı. Şimdi İstanbul'un havası bütün bütün değişmişti. 31 Mart'ta sokakları doldurduğu söylenen sarık ve hoca kalabalığı ortadan kalkmıştı. Hatta sarıklılar bile esen rüzgâr icabı, sarıklarını çıkararak fesle sokağa çıkmayı tercih ediyorlardı. Fakat bunlar feslerindeki renk garabetinden fark ediliyorlardı. Çünkü çıkarılmış sarığın altındaki parçanın rengi uçmamış, leke teşkil etmiş bir halde göze çarpıyordu. Bundan tanınan o eski yobazlar hemen yakalanarak divanı harbe veriliyormuş.”⁸⁵

Yalçın, 31 Mart Olayı'nın çıkışıyla ilgili olarak Abdülhamit'in mabeyn başkâtibi Cevat Bey ile görüştüğü esnada kendisine, Abdülhamit'in kuruntularından bahsetmiş, ayrıca olay esnasındaki rahat tavırlarından sanki olayların gelişiminden haberdar olduğu izlemini uyandırdığını anlatmış ve olaylara da müdahil olduğunu söylemiştir.

Fethi Okyar'da anılarında;

“...İttihat ve Terakki iktidara sahip çıkmamıştı, çıkamamıştı, ne hükümet etme felsefesi, ne kadrosu, ne hazırlığı vardı. Meşrutiyet ilan edildiği zaman Sadrazam olan Said Paşa, yedi defa, onun yerine gelen Kamil Paşa ise üç defa bu makama gelmiş kişiler idi. Eski devrin kapandığına kendimizin de

⁸⁴ Şefik Paşa, a.g.e., s.46

⁸⁵ Yalçın, a.g.e., s. 118

*inandığımızı, onların yine ülkeyi idare edebilecek en değerli insan sayma suretiyle, kendimize karşı da iltifat etmiş oluyorduk. Hâlbuki ve şüphesiz ki yeni devirleri yeni insanlar temsil ederdi.”*⁸⁶ ifadesiyle aslında devrin siyasi hayatının bir özeleştirisini de yapmıştır.

2.4 1909 Sonrası Gelişmeler ve Trablusgarp Savaşı

İkinci Meşrutiyet’ten sonra 1909’da getirilen yenilikler, *Tarih 10. Sınıf* ders kitabında; “*Basın üzerindeki sansür kaldırıldı. Padişahın sürgün yetkisi elinden alındı. Hükümet, padişaha karşı değil meclise karşı sorumlu hale getirildi. İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf ve Ahrar Fırkaları kurularak çok partili yaşama geçildi. Padişahın veto hakkı sınırlandırıldı.”*⁸⁷ denildikten sonra; “*II. Meşrutiyet’ten sonra getirilen yeniliklerin demokratik hayata katkıları neler olabilir?”*⁸⁸ şeklindeki bir soruyla anlatılmıştır.

Lise *İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersi kitabında, Trablusgarp Savaşı hakkında öğrenciler; “*İtalyanlar; Trablusgarp, Bingazi ve Derne’ye asker çıkardılar. Osmanlı İmparatorluğu’nun Trablusgarp’a yardım gönderecek kadar güçlü bir donanması yoktu. Osmanlı İmparatorluğu, Mısır İngilizlerin işgalinde bulunduğundan, karadan Trablusgarp’a yardım gönderemedi. Mustafa Kemal, Enver Bey gibi genç vatansever bazı subaylar gönüllü olarak Trablusgarp’a gittiler. Mustafa Kemal Derne’deki, Enver Bey Bingazi’deki halkı örgütlediler. İtalyanlar, üstün kuvvetlere sahip olmalarına rağmen Türk komutanların örgütlediği yerli halkın direnişi karşısında kıyılardan içeri giremediler. Mustafa Kemal Derne ve Tobruk’ta önemli başarılar kazandı.”*⁸⁹ ifadeleriyle bilgilendirilmiştir.

1909 sonrası gelişmeler ve Trablusgarp Savaşı’yla ilgili hatıra, biyografi, otobiyografi ve günlükler, içerdikleri farklı anlatımlarla öğrencilerin dikkatini çekecek bilgiler sunmaktadır.

31 Mart Olayı’nın arkasından gelen süreçte, Osmanlı İmparatorluğu kendisini üç önemli savaşın içinde buldu. Hem iç siyasette meydana gelen karmaşalar, hem de dışta, Avrupalı Devletler’in siyasi mücadeleleri, İmparatorluğun bu hale düşmesine neden oldu. İttihat ve Terakki, hürriyetin ilanından 16 Temmuz 1912’ye, Büyük Kabine’nin kuruluşuna kadar olan dönemde, kendi içinden sadrazam yani kabine

⁸⁶Cemal Kutay, *Üç Devirde Bir Adam*, , Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 31–32

⁸⁷Cazgır ve diğerleri, a.g.e., s. 183

⁸⁸Cazgır ve diğerleri, a.g.e., s. 183

⁸⁹Kara, a.g.e., s.16–17

başkanlığı çıkaramadığı gibi sadece hükümete bazı temsilciler soktu. Büyük Kabine'den Babıâli darbesine kadar da tamamen iktidar dışı kaldı.

31 Mart Olayı'nın hemen arkasından Adana bölgesinde Ermeniler, Makedonya'da da Bulgarlar milli varlıklarını sağlayabilmek için Türkler'in kendilerine vahşet uyguladığı propagandasını yapıyorlardı. Amaçları, Avrupalı Devletler'in dikkatlerini çekerek, Osmanlı Hükümeti tarafından ıslahat yapılmasını zorunlu hale getirmektir. Bu konuyla ilgili devrin önemli kişilerinin bazı tespitleri bulunmaktadır. Cemal Bey, ayaklanma sonrasında Adana'daki Ermeni olaylarıyla ilgili olarak; İkinci Meşrutiyet'le birlikte aşırı hürriyetçi ortam nedeniyle devlet otoritesinin sarsılmasını, hürriyet kavramının tam olarak halk tarafından anlaşılamamasını önemli nedenler olarak görmekteydi. Bunun yanında Doğu Anadolu'daki Ermeni halkın Adana civarına göç ederek bu bölgedeki nüfusu artırması, Meşrutiyet'le birlikte silahlanmanın serbest bırakılmasıyla Ermeni halkındaki aşırı silah alımı ve bu durumdan Türkler'in tedirgin olması, Adana Bölgesi'ndeki Ermeni delegelerin halkı kışkırtması ve bölgedeki yöneticilerin olayları önleyici tedbirler alamamasının da rol oynadığını belirtmiştir. Talat Bey, Dâhiliye Nazırlığı görevine gelir gelmez Adana'da meydana gelen Ermeni Olayları'yla ilgili merkezden verilen bilgi ve belgeleri tetkik etmiş ve araştırma komisyonu raporlarını da inceledikten sonra vardığı kanaat; olayların Ermeniler tarafından tahrik edildiği olmuştur.⁹⁰

Rumeli'deki devletler, bilhassa Osmanlı Rus Harbi'nden sonra başlayan çetecilik ve ayaklanmalara rağmen kendi aralarında koalisyon oluşturamadılar. Fakat İkinci Meşrutiyet'ten sonra iktidara gelenler, Rumeli'ndeki bu kaynaşmaların sebebinin kiliseler anlaşmazlığı olduğunu zannederek, 2 Temmuz 1910 yılında “*Kiliseler Kanunu*”⁹¹ nu çıkardılar. Bu kanunla; *ihtilaflı kilise, okul ve mukaddes yerlerde hangi unsurun nüfusu çok ise ona aittir* maddesi kabul edilmiş ve böylece yıllardır Balkan devletleri arasında devam eden düşmanlık sona ermiş, ittifak

⁹⁰Alpay Kabacalı, Talat Paşa'nın Anıları, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 23–24

⁹¹Kiliseler Kanunu'yla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kutay, Türkiye İstiklal Mücadeleleri Tarihi, C. 17, Sayı 23, (Haziran, 1961), s.9648

yapabilmelerinin önü açılmıştı. Özellikle ilerleyen süreçte, Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne başkaldırmasında bu nokta önemli rol oynamıştı.⁹²

Bu sıralarda İtalya, kendisine en yakın Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'a gözlerini dikmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği bildiriyle açıkça, bu bölgenin kendisine verilmesini istemişti. II. Abdülhamit, Trablusgarp ve Bingazi bölgesi için para karşılığı elden çıkarılabileceğini düşünerek şunları söylemiştir:

*“Bingazi'ye sahip olmak, bize çok pahalıya mâl olmaktadır. Her sene buraya sarf olunan para hesapsızdır ve İtalyan'ların entrikalarının hududu yoktur. İtalyanlar, buradaki iktisadi imkânları ve buranın himayesini kendilerine terk etmemiz şartıyla 54 milyon lîre ödemeyi teklif ediyorlar. Bu teklifi tetkik etmekte fayda vardır, çünkü buradan vazgeçmek suretiyle başımız dinç olacaktır. Elimize diğer meselelerimizi halletmeğe medar olacak dolgunca para geçecektir, üstelik de bu daha sonra elimizden zorla çıkarmaya mecbur kalmaktan daha iyi bir hal şeklidir.”*⁹³

İtalya'nın Trablusgarp için harp notası gönderdiğinde Sadrazam olan Hakkı Paşa'yla ilgili değişik bir iddia da, Yahya Kemal'in Refik Halit Karay'la sohbetinde ortaya çıkmış, bu bölgeyle ilgili yapılan stratejik hataların büyüklüğü hakkında da bilgiler vermiştir. Adeta orada yapılan mücadelelerin ne olsa boşa gidecek olduğu bu konuşmadan belli olmaktadır:

*“Şefik Esad, kimsenin duymasını istemediği bir sırrı açıklıyormuş gibi, esrarlı bir havaya bürünerek, alçak bir sesle: ‘Kemalciğim’ dedi, İtalyan hükümeti Babîâli'ye harp notası verdiği zaman, Sadrazam Hakkı Paşa İtalyan sefirle briç oynuyordu. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın ihanete varan gafleti daha vahim. Sen tut, Trablusgarp'taki askeri Yemen'e sevk et, o kâfi gelmiyormuş gibi, oradaki mühimmatı bütün itiraz ve ihtarlara rağmen İstanbul'a getirt, Trablusgarp valisi Müşir İbrahim Paşa'yı da azledip vilâyeti kumandansız ve müdafaasız bırak! Bu, İtalyanlara buyur gel demekten başka bir manaya gelir mi? Neymiş? İtalya ile mesele çıkarmak istemiyorlarmış! Al sana mesele! İşte Şimalî Afrika gitti gidecek. Yazık değil mi? Allahın makarnacıları bunların yüzünden donanmalarıyla gelip Çanakkale Boğazı'na dayandılar. Göreceksiniz, bu gafillerin yüzünden başımıza daha ne dertler açılacak!”*⁹⁴

İtalya'nın bu bölgedeki niyetleri bilindiği halde hiçbir hazırlık yapılmamış, çok az sayıda birlikler bırakılmıştı. Savaşmak için başka birliklerin bu bölgeye

⁹² İhsan Sabri Balkaya, Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880–7 Mayıs 1943), TTK Yayınları, Ankara 2005, s.21

⁹³ Sultan Abdülhamit, a.g.e, s. 114

⁹⁴ Beşir Ayvazoğlu, Bozgunda Fetih Rüyası, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 16–17

getirilmesi için de artık geç kalınmıştı. İtalyanlar'sa oldu bittiye getirerek işgal ettikleri bu bölgeden kolay zaferle çıkacaklarını düşündüler. Ancak yanıldıklarını çok kısa sürede anladılar. “*Mustafa Kemal ve Enver'in dâhil olduğu bazı gönüllüler Trablusgarp'a çok az subay ve askerlerle ulaşmayı başarıp, oradaki Sanussiye cemiyeti ile işbirliği içinde İtalyanlara karşı başarılı bir direniş gösterdiler. Birlikte İtalyan işgalini sadece kıyı bölgesinde sınırlı tutmaya çalıştılar.*”⁹⁵ Enver Bey, o günlerdeki tuttuğu hatıratında kara bulutların vatanın göklerini sardığını söyleyerek “*Mefkûreyi gerçekleştiremeyince, gerçeği mefkûre edinmekten başka çare yok*”⁹⁶ demiştir.

Mustafa Kemal Trablus bölgesine vardktan sonra, geçirdiği uzun yol ve yediği yiyeceklerden ötürü, çöl sırtmasına yakalanmış ve etrafındaki arkadaşlarını korkutmuştu. Ama kısa sürede iyileşmiş, askerlerinin başında uyguladığı gerilla taktiğiyle, İtalyanlar'ın bir karış içeriye girmesine izin vermemişti. Yine mücadeleler esnasında Mustafa Kemal'in gözüne bir taş gelmiş ve göz kapakları şişmişti. Ancak istirahat etmek O'nun hiç hoşuna gitmemişti. “*Öfkesi, muharebeden kaçıp, denizdeki gemilerine sığınan İtalyanlar kadar, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yaydı. Sen buradaki askeri Yemen'e gönder. Onunla da yetinme, sonra mühimmatı da İstanbul'a götür. Bizi burada çaresiz bıraktı paşa!*”⁹⁷ diyerek, Osmanlı Hükümeti'nin ilgisizliğini bir kez daha dile getirmişti. Bu işten, Osmanlı'nın en az zararla kurtulmasının dış destekle mümkün olabileceğini ifade edenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Şerif Paşa, dış devlet desteğinin sağlanması hususundaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“*Osmanlı menfaatlerini en açık surette müdafaa eyleyen büyük İngiltere ve Fransız devletlerinin yardımlarını sağlayabilirsek, Osmanlı Milleti'nin namusunu ve açık haklarını da korumak için, içinde bulunduğumuz savaşa bir son verebiliriz. Aksi takdirde, yalnız Trablusgarp, Akdeniz adaları değil; fakat Arnavutluk ve Makedonya'nın da elden gideceği muhakkaktır*”⁹⁸

Yine kimi eserlerde, İtalyanlar'ın propaganda yaparak, bölge halkının işgali sevinçle karşıladıklarını, herhangi bir direnişe rast gelmediklerini, Türkler'in bu

⁹⁵ Ahmet Şeyhun, Said Halim Paşa, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s.94–95

⁹⁶ Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2..., s.236

⁹⁷ Yılmaz Gürbüz, Selanik'ten İzmir'e Zübeyde Hanım ve Mustafa Kemal, Elips Kitap, Ankara 2010 s. 231

⁹⁸ Şerif Paşa, a.g.e., s.82

bölgeyi aç ve sefil bırakmalarından ötürü yerel halka çeşitli yardımlarda bulunduklarını yaymaya çalıştıkları anlatılırken bazılarında da İtalyanların, bu bölgede aldıkları yenilgilerin sonucunda sağa sola saldırdıklarını, çeşitli kentleri bombaladıkları belirtilmektedir.

Buhranların birbirini takip etmesi üzerine Talat Paşa gidişattan kendilerinin de sorumlu olduğunu şöyle belirtmektedir:

“Azizim ben kendi kendime şu suali soruyorum. Buhran buhranı takip ediyor. Önüne geçemiyoruz. Acaba biz mi memleketi idare edemiyoruz? Başkaları gelsin, onlar da memleketin evladı değil mi? Belki bizden daha iyi idare ederler. Bizde kendilerine müzahir oluruz. Maksat memlekete hizmet değil mi?”⁹⁹

2.5 Balkan Savaşları ve İç Mücadeleler

İncelenen ders kitaplarının hepsinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci ve İkinci Balkan Savaşları’nı yaşadığı süreçte iç bünyesinde yaşadığı siyasi sıkıntılardan hemen hiç bahsedilmemiştir. Oysa bu sıkıntılar biyografik eserlerde ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, Trablusgarp topraklarını kaybettiği bir dönemde Balkanlar’da ortaya çıkacak yeni bir buhranla mücadele etmek zorundaydı. Zaten bu nedenle İtalyanlar’a, Kuzey Afrika’daki son toprak parçasını ve Oniki Ada’yı bırakmak mecburiyetinde kalmıştı. Osmanlı, Balkanlar’da oluşan birliğe karşı, Birinci ve İkinci Balkan Savaşları’nı yaptı ve sonuçta Rumeli’den çekilmek zorunda kaldı. İç ve dıştaki bu olayların biyografik eserlere yansımaları farklı biçimlerde gerçekleşmiştir. Sultan Abdülhamit Balkan Devletleri’nin bir araya gelmeleri hususunda eserinde şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Bizim Avrupa’daki kudretimizin, Balkan Devletleri’nin birbirleriyle anlaşmamaları üzerinde kurulduğu doğrudur. Sırplarla Bulgarlar birbirini sevmezler; Bulgarlar Romenler’den nefret ederler; Romenler, Bulgarlar ve Yunanlılar kendi aralarında birbirine ölesiye düşmandırlar. Bulgarlara göre Makedonya’da kendi milletleri hâkimdir. Yunanlılar ise Makedonya’daki Yunanlılar’ın zorla Bulgarlaştırıldıklarını iddia ederler. Kiliseler arasında 1870 senesinde meydana çıkan itilaf, Bulgarlarla, Yunanlılar’ı tamamen ayırmıştır. Bu şartlar altında Ruslar, Balkan Devletleri Birliği’nin kurulabileceğini nasıl düşünebilirler?”¹⁰⁰

⁹⁹ Erol Simavi, Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe’nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.148–150

¹⁰⁰ Sultan Abdülhamit, a.g.e., s.120

Ancak kısa bir süre sonra şartlar oluşmuş, ittifak gerçekleşmişti. Yine dönemin padişahı, Balkan İttifakı'nın oluşmasında başrolü oynayan Bulgarlar'a fazla imtiyaz verildiğini ve bu imtiyazlar nedeniyle açılan Bulgar mekteplerinin en fazla sorun çıkaran yerler olduğunu belirtmiştir.

Balkanlar'da kanlı çetelerin ve komitaların yaptıklarıyla ilgili olarak Şevket Süreyya Aydemir:

“Balkan Komitelerinin kanunlarında yazılan ise; yalnız tecavüzlerdir. Yangınlardır, ırza geçmeler, toptan öldürmelerdir. Bunlar daha ziyade orduların arkasından yürürler. Kaçamayıp kalan köylere, yollarda yetiştikleri göçmen kabilelerine, yaklaşırlarken, neşeler, çığlıklar, naralarla ağızları salyalaşır. Bu gürültüler içinde kabilelere yaklaşırlar. Köyde köylülerin evlerine kapanmayıp köy meydanında toplanmaları, kabilelerinde sağa sola sapmadan, dağılmadan komitacıları beklemeleri esastır.”¹⁰¹ diye yazmıştır.

Ayrıca Şevket Süreyya aynı eserde, Balkan Harbi devam ederken İstanbul'da kurulan Tetkik-i Mezalim Cemiyeti, yani zulümleri, vahşetleri araştırma inceleme derneğinin bu mezalimlere ilişkin birçok eserler, belgeler neşrettiğini belirtmektedir.¹⁰²

“Balkan Harbi sırasında ordumuzun en büyük sorunlarından biri de kolera hastalığı idi. Ordunun büyük zayıat vermesine de neden oldu. Yani düşmandan daha kötü korku salan bir düşman.”¹⁰³ Cemal Paşa'nın Balkan Savaşları'yla ilgili kolordu kumandanlığına gönderdiği raporlara bakıldığında Osmanlı Ordusu'ndaki askerlerin eğitim ve teçhizat eksikliği, zamanlama hatasına vurgu yapmış, bütün olumsuzluklara rağmen inancını kaybetmemiş, gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla düşmanın ileri harekâtının durdurulabileceğini düşünmüştür. Talat Paşa “Hatıraları”nın Balkan Harbi bölümünde şöyle bir yorumda bulunur:

“Bu karmakarışık orduyla yapılan muharebe neticesinde, Türkler mağlup oldular. Arnavutluk'ta ve Makedonya'nın mühim bir kısmında Türkler, çoğunluğu teşkil ettikleri halde Londra Konferansı 1913 tarihinde, bu ciheti nazarı dikkate almayarak insafsız bir operatör gibi cerrahi ameliyat edercesine, Balkan haritası üzerinde bıçaklar oynattı ve muvaffakiyetle icra edilen bu ameliyat Avrupa'nın diğer uzuvlarını da kangren yaparak, bütün dünyayı tedavi edilemez bir illete düşürdü.”¹⁰⁴

¹⁰¹ Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2, ..., s. 322

¹⁰² Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2, ..., s. 324

¹⁰³ Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2, ..., s. 363

¹⁰⁴ Talat Paşa, a.g.e., s.28

Yakup Şevki Paşa, Balkan bozgununun sebeplerini; ordunun siyasete bulaşması, ast-üst arasındaki saygı ve otoritenin ortadan kalması, inançsızlık olarak hatıralarında anlatmıştır. Balkan Harpleri sırasında Osmanlı İmparatorluğu içte, ciddi boyutlarda siyasal çalkantılar yaşadı. Çok kısa süreli olan hükümetlerin, biri gelip biri gitti. İstanbul'da siyasî muhalefet hareketleri, hürriyetin ilânının hemen ardından başladı. Birtakım partileşme tecrübeleri ve tedhiş hareketleri ile gelişen bu olaylar, 21 Kasım 1911 de *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* ismi altında güçlü bir muhalefet cephesinin kurulmasını sağladı. Mebusan Meclisi çeşitli mücadelelere sahne oldu. Bu dönemde Sait Paşa'nın yerine hükümeti kuran Ahmet Muhtar Paşa ve kabinesi, nam-ı diğer Büyük Kabine, hakkında değişik yorumlar da yapılmaktadır. Aslında dönem, İttihat ve Terakki'nin etkinliğinin olmadığı bir zamandır. İçte, Halâskâran-ı Zabitan Grubu faaliyetlerini arttırmıştı. Bu grubun amacı kabine değişikliği idi, devletin savaşa girmesinin tek çözüm yolu olduğuna dair devamlı mitingler düzenledi. Ordu içine sokulan İtilafçı-İttihatçı ayrılığıyla ilgili olarak da Fethi Bey, *“Hatırladıkça elem duymamak mümkün değildir. Savaş içinde öylesine olaylar cereyan etti ki tüyler ürpertir. Bazı zabitlerin kalpaklarındaki şekil, İttihatçılığını, bazılarının ise İtilafçılığını belirtiyordu. Kimler sokmuştu bu korkunç uçurumu ordunun içine... Kalbinde vatan muhabbeti ihtiraslarının üzerine çıkabilmiş hangi kişinin havsalası böylesine ihaneti alabilirdi.”*¹⁰⁵ demiştir.

Balkan Savaşları sırasında Selanik'in düşmesi ihtimali üzerine orada ikamet eden Sultan Abdülhamit'in Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmesi kararlaştırıldı. Bu sırada Abdülhamit, durumla ilgili olarak yanındakilere, *“Nasıl olup da bu Balkan birliğinin devletler tarafından sağlanıp saldırıya geçebildiklerini, bunun baştaki hükümetlerin siyaseti bilmemelerinden kaynaklandığını”*¹⁰⁶ söyleyip serzenişte bulunmuştur.

Eserleri dikkatlice değerlendirdiğimizde; hükümet yanlılarının mümkün olduğunca Balkan Harbi'ne girilmemesini istemesine rağmen, İttihat ve Terakki yanlılarının kurtuluşu bunda gördüklerini anlıyoruz. Babiâli, ordunun durumu ve iç siyaset karmakarışıkken böyle bir istekte diretilmesinin şartları daha da kötüye götüreceğini, en azından savaşmadan, mantıklı bir anlaşma yoluyla Selanik ve Batı Trakya'nın kurtarılıp, Rumeli'ye otonom sağlanmaya çalışılacakken bunların da

¹⁰⁵Kutay, a.g.e., s.156–157

¹⁰⁶Sultan Abdülhamit, a.g.e., s.121

elden gideceğini düşünmüştür. Yine, Balkan Devletleri'nin Osmanlı'yı tam bir kaos içinde yakaladıkları, Avrupa'daki topraklarımızın büyük bir kısmı ile adaların kaybedildiği anlatılmaktadır.

Mehmed Selahattin eserinde:

“İttihatçıların Balkan Savaşları sırasında Edirne müdafaaası devam ettiği esnada Edirne Kumandanı Şükrü Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne telgraf çekip Ocak 1913'ün son günlerine kadar dayanabileceğini bildirdiğini, oysa müdafaaanın bir kaç ay daha devam ettiğini belirtip, İttihatçıların telgraf üzerinde tahrifat yaparak süreyi kısa gösterdiklerini, böylelikle kabinenin sulh imzalayacağını ve bu imzadan sonra kabine aleyhinde propaganda yaparak düşürmeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Eğer bu tahrifat yapılmamış olsa sulh müzakerelerine derhal cevap verileceğini ve Edirne'nin düşmesine çok zaman olduğu için Sir Edward Grey tarafından teklif edilen Edirne'nin tarafsız bölge kalması teklifinin Osmanlı lehine netice alınacak şekilde düzeltilebileceğini”¹⁰⁷ belirtmektedir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinden sonra hükümeti kuran Kamil Paşa, Edirne'nin sulh ile teslimini, İttihat ve Terakki önde gelenleri ise, ordunun savaşarak burayı geri alabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle savaş yanlısı olan bir hükümetin başa geçirilmesi amacıyla Babiâli basılacak ve hükümet düşürülecekti. Ancak olaylar tahmin edilenden daha büyük oldu, Harbiye Nazırı Nazım Paşa vurularak öldürüldü. Anılarda, Babiâli Baskını'nın baş aktörü olan Enver Paşa ve diğer önemli kimselerin, kan dökülmesini hiçbir zaman istemedikleri anlatılmıştır. Bu baskınla, Mahmut Şevket Paşa sadrazam olmuş ve İttihat ve Terakki, iktidarı yeniden ele geçirmişti. Yeni bir Halâskâran-ı Zabitan hareketiyle iktidardan düşmemek için tedbirlerini almaya başlamıştı. Hüseyin Cahit Yalçın bu baskından söz ederken; *“Doğal olmayan yollarla düşürülen İttihat ve Terakki, doğal olmayan bir yolla, Babiâli Baskını ile yeniden işbaşına geçti. Gerçek bir yetkeleri yoktur aslında, korku veren bir örgüt olmaktan başka...”¹⁰⁸* diyerek cemiyete eleştiriler getirmiştir. Babiâli Baskını'ndan sonra İstanbul Muhafızı olan Cemal Paşa şu ilginç ifadeleri eserinde kullanmıştır:

“Muhafızlığa tayinimin ertesi günü Nazım Paşa merhumun cenaze merasimini yaptırdım. Merasimin pek parlak olmasına bilhassa itina etmiş, İstanbul'da bulunan bütün askeri erkân ve ümeranın, nazırların, mülkiye

¹⁰⁷ Mehmet Selahattin, Bildiklerim: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Maksadı Teessüs ve Sureti Teşekkülü ve Devleti Aliye-i Osmaniye'nin Sebebi Felaket ve İnkısamı, Muhelif Hatıralar, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.58–59

¹⁰⁸ Yalçın, a.g.e., s 132

memurlarının ve ecnebi devletler askeri ataşelerinin cenazeye iştirak etmeleri lüzumunda ısrar etmiştim. O gün hava mağmumdu. Kalbimde derin bir yeis vardı. Bulgarlar Çatalca önünde, Yunan Donanması Çanakkale Boğazı'nı kapatmış, Büyük Devletlerin harp gemileri, her dakika İstanbul'u işgale hazır olarak, Beşiktaş önüne demirlemiş, biz devlet idaresini, aciz ve meskenet amillerinin elinden kurtarabilmek için kanuni bir çare bulamamışız, bir hükümet darbesi yapmışız ve bunun neticesi olarak Harbiye Nazırı ve bhusus ordunun başkumandanı olan bir zatın ölümüne sebep olmuşuz ve bütün bu teşebbüslerden, fedakârlıklardan sonra, memleketi kurtarabilip, kurtaramayacağımız meçhul!"¹⁰⁹

Birinci Balkan Savaşı sonunda, Londra Konferansı'yla Edirne Bulgarlar'a bırakıldı. Arnavutluk ve Girit'e ilişkin tüm sorunlar Avrupa Devletleri'nin çözümüne verilmişti. Osmanlı İmparatorluğu bir anlamda Girit'ten vazgeçmişti. Talat Bey bu durumu eserinde şöyle yorumlamıştır:

"Kuvvet hakka üstündür sözü Türkiye'ye bütün ağırlığıyla uygulanıyordu. Ülkenin dört beş yüz yıldan beri Türk Devleti'ne bağlanmış birçok bölümü, dilleri, dini ve medeni ilişkileri göz önüne alınmaksızın acımasızca devletten koparılıyordu; Londra Konferansı bütün bu hususlarda yalnız 'Hak güçlüdür' ifadesiyle hareket ediyordu."¹¹⁰

Edirne'nin düşmesinden sonra İstanbul Muhafızı Cemal Paşa, Mahmut Şevket Paşa suikastını önlemek istediye de başarılı olamadı. Bu karmaşada şüpheler, o sırada İstanbul'da olup, sonradan Cemal Paşa'nın zorlamasıyla ayrılan Kamil Paşa üzerinde yoğunlaştı.

"Bab-ı Ali Baskını ve Nazım Paşa'nın öldürülmesi olaylarını adeta bir kan davası haline getirmiş olan muhalifler, tıpkı İttihatçılar gibi Bab-ı Âli'yi basarak Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'ni devirmek, İstanbul Muhafızlığı'nı ele geçirmek ve Kamil Paşa ile Prens Sabahattin'in de dâhil olduğu yeni bir hükümet kurma planları yapmaya başlamışlardı."¹¹¹

Muhalif kanat bir darbe hazırlığı içerisindeydi. Bunda adı geçenler içinde dikkati çeken ise Prens Sabahattin Bey'di. *"Bu nedenle Prens Sabahattin ve ekibi tarafından İttihat ve Terakki Hükümeti'ni devirmeye yönelik hazırlanan karşı darbe girişimi Taklib-i Hükümet Teşebbüsü olarak anılmıştır."¹¹²*

¹⁰⁹ Cemal Paşa, Hatıralar Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı, (Haz. Behçet Cemal), Selek Yayınları, İstanbul 1959, s.21

¹¹⁰ Alpay Kabacalı, Talat Paşa'nın Anıları..., s. 26

¹¹¹ Mevlanazade Rifat, İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İçyüzü, (Yayına Haz. Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul 1993, s.88-89

¹¹² Cemal Paşa, Hatıralar,(Yayına Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.36

Bu suikastın suçluları Divan-ı Harb’de belirlenmiş ve Salih Paşa idam edilmiş, olaylarla ilgili olduğu tespit edilen çok sayıda kişi de çeşitli yerlere sürgüne gönderilmiştir.

Falih Rıfık Atay “Zeytindağı” adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak;

“Bütün bir devlet iktidarını teslim alıp da, hükümeti eski devir adamlarına bırakan başka bir devrin partisi tarihte görülmüş müdür, bilmiyorum. İttihat ve Terakki, Büyük Harbin ortalarına kadar, bir türlü sadrazamlığı kendine lâyük görmemişti. Kâmil ve Sait Paşalar yüzde yüz eski adamlardı. İttihat ve Terakki iki yeni adam buldu: Mahmut Şevket Paşa, Sait Halim Paşa. Bunlar dahi Osmanlı - İslâm vezirleri idi. Biri Bağdat’lı, biri Mısır’lı idi. Mahmut Şevket Paşa öldürüldükten sonra Talat Beyin hususî kalemine girmiştin. Bir gün, öğleüstü müdürden bir tebliğ aldım: Nazır Beyle hemen Edirne’ye hareket edeceksiniz! Vaka şuydu: Mahmut Şevket Paşayı öldüren Kavaklı Mustafa, memleketten kaçmaya muvaffak olmuştu. Eceli mi ayağına dolaştı, ne idi, bu katil bir Rus vapuruna binmiş, Romanya’ya gitmek üzere İstanbul’dan geçiyordu. Osmanlı Devletinin Rus sancağını taşıyan vapurdan hiç kimseyi almaya hakkı yoktu. İttihatçılar, Polis Müdürü Azmi Bey’in cüretine başvurdular. Azmi Bey, bir kolayını bularak Kavaklı Mustafa’yı vapurdan kaçırdı ve hapsetti.”¹¹³ demiştir.

Balkan Devletleri’nin elde ettikleri savaş ganimetlerini paylaşamamaları İkinci Balkan Savaşı’nın ortaya çıkmasına neden oldu. Ele geçirilen toprakların büyük bir kısmını Bulgarlar’ın alması, Yunanlılar ve Sırlar’ın itirazı üzerine savaş başlamıştı. Bulgar kuvvetlerinin cephelerde yenilmesi Edirne’nin geri alınışını hazırlamış, bunda Teşkilatı Mahsusa elemanları önemli rol oynamışlardı.

2.6 Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na Katılışı

İlköğretim 8. Sınıf *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersi kitabında Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girişiyle ilgili bölümde, yabancı devlet adamlarının, ülkelerinin savaşa giriş nedenleriyle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Kâzım Karabekir ve Sait Paşa’dan alıntılar yapılarak konu şu şekilde işlenmiştir:

“İttihat ve Terakki liderlerine göre Osmanlı Devleti Almanya’nın yanında savaşa girmelidir. İtilaf Devletleri’ne nispetle ekonomik üstünlüğe sahip Almanya, savaştan zaferle çıkabilir. Almanya’nın savaşa katılabileceği ihtimalini hiç kimse düşünmek istemez. Almanya savaşı kazandığında Osmanlı Devleti de son asırda kaybettiği toprakları geri alacaktır.”¹¹⁴

“Üçlü itilaf Devletleri, ta Güney Amerika’ya kadar her tarafta kendilerine müttefikler arıyorlardı. Almanya’nın müttefikleri olan İtalya’yı ve Avusturya-Macaristan ile anlaşma imzalamış olan Romanya’yı yanlarına çekmek için

¹¹³Falih Rıfık Atay, Zeytindağı, Pozitif Yayınları, İstanbul 2010, s.25

¹¹⁴Başol ve diğerleri..., a.g.e., s.32, Kâzım Karabekir, Birinci Dünya Harbine Neden Girdik, Emre Yayınları, Ankara 2000, kitabından alıntı yapılmıştır.

her şeyi yapıyorlardı. Fakat Osmanlı Devleti'ni ittifak dairesine almak için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardı. Aksine Osmanlı Devleti'ni olayların dışında tutup yalnız ve çaresiz bırakmak için gereken her şeyi yaptılar."¹¹⁵

Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi kitabındaysa; *"Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakki Partisi Hükümeti de İttifak Devletlerinin savaşı kazanacağına inanıyordu. Almanya'nın yanında savaşa girilirse, daha önce kaybedilmiş topraklar geri alınabilirdi. Sonuçta 2 Ağustos 1914'te gizli bir Türk- Alman İttifakı imzalandı. Yapılan anlaşmaya göre bir savaş durumunda Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyecek ve ekonomik yardımda bulunacaktı."*¹¹⁶ şeklinde bir anlatım yapılmıştır.

İmparatorluğun savaşa katılımı üzerinde tarihçiler tarafından farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bizim amacımızsa konumuz gereği, biyografik eserlerin bu süreci nasıl yorumladığına bakmak olacaktır. Örneğin, Şevket Süreyya Aydemir, Birinci Dünya Savaşı'nı şu şekilde değerlendirmiştir:

*"Osmanlı İmparatorluğu yorgundu. Yenikti, tükenmişti. Tarihi ömrünü tamamlamak üzereydi. Zamanın çarkları, onun kitabını dürmek için işliyordu. Ve şimdi bilinen şudur ki bu devlet Birinci Dünya Harbine girdiği gün yenilmişti. Yani Enver Paşa, daha baştan kaybedilmiş bir harbe girmişti. Ama genç, ihtirash, hayallerine sınır tanımayan bir adam, bu çarkların kendisi için çalıştığına inanıyordu. Elinin altında, gene kendisi gibi genç ihtirash yenilgi kabul etmeyen bir Kumanda Kadrosu vardı. Gerçi tarih, şahıslarla beraber şartların da eseridir. Ama bizim için Birinci Dünya Harbi, tarihin kaçınılmaz kanunları ile genç bir ihtirash adamının, yani Enver Paşa'nın, kanlı bir pota içerisinde kıyasıya boğuşmalarının hikâyesi gibidir."*¹¹⁷

Dönemin gazetecisi Hüseyin Cahit, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılımının perde arkasını anlatırken, özellikle Almanya'yla birlikte mücadele edilecek olmasını, çoğu kimsenin haberi olmadan alınan bir karar olduğunu iddia etmektedir. Bir sabah kendisine Maliye Nazırı'nın gelerek bunu haber verdiğini ve Sadrazam Sait Halim Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat, Harbiye Nazırı Enver ve Meclis Başkanı Halil Bey'in sadrazamın yalısında toplanarak karar aldıklarını ve anlaşmadan bunların dışında kimsenin bilgisinin olmadığını söylemiştir. Yalçın'ın bu konudaki düşünceleri ilgi çekicidir. Dünya Savaşı'na girilmesiyle ilgili, eğer Enver

¹¹⁵Başol ve diğerleri..., a.g.e., s.32, Kazım Karabekir, Birinci Dünya Harbine Neden Girdik, Emre Yayınları Ankara 2000, kitabından alıntı yapılmıştır.

¹¹⁶Kara, a.g.e., s.23

¹¹⁷Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 3..., s.13

ve Talat Paşa'nın böyle bir niyetleri olmasaydı farklı bir çözüm yolu bulabileceklerini belirtmiştir. *“Türklüğün yüzyıllardan beri düşmanı Rus Çarlığı'nu yıkmak, Türk bağımsızlığına ve sınırlarının dokunulmazlığına kavuşturmak olanağını verecek ve Almanların yengisiyle sonuçlanacak diye inanılmış, savaşa katılmamayı onlar, yurda karşı bir suç gibi sayıyorlardı.”*¹¹⁸

Prens Sabahattin'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Harbi'ne katılımıyla ilgili İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hedef alarak yaptığı eleştiri şöyledir:

*“Büyük siyasi hatalarınız yüzünden Trablusgarp Harbi bize Afrika-yı Osmanî bahasına, Balkan Harbi Avrupa-yı Osmanî bahasına mal olmuştu. Eğer Almanya İmparatorluğu ile Avusturya Macaristan İmparatorluğu lehine, bu harbe iştirak ederseniz, harp muhakkak bu devletlerin mağlubiyetleriyle neticeleneceği için bize Asya-yı Osmanî bahasına mal olacak ve harita-yı âlemden Osmanlı İmparatorluğu'nu silecektir.”*¹¹⁹

Osmanlı'nın Almanya'yla savaşa girmesine neden olan ve gizli tutulan ittifak anlaşmasının artık tüm gerçekliğiyle ortaya çıktığını ve bundan, ne meclisin ne kabinenin ne de padişahın haberi olduğunu belirten Şevket Süreyya Aydemir düşüncelerini şöyle ifade eder:

*“Birbirinden sorumsuz, birbirinden mütaasıp ve çağdaş bir dünya görüşünden mahrum dört kişi, imparatorluğun kaderini, kendi aralarında ve ancak birbirlerine cesaret vererek merkezi hükümetlerin kaderlerine bağlamışlardır. Bu dört kişi Enver Paşa, Talat Bey, Mebusan Reisi Halil Bey ve Sadrazam Sait Halim Paşa'dır.”*¹²⁰

Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Rus donanması tarafından saldırıya uğramasının Enver Paşa tarafından kumanda erkânına laubali bir biçimde anlatılmasını Kâzım Karabekir eleştirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda herkesin manda siyasetini takip ettiği ve istediği bir dönemde, Birinci Dünya Harbi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti için kurtarıcı olduğunu belirten Hüseyin Kazım Kadri:

“Bu garip memlekette hükümetin daima kendi tebaasına karşı ‘ilan-ı harp’ ettiği tarihen müspet bir hakikattir. Harpte galip gelen İttihatçıların da bu tarzda hareket edecekleri muhakkak idi. Mağlup oldukları halde diyecekleri söz; ‘zaten bu memleket inkıza mahkûm idi; biz kurtarmak istedik fakat muvaffak olamadık’ safsatasından ibaret olacaktı. Nitekim birçok fecayi de böyle dediklerini de işittik. En doğrusu Harb-i Umumi

¹¹⁸Yalçın, a.g.e., s.218-219

¹¹⁹ Nezahet Nurettin Ege, Prens Sabahattin- Hayatı ve İlmi Müdafaaları, Güneş Neşriyat, İstanbul 1977, s. 299

¹²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1881–1919, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, C.1, s. 199

*İttihatçıların imdadına yetişti ve memleketi mahvetmek bahasına olsa da onların daha bir müddet hükümet sürmelerine bais oldu.*¹²¹ şeklinde anlatır.

Kâzım Karabekir, Osmanlı toprakları için geniş bir imar çalışmaları içine girilmesi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları gibi yıkımların ardından devletin ve halkın iç ve dış çekişmelerden uzak kalması, ülkenin ekonomik anlamda kalkındırılması için her türlü çalışmaların yapılması gerektiği belirtmiş ve Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili Enver Paşa'ya şu teklifte bulunmuştur:

*“Madem ki cihat ilanı düşünüyor o halde Genelkurmay'dan Almanları uzaklaştırınız. Vazife verilecek zevatın şu veya bu olması mühim değildir. Asıl mühim olan Genelkurmayın Türkler tarafından idare edilmesidir. Bu kış büyük harekâtlara girişmeyelim. Anadolu'da hudutlara doğru yol yaparak ve mevcut yolları tamir etmekle meşgul olalım. Harbe girilecekse bile en sonunda girelim.”*¹²²

Devrin önemli komutanlarından Cemal Paşa ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'nin yanında yer almamasının en önemli nedeni olarak, Rus tehdidini görmüştür. Çünkü Rusya, Osmanlı'nın can düşmanıdır ve İstanbul'u ele geçirmek fikrinden asla vazgeçmeyecektir. Cemal Paşa'nın ittifak anlaşması umuduyla gittiği Fransa'dan eli boş dönmesi üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti, Rusya tehlikesine karşı Almanya'ya yaklaşmaya başlamıştır. Cemal Paşa, 2 Ağustos 1914 tarihli ittifak anlaşmasından haberdar edilmemiştir. Anılarında; Enver Paşa, Talat ve Halil Beyler'in Alman ittifakı imzalanmadan evvel gizli bir şeyler çevirip kendisinden sakladıklarını, ilerleyen günlerde sadrazamın Yeniköy'deki yalısında toplanacak Bakanlar Kurulu'na şiddetli yağmur yüzünden geç kaldığını, yalıya vardığında toplantının sona ermiş olduğunu, burada sadrazamın Almanya'nın ittifak teklifini kabul ettiklerini ve kendisinin de, memleket menfaatlerine uygunsa memnun olduğunu belirttiğini anlatmıştır. Cemal Paşa, *“Bugünkü harp, yıkmaya uğraştıkları imparatorluğumuzun mirasını paylaşamadıkları için yapılmaktadır... Efendiler eğer Osmanlı Hükümeti bu harbe iştirak etmemiş olsaydı, memleketin istiklali tamamıyla tehlikeye girmiş olacaktı.”*¹²³ demiştir. Devrin en etkili simalarından biri olan Talat Paşa ise, Almanya yanında savaşa girmede Rus emellerinin önemli olduğunu söylemiştir:

¹²¹ Kadri, a.g.e., s.158

¹²² Ziya Tütüncü, Şark Fatihi Genel Kazım Karabekir Paşa, Ufuk Yayınları, İstanbul 1948, s.19

¹²³ Nevzat Artuç, Cemal Paşa, TTK Yayınları, Ankara 2008, s.194

“Rusya’nın Devleti Aliye’yi Katerina zamanından beri bizi taksim etmek ve İstanbul’u almak istediği malum idi. Son zamanda İngiltere ve Fransa hükümetleri de Rusya’nın doğu siyasetini tamamen tasvip eder bir vaziyet almış bulunuyorlardı. Almanya’nın mağlubiyeti halinde siyasi denge tamamen bozularak Rusların senelerden beri Türkiye hakkında hazırladıkları taksim programını tatbik edeceklerine zerre kadar şüphe etmiyor idim. Devleti Aliye harbe iştirak ettiği takdirde Rus kuvvetlerinin bir kısmını meşgul edeceğine göre, Almanlara o sırada mühim bir yardım edilmiş olacağına kani bulunuyordum. Devleti Aliye’nin hayatını Almanların mağlup olmamasında görüyordum”¹²⁴

Halide Edip Adıvar hakkında biyografi yazan İpek Çalışlar, Halide Hanım’ın Cemal Bey ve Cavit Bey’le Birinci Dünya Savaşı’na girmeyeyle ilgili görüşmelerini; *“1914 Ekim’inin ilk günleriydi. Bahriye Nazırı Cemal Paşa eşi Senihe Hanım, Halide’yi evinde ziyaret etmişlerdi. Sohbet arasında, ‘Korkarım ki hükümet savaşa gidiyor,’ demişti Halide. Söylediği saçma ve çocukça bir şeymiş gibi gülmüştü Cemal Paşa ‘Hayır Halide Hanım, savaşa girmeyeceğiz,’ demişti. ‘Pekiye nasıl engelleyeceksiniz?’ sorusuna da, ‘Bu tamamen çılgınlık olur. Onları ikna edecek güce sahibim. Başaramazsam istifa ederim,’ cevabını vermişti. Halide, birkaç gün sonra kendisine telefon eden Cavid Bey’e de savaşı nasıl engelleyeceklerini soracaktı. Cavid’in de canı çok sıkındı:*

‘Savaşa girersek istifa edeceğim. Kazansak bile mahvoluruz. Talat da şu anda benim gibi düşünüyor,’ demişti. Bu konuşmaların hemen ardından Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdi. Ne var ki Cemal Paşa görevinden ayrılmayacak, Cavid Bey ise istifa ettiği için ihanetle suçlanacak, bir süre evinden dışarıya çıkamayacaktı.”¹²⁵ şeklinde anlatır.

İsmet Bey anılarında, bahsedilen ittifak anlaşmasına değinirken Berlin Ateşemiliteri Hasan Cemil’in (Çambel) Almanya’nın harp ilan ettiğini öğrenir öğrenmez, Alman yetkilileri ile konu üzerinde görüştüğünü, yetkililerden bir sır öğrendiğini belirtmektedir. Buna göre Almanya harp ilan ettiği gün Osmanlı Devleti ile Almanya bir ittifak imzalamıştır. İsmet Bey *bu anlaşmayı hiçbir yerde bulamadıklarını, herkesin bilip şikâyet ettiği bu antlaşmadan kabine üyelerinin ve hatta Sultan Reşat’ın bile haberi olmadığını*¹²⁶ söylemiştir. İmparatorluğun ittifak girişimleri hakkında Ali Fuat Türkgeldi de değişik bir anlatımda bulunmuştur. Avusturya Macaristan Veliahdı’nın Sırp milliyetçisi tarafından vurulmasından sonra

¹²⁴ Talat Paşa, a.g.e., 37

¹²⁵ Çalışlar, a.g.e., s.122

¹²⁶ İsmet İnönü, Hatıralar, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınları, Ankara 1985, s. 95

Avusturya'nın savaş ilanı sırasında Sadrazam Sait Halim Paşa'nın kendisini çağırđını ve:

“Sizi gayet mühim ve mahrem bir iş için çağırdım. Bunu bir ben, bir siz, bir de Padişah bilecektir. şayet bir tarafa şayı olursa ikimiz de mesul oluruz. Başımıza gelen mağlubiyetler üzerine bir müttefik bulmak için her tarafa başvurduğumuz ve hatta Yunan Devleti'ne kadar müracaat ettiğimiz halde muvaffak olamadık. şimdi İttifak-ı Müsellese dâhil olmak için bir fırsat zuhur etti. Bu, devletin istikbalini kurtaracaktır. Almanlar ile bir ittifakı tedafüi müzakeresine girişmek için bir ruhsatname tanzimi muktezidir”¹²⁷ dediğini belirtir.

Osmanlı'yı fiilen savaşa dâhil eden olaysa, İngiliz donanmasından kaçarak Çanakkale Boğazı'na sığınan *Goben (Yavuz)* ve *Breslau (Midilli)* adlı gemilerin Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını bombalamasıydı. Gemiler boğaza yanaştığında, Heyet-i Vükela toplantı halindeydi. Bu toplantıya biraz erken gelen Enver Bey, *“Bir çocuğumuz dünyaya geldi”¹²⁸* diyerek, *Goben*'in Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiğini bildirmişti. Bu gemilerin tarafsızlık anlaşmasına göre 48 saat içinde çıkıp gitmeleri veyahut silahlarını söküp teslim etmeleri gerekiyordu. Ancak sonradan bu gemilerin satın alındığı açıklanmıştı. Talat Bey Hatıraları'nda:

“Arife gününde, Karadeniz donanmasıyla Amiral Suşon arasında bir muhabere vuku bulduğunu ve Goben'in Rus sahillerini bombardıman ettiğini haber aldık. Bu hadiseden hiçbirimiz daha önceden malumatdar değildik. Fakat herkes gibi ben de Enver Paşa'nın haberi olduğuna kani idim. Bayram günü Meclisi Mebusan Reisi Halil Bey'in evinde toplandık. Ben Enver Paşa'ya epey hücum ettimse de, hiç haberi olmadığını yeminle temin etti. Bu hadise de harbi artık bir emri vaki haline getirmiştir.”¹²⁹ diyerek kendisini savunmuştur.

Almanya, ittifak anlaşmasından bir gün önce 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etti. Bu durumda zaten daha anlaşmanın imzalanmasından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmiş oluyordu. Bu noktada savaşa girişin gerçek sorumluları, Sait Halim Paşa, Talat Bey, Halil ve Enver Paşa olduğu incelenen kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Cemal Paşa'ya göre, Karadeniz'deki donanma harekâtı Almanya tarafından değil, Osmanlı hükümetinin hür iradesiyle gerçekleştirilmişti:

¹²⁷Türkgeldi, a.g.e.,127

¹²⁸Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2, ..., s. 528

¹²⁹Babacan, a.g.e., s. 109

“Karadeniz’de donanmamız tarafından yapılan harekât, bazı korkakların sandıkları gibi sırf bir Alman amiralinin Osmanlı Hükümeti’ni bir emri vaki karşısında bulundurmak için kendiliğinden yaptığı bir teşebbüs değildir. Bu harekât özel bir emirle yaptırılmıştır. Alman Generalleri ve Amiralleri Osmanlı Hükümeti emrinde birer icra vasıtasından başka bir şey değildir. Osmanlı milletinin mukadderatını idare etmek gibi bir sorumluluğu üstlenmiş olan insanlar, kimsenin nüfuz ve etkisi altında olmamış, fikir ve kararlarında bağımsızdırlar. Türkler zelilce yaşamaktansa milli bağımsızlıklarını ve haklarını silahlarıyla elde etmek ya da, şerefle ölmek için savaşa girmişlerdir.”¹³⁰

Dönemin sadrazamı Said Halim Paşa’ysa, Enver Paşa’nın tüm isteklerine rağmen gemilerin Karadeniz’de manevra yapmasına karşı çıkmış hatta istifa etme tehdidinde bulunmuştu.

Ancak incelenen eserlerin ortak özelliği, Enver Paşa’nın gizli planlarıyla, gemilerin bütün filo halinde Karadeniz’de manevra yapmaları ve vaziyetin müsait olduğu anda, Rus filosuna saldırı düzenledikleri üzerinedir. Bunun amacıysa, Türk filosunun Karadeniz’de zorla hâkimiyet kazanabilmesinin sağlanmasıdır. Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun kaderini değiştiren Yavuz ve Midilli adlı gemilerin, Rus gemi ve limanlarını bombalaması macerası karmaşık bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Olay oldu bittiyle değil siyasi mücadelelerin sonucu planlı yapılmıştı. Mühim olan noktaysa, incelenen biyografi ve hatıralarda, sorumluluğu kimsenin almak istememesi, suçu bir başkasına yüklemek istemesidir.

2.7 Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu ve Savaştığı Cepheler

Osmanlı İmparatorluğu’nun savaştığı cepheler biyografik kaynaklar açısından zengin olmasına rağmen ders kitaplarında genel olarak fazla yer bulamamıştır. Kişilerin sadece isimleri anılmış, faaliyetleri anlatılmamıştır. Cephelerde yaşananlar Mustafa Kemal’in hayatı çevresinde verilmiştir. Ermeni Tehciri de sadece Enver Paşa’dan örneklerle değerlendirilmiş diğer kimliklere yer verilmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nda, Osmanlı İmparatorluğu’nun savaştığı cephelerde geçen olaylar biyografik kaynaklara yansımış, kişiler başından geçenleri ve izlenimlerini aktarmışlardır. Cephelerde yapılan mücadelelerin canlı şahitleri olarak da tespitlerinin önemi bulunmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir’in Osmanlı

¹³⁰ Artuç, a.g.e., s.204. Ayrıca Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik? Emre Yay, İstanbul 1995, C. 2, s. 383

ordusunun durumuyla ilgili “Bu sırada İmparatorluk ordusunun durumu hiç de iyi değildi. Erlerde belirli bir vatan fikri, millet hatta bir din şuuru oluşmamıştı. Erlerin geldikleri köylerde hemen hemen hiç mektep yoktu. Bu nedenle cahillik, ruhlarını iyice sarmıştı.”¹³¹ şeklinde bir tespitte bulunur. Böyle bir durumda, ne için savaştıklarını tam bilmeyen bir topluluğa, malzemenin olmayışı eklenince başarı beklenemezdi. Ancak Şevket Süreyya’nın, Osmanlı ordusunun durumuyla ilgili başka bir değerlendirmesi de şu şekildedir:

“Lakin bir de gerçek var. Hatta buna, bütün kanlı kayıpları bir tarafa yazmakla beraber Enver Paşa başarısı da diyebiliriz. Bu başarı daha 1912-1913’te, daha doğrusu şu Birinci Dünya Harbinden bir süre önce cereyan eden Balkan Harbinde, devletin en güçlü ordularının, hatta denebilir ki tek silah dahi patlamadan Balkan orduları önünde birkaç gün içinde dağılıp perişan olmalarına karşılık, şu Sarıkamış Muharebelerinde görülen tahammül itaat, direniş ve sonuna kadar mücadele gücüdür... Birinci Dünya harbinde Osmanlı ordusu bütün yokluklara rağmen bu harbin sonuna kadar tam dört yıl, tam on cephede aynı güçle harbi sürdürecektir. İlk önce silah bırakan da Osmanlı ordusu olmayacaktır. Bu tabloda Enver Paşa’nın, orduya getirdiği yeni ruhun genç kumanda kadrosunun ve en başta kendisinin temsil ettiği müsamahasız disiplinin rolü vardır... Zaten bunun içindir ki Enver Paşa’yı, büyük kumandan olarak değil, ama güçlü bir ordu teşkilatçısı olarak değerlendirenlerin bu görüşlerinde elbette ki büyük gerçek payı var...”¹³²

Bu konuyla ilgili söylenecek başka bir durum da, müttefik kuvvetlerinin hiçbirisinin Osmanlı kadar çok cephede mücadele etmemesiydi. Osmanlı, kendi durumunu kurtarmış gibi bir de diğerlerine yardım amacıyla Makedonya, Galiçya ve Romanya Cepheleri’nde mücadelesini yaptı. “Trablusgarp ve Balkan Savaşları’ndan çıkmış bir ordunun Dünya Savaşı’nda dört sene dayanabilmesinin, Enver Paşa’nın disiplin ve teşkilatçılıktaki başarısından kaynaklandığı belirtilebilir.”¹³³

Ordudaki Alman etkisine en büyük eleştiriler, önemli komutanlardan geldi. Osmanlı ordusu, kötü durumundan ötürü Alman askerleri tarafından sürekli aşağılanırken kendileri, daha iyi şartlarda çalışmışlardı. İnönü, “orduda, siyasette, ülke idaresinde tüm gizli bilgilerin, müttefik olmayan ve oluşan bloklaşmanın sadece bir kısmını idare eden bir ülkeye verilmesinin çok yanlış olduğunu”¹³⁴ düşünmüştür.

¹³¹ Aydemir, Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa..., C. 3., s. 116

¹³² Aydemir, Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa..., C. 3., s. 157

¹³³ Aydemir, Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa..., C. 3., s. 181

¹³⁴ Aydemir, İkinci Adam ..., C. 1., s. 87

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede mücadele etmek zorunda kalmıştı. Yaşanılan sıkıntılar çok büyüktü. Her türlü imkâna sahip ordulara karşı vatan mücadelesi yapıyordu. İlhan Selçuk; “ Yüzbaşı Selahattin'in Romalı” adlı eserinde, ordunun durumuyla ilgili bir tespiti de yine orduda görevli bir subaydan şöyle aktarır:

“Anadoluhisarı'nda büyük binaları hastane yapmışlardı. Bu hastanelerde ayakta tedavi gören neferler geceleri sokaklara dökülüp ev ev dolaşarak ekmek dileniyorlardı. Çünkü bu erlere hem yeterli besin verilmiyor, hem de verilen başlarındaki çavuş, doktor, subay gibi görevlilerin çaldığı söyleniyordu. Birçok asker soğuktan, açlıktan, bakımsızlıktan ölüyor. Bu olaylar bütün memleketin gözleri önünde cereyan ediyordu. İstanbul'da birçok subay, memur, er, tüccar zengin olmuşlardı. Beş kuruşa aldıklarını beş yüz kuruşa satıyorlardı. Bir yanda derin bir sefalet, öte yanda büyük paralar; toplumda rezaleti, sefahati namussuzluğu artırmıştı. Bazı şehit aileleri iffetlerini satarak yaşamak zorunda kalmışlardı.”¹³⁵

“Sarıkamış'ta, gece gündüz devam eden bir kar tipişiyle birlikte çaresizlik, ümitsizlik, açlık hepsi bir aradaydı. Sıcaklık 2800 metre yükseklikte eksi 30 derecelerde idi. Erler karşılarında düşman olmadığı için soğuktan korunmak için kıvrıldıkları ağaç diplerinde donarak can vermişlerdi. Ama ayakta kalanlar ise, bu şartlar altında mücadele etmeye alışmış olan Rus askerlerinin kurşunlarıyla ölüme gitmişlerdi. Enver Paşa'nın durumu fark ettiğindeyse iş işten geçmişti. Ancak yine de hayallerinden vazgeçmediğinden o kadar insan cephede, bu şartlar altında hayatını kaybetmişti.”¹³⁶ Paşa'nın en büyük hatası, bölgeyi bilen komutanların uyarılarını, şartlar belli olmasına rağmen dikkate almamasıydı. Ama asıl amaç, Almanlar'ın Doğu'daki yükünü azaltmaktı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, rüşvet, vurgun ve yolsuzluklar halkı canından bezdirmişti. *“Halk, bir taraftan yiyecek ekmek sıkıntısı çekerken diğer taraftan belli grupların servetini sürekli arttırması, tepkilerin daha da artmasına neden olmuştu. İttihatçılar ise bu tepkilerin önüne geçebilmek için her türlü önlemi almaya çalışmışlardı.”¹³⁷* Bunlar içinde sevilen bazı aydın kimseleri satın almak da bulunmaktadır:

“Enver Paşa birdenbire aydınların koruyucusu rolünü oynamaya başlamıştı. Memleketin belli başlı yazar ve sanatçılarına güya eserler

¹³⁵ İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romalı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, C. 1, s.262

¹³⁶ Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa..., C. 3., s. 101

¹³⁷ Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 68-69

ısmarlıyor ve getirilen eserlere bol keseden hediyeler veriyordu. Bunlar arasında tanınmış ve sevilmiş büyük edebiyatçılar, sanatçılar vardı. Mesela Abdülhak Hamit'e bile 50 sayfalık bir şiir kitabı için beş yüz altın verilmişti."¹³⁸

Sarıkamış bölgesinde gerçekleşen mücadelelerle ilgili epeyce anlatılanlar vardır. Şevket Süreyya, *"hava şartlarının bir kolordudan haber alınamayacak kadar kötü olduğunu"* anlatır. *"Kuvvetlerin hepsi kara saplanmıştı. Orduyu, düşmanın yanında daha acımasız olan hava şartları etkilemekteydi. Kötü hava şartlarının etkisiyle delirenler bile olmuştu. Bu cephede, Osmanlı kuvvetleri, bir hırs, hayal ve aynı zamanda Almanya'nın rahatlaması için eriyip gitmişti. Oysa karşısında bu tür ortamlara hazırlıklı ve alışkın olan Rus kuvvetleri bulunmaktaydı.*"¹³⁹

Savaş ortamında, Musul bölgesiyle ilgili Yüzbaşı Selahattin'in günlüklerine dayanarak anlatımda bulunan İlhan Selçuk'un kitabında, dikkat çekici bir ayrıntı şöyle aktarılmıştır:

"Musul'da bir ekmek bir gümüş mecdiye (yani bir lira) ve sonraları üç liraya çıkmıştı. Halk bu parayı bulup ekmek alamazdı. Açlıktan ölüm olayları başladı. Her gün sokaklarda kadın, erkek, çocuk, ihtiyar bağıra bağıra ölüme gidiyor, bir çare bulunamıyordu. Ölen çocuklarının etini kasap dükkânlarında koyun ve kuzu eti diye satan veya aşçı dükkânlarında pişirip halka yediren 10-12 kişi idam edilmişti."¹⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Bölgesi'nde halin bu kadar karışık olmasında yıllardır Osmanlı'ya bağlı, rahat hayat yaşayan Ermeniler'in faaliyetleri de etkili olmuştu. 93 Harbi'nden sonra ortaya atılan Ermeni sorunu meselesi ve Ermeniler'in bağımsızlık hayalleri, bölücü faaliyetlerde bulunmalarına sebep olmuştu. Osmanlı ordusu bir yandan Rus kuvvetleriyle mücadele ederken diğer taraftan da Ermeniler'in eşkıyalık faaliyetlerine maruz kalmaktaydı. Talat Paşa'ya göre, Ermeni komiteleri, İtilaf Devletleri'ne katılarak Osmanlı İmparatorluğu'nu arkadan vuracaklarını alenen beyan etmişlerdi:

"Gerek tehcir ve gerek tecavüz neticesi Ermeniler, pek çok zayiata uğramışlardır. Bunu itiraf etmek icap eder. Ancak Doğu Vilayetleri'nde bulunan Müslümanların da aynı miktar da zayiata uğradıkları bir hakikattir. Bu zayiata Ermeni vatandaşlarımız sebebiyet vermiştir. Rusların Van'ı, Muş'u ve Erzurum'u işgali sırasında Ermeniler tarafından yapılan ve bizzat Ruslar tarafından itiraf olunan zulüm ve cinayetler o derecesine vahşicesine

¹³⁸Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 69

¹³⁹Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa..., C. 3., s. 143

¹⁴⁰Selçuk, a.g.e., C. 1., s. 241

yapılmıştı ki, Müslüman Halk artık ikametgâhlarında kalmaya cesaret edemeyerek aç ve çıplak olarak göçe başlamıştır. Bu suretle göç eden Müslümanlardan altı yüz bin kişi ölmüştür. İşte Ermeni taraftarlarının sırf kendi propagandalarını temin için büyüttükleri ve bütün hükümet üyelerini mesul tutmak istedikleri Ermeni vakaları izah ettiğim şekilde cereyan etmiştir.”¹⁴¹

Yine Osmanlı hükümeti, 24 Nisan 1915 tarihine kadar Ermeniler’in çıkardıkları olaylarla ilgili uyarılarda bulunmuş, bunlar dikkate alınmayınca Tehcir Yasası’nı uygulamak zorunda kalmıştı. Yani karar birden alınmış değildi. Talat Bey sadarete verdiği 26 Mayıs 1915 tarihli tezkirede, durumun Osmanlı İmparatorluğu açısından vahametini özetliyor ve Ermeniler’in işledikleri suçları şöyle anlatıyordu:

“Harp muntikalarına yakın yerlerde oturan Ermenilerden bir kısmı, devletin hudutlarını, devlet düşmanlarına karşı korumakla meşgul olan Ordu-yı Hümayunun hareketini güçleştirmektedir. Askere erzak ve mühimmat naklini zorlaştırmaktadır. Düşmanla aynı gayeleri paylaşmakta ve onlarla işbirliği yapmaktadırlar. Ermenilerden bir kısmı düşman saflarına katılmaktadır. Memleket dâhilinde askeri birliklerimize ve masum halka silahlı saldırılarda bulunmaktadırlar. Düşman deniz kuvvetlerine erzak sağlamaktadırlar.”¹⁴²

Doğu’da görev yapan bir sıhhiye onbaşısının gözünden doğudaki Ermeni olaylarına bakmak, belki de yönetici zümresinin anlattıklarından farklı düşünülmesini sağlayabilir. Birinci Dünya Savaşı’na ilişkin genellikle yönetim ve ordudan, sivil, asker üst düzey yöneticilerin daha makro düzeyde değerlendirmelerini içeren, siyasi, diplomasi ve askeri tarihle ilgili hatıra ve benzeri metinler bulunmasına karşın, harbi cephede sıcaklığı yaşamış olan sıradan insanların yaşamöyküleri pek karşımıza çıkmaz. Aşağıdaki alıntı da Ermeniler’e karşı duyulan öfkenin ve dile getirdiği öç duygusunun nedenleri anlatılmaktadır.

“Bu güne kadar daima biz taarruz ediyorduk, o da müdafaa ediyordu. Dün ve bugünkü taarruzlara bakılırsa, düşman geri çekilme hattının kesilmek üzere olduğunu anlıyor. Öyle ya, her gün firar eden Ermenilerden haber alacağı tabii değil midir? Harbin sonunda acaba Ermenilere bir şey yapılmayacak mı? Bunların ihanetlerini askerlerde anlamış olacaklar ki günde her taburdan üç beş Ermeni’yi kazayla vuruyorlar. Böyle giderse bir haftaya kadar taburlarda bir tek Ermeni kalmaz. Acaba harpten sonra da yine kardeş, vatandaş olacak mıyız? Kendi hesabıma hayır! İntikamımı almak

¹⁴¹Talat Paşa, a.g.e., s.82

¹⁴²Babacan, a.g.e., s. 122

benim için pek kolay. Hastanedeki Ermenilerden üç dördüne süblime içirerek öldüreceğim.”¹⁴³

Biyografik roman özelliği gösteren “Yüzbaşı Selahattin’in Romanı” adlı eserde, doğudaki Ermeni mezalimine dair çeşitli örnekler verilmiştir. Roman türünün hayal unsurlarını içinde barındırdığı ve dikkatlice incelenmesi gerektiği akıldan çıkarılmaması kaydıyla şöyle bir örnekle konu değerlendirebilir:

*“Erzincan’a giren birliklerimiz, Erzincan sokaklarında duvarlara memelerinden çivilerle çakılmış, dudakları, kulakları kesilmiş ve gözleri oyulmuş kadınlar bulmuşlardır. Sokaklarda, gözleri çıkarılmak, kesilmek ve yakılmak suretiyle öldürülmüş binlerde genç ve ihtiyar görmüşlerdir. Yakılmış ve çukurlara doldurulmuş cesetler her yanı kaplamaktadır.”*¹⁴⁴

Ziya Gökalp, meşhur Bekirağa Bölüğü’nde tutukluyken Divan-ı Harb sorgulamasında, reis tarafından kendisine Ermeni katliamına sebebiyet verdiğiyle ilgili soruya hiddetlenip, “*Türk Milleti’ne iftira edilmemesini çünkü bunun bir katliam değil, Türklerle Ermeniler arasındaki mücadeleler olarak görülmesini söylemiştir. Aynı zamanda Ermeniler’in Türkleri arkadan vurduğunu, buna karşılık olarak da Türklerin de onları vurduğunu belirtmiştir. Tehcirin mazur görülebileceğini*”¹⁴⁵ ifade etmiştir.

Hüseyin Kazım, “*Doğu Anadolu’da yaşayanlardan sadece Ermeniler’in mağdur olmadığını, hakları olduğu kadar kabahatlerinin de olduğunu belirtmiştir. Ona göre, faizcilik ve karaborsacılık yapan Ermeniler’in komşularına yapılan zulümleri destekler mahiyetteki hareketleri de dikkat çekicidir.*”¹⁴⁶

Cemal Paşa’ya göre, “*Ermeni sorununun esas kaynağı Rusya’dır. Çünkü Ermeniler’i Anadolu’daki hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadırlar. Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması, Ermeni ıslahatı yapmak istemeyen İttihatçı’ların elini güçlendirmiştir. Yine Tehcir sırasında gördüğü*

¹⁴³Gönül Eti, Bir Onbaşı’nın Doğu Cephesi Günlüğü 1914–1915 Ali Rıza Eti, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 104

¹⁴⁴Selçuk, a.g.e., C. 1, s.246

¹⁴⁵Erişilgil, a.g.e., s.185

¹⁴⁶Hüseyin Kazım Kadri, Balkanlardan Hicaz’a İmparatorluğun Tasfiyesi 10 Temmuz İnkılâbı ve Netayıcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1992, s.135–136

cinayetlerin insanın nefretini kabarttığını, Ermeniler'in Kürtler ve Türkler aleyhine yapmış olduğu cinayetleri, alçaklığın ifadesi olarak değerlendirmiştir."¹⁴⁷

Mithat Şükrü Bleda ise, Ermeni Tehciri kararının vatanın müdafaası için gerekli olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun ölüm kalım savaşı yaptığı bir dönemde, Ermeniler'in sakıncalı hareketlerde bulunduğunu bu nedenle kararın alındığını anlatmıştır. "*Ermeniler'in, dışardan yüz bularak yaptıkları hareketler, Osmanlı'yı zorlamıştı. Tehcir sırasında bazı nahoş olaylara, illerin yöneticileri göz yumunca merkeze çağırılmışlardı, yerlerine gönderilenlere de ciddi uyarılarda bulunulmuştu.*"¹⁴⁸

Hüseyin Cahit, Ermeni meselesiyle ilgili olarak Çanakkale'ye gittiğinde Enver Paşa ile sohbeti esnasında, Ermeniler'in aldatmaları yüzünden Osmanlı ordusunun zorluklar çekip zayıflar verdiğini öğrenmiştir. Özellikle başkaldıran Ermeni çeteleri orduya zarar vermek için erzak depolarına saldırmış, arkada kalan yaralıları öldürmüştü. Yani Osmanlı İmparatorluğu'na sıkıntı yaratmaktadırlar. İşte bunlardan ötürü Doğu Anadolu'daki bütün Ermeniler'in farklı bir bölgeye göç ettirileceğini Enver Paşa'dan öğrenmiştir. Cahit Yalçın'a göre, "*tehcir işi ve bu konudaki İttihatçı politikaları, vatan savunmasının bir gereğidir. Ama Cemal Paşa, Sait Paşa ve Talat Paşa'nın Ermeniler'ce öldürülmesini katliam olarak değerlendirmiş ve uygulanan politikalara hak vermiştir.*"¹⁴⁹

Konuyla ilgili birkaç yabancı yazarın düşüncelerine ve özellikle hatıralarında yazdıklarına yer vermek gerekir. Bazı yabancı devlet görevlilerinin bu konuda devletlerini bilgilendirmek için yazdıkları ve taraflı oldukları gözlenebilmektedir. Örneğin İngilizler, 1916 yılında Arnold Toynbee (1889- 1975) ve James Bryce'sı (1880–1949) yaşanan olayları incelemek için bölgeye göndermişlerdi. Onların hazırlamış olduğu *Mavi Kitap* adlı eser, kendilerine göre doğru kabul edilmiş ama Türk Hükümeti tarafından da reddedilmiş ve İngilizler'in propaganda aracı olarak görülmüştü. Pierre Loti'de, Türkler'in katliam yaptıklarını doğrularken bunun sebeplerini Ermeniler'e bağlamıştı. "*Peki, dünyada hangi toplum savaş ortasında*

¹⁴⁷ Gültekin Genç, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarda Ermeni Sorunu, Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Ens., Tarih Abd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yüksek Lisans Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 44–45

¹⁴⁸ Bleda, a.g.e., s.56

¹⁴⁹ Yalçın, a.g.e., s. 313–314

bağrında işlenen böylesine büyük suçları şiddetle bastırmazdı ki?”¹⁵⁰ ifadesiyle de ne düşündüğüne açıklık getirmiştir.

Osmanlı Ordusu’nda önemli görevlerde bulunmuş olan Liman Von Sanders ise (1855–1929), Osmanlı idarecilerinin bu kararı almalarında Ermeni komitacı ve çetelerinin önemli katkısı olduğunu belirtmiş ve İttihatçıların vatani müdafaa psikolojisi içinde hareket ederek sadece Ermeniler’e yönelik değil, zararlı olan diğer unsurlara da aynı şekilde davrandıklarını belirtmiştir. Ermeni Tehciri için sorumlu arandığında ise Sanders, aşağıdaki cümleleri kurarak savunmaya geçmiştir:

*"Bu kötü iftiraların bana da yöneltilmesi, Türkiye'yi bilenler için şaşılacak bir durum değildir. Savaş yenilgiyle sonuçlanınca Levantenlerin her türlü suçu Almanlara yüklemesi olağandır. Türkiye haritasına bakarsanız, benim ordu komutanlığı yaptığım bölgenin Doğu illerinin bin kilometre berisinde ve Türkiye'nin batısında olduğunu hemen görürsünüz. Ermenilerin bulunduğu bölgeye ve hatta onun sınırlarına ayak bile basmamışımdır."*¹⁵¹

Osmanlı Ordusu’nda asker olarak görev yapan Hagop Mintzuri (1886- 1978) ise anılarında, şaşırtıcı biçimde, yakınlarını kaybetmesine rağmen ılımlı yaklaşarak tehcirde suçlu suçsuz ayrımı yapılmadığını doğrular nitelikte yazmıştır. Diğer görev yapanlarda, tehcirden Osmanlı’yı değil, Türkiye’yi himayeleri altına almaya çalışan Almanlar’ı sorumlu tutmuşlardır.

Doğu’da işler bu şekilde iken, ülkenin batısında zaferle sonuçlanacak bir cepheden bahsetmek gerekmektedir. Sonuçları itibarıyla Rusya’nın çökmesine neden olan ve Birinci Dünya Savaşı’nı uzatan bu cephede yaşananlar hakkında epeyce anı, biyografik eser ve roman yazılmıştır. Çanakkale Cephesi’yle ilgili Mustafa Kemal bir manzara anlatır:

“Bütün askerler, zabitler her şeyi unutmuşlar, bakışlarını, kalplerini verilecek işarete bağlamışlardı. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde, ellerinde tabancaları, kılıçları zabitlerimiz, kırbacımın aşağı inmesiyle, demirden bir kütle halinde, aslanca bir saldırıyla ileri atıldılar.

Bir saniye sonra düşman siperleri içinde , gökleri dolduran bir oğultudan (Asümani bir gulgule) başka bir şey işitilmiyordu.: <<Allah! Allah!..>>

Düşman silah kullanmaya vakit bulamadı. Boğaz boğaza, kahramanca bir boğuşma sonunda birinci hattaki düşman kâmilten imha edildi.”¹⁵²

¹⁵⁰ Pierre Loti, Türkler Üzerine Makaleler, (Çev. Betül Önuçak), Der Yayınları, İstanbul 1995, s.25

¹⁵¹ Liman Von Sanders, Türkiye’de Beş Yıl, Cumhuriyet Armağanı, İstanbul 1999, s. 58

¹⁵² Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal..., C. 1, s.246

İngilizler'in Akdeniz Orduları başkomutanı Hamilton (1853- 1947) Gelibolu yarımadasının doğal engellerinden korkmuştur:

“Gelibolu Yarımadası tabii bir tahkimat halindeyken, Türkler tarafından durmadan, her gece yeni siperler kazılarak, dikenli teller, hendekler yapılarak, geçilmesi, aşılması güçleştiriliyordu. Şubat ayında deniz piyadelerinin giriştikleri çıkartma harekâtından bu yana, tek bir canlı görülmez olduğu halde, her sabah Türk siperlerinin daha mükemmel hale getirildiğini, piyadenin çok daha derin tüneller açarak savunma siperlerini birbirine bağladıkları, sahra toplarının ve obüs bataryalarının mevzilandirildiği, keşif uçakları tarafından tespit edilmişti. Gemiler bu mevzileri bombardımana başlayınca, Türkler derin siperlere çekiliyor ve bir süre hiç karşılık vermeden sessizliği muhafaza ediyorlardı. Deniz piyadeleri bu taktiği fark etmişlerdi. Türkler, kullandıkları ışıldakları maharetle idare ediyorlardı; bunlardan bir kısmı sabit, diğerleri seyyar haldeydi. Bizde şu kanaat hâsıl olmuştu: Almanların dikkati ve basiretleri sayesinde, kocamış Türk'ün dostluğu sağlanmış ve onların diledikleri her şeyi yaparak, Türklerin, kaz adımlarla yürüdüğü görülmüştü!”¹⁵³

Çanakkale Muharebeleri esnasında Conkbayırı'na doğru koşarak geri çekilen bir Türk müfrezesine, Mustafa Kemal neden kaçtıklarını sorduğunda; düşmanı göstermişlerdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, düşmandan kaçılmayacağını, cephane yoksa süngülerinin olduğunu belirtip yere yatmalarını emrederek bir manevra yaptırdı ve böylece şaşırان düşman geri çekilmeye başlamıştı. Mustafa Kemal orada askerlerine taarruzu değil ölmeyi emretmişti.

Birinci Kanal Seferi sonrasında, bölgedeki kuvvetlerin önemli kısmı Çanakkale Cephesi'ne gönderilmiş ve Cemal Paşa da, buraya yapılacak sevkıyat için her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirmişti. Ayrıca Çanakkale Cephesi'nde olup biteni yakından takip ederek İngiliz ve Fransız donanmalarının mağlup olacağını söylemiş, askerlere moral vermeye de çalışmıştı.

Mustafa Kemal, bu muharebelerde hücumla geçen askerlerin Kuran-ı Kerim'i göğüslerine basarak, bilmeyenlerin de Kelime-i Şahadet getirerek ve hemen hepsinin iki üç dakika içinde öleceklerini bildikleri halde nasıl korkmadan, irkilmeden savaş meydanına atıldıklarını anlatır.¹⁵⁴ İtilaf devletleri donanması boğazları geçemeyince İstanbul'a karayoluyla ulaşmak için kıyılarına asker çıkarmaya başladı. Böylece Gelibolu Yarımadası'nda tarihin en kanlı hesaplaşmalarından biri yaşandı. Şair ve yazarlardan da savaş bölgesinin gezilerek, görülenlerin gelecek kuşaklara aktarılması

¹⁵³ İan Hamilton, Gelibolu Günlüğü, (Çev. Osman Öndes), Hürriyet Yayınları İstanbul 1972, s.22–23

¹⁵⁴ Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal..., C.1, s.247

amacıyla sanatlarını konuşturmaları rica edildi. Bazıları da davet edilmediği için üzgündü. Ancak savaş ortamında bütün bunlar unutulup kahramanlıklar dile getirildi.

Çanakkale’de kazanılan zaferleri Enver Paşa ile birlikte savaş meydanına giden, Mustafa Kemal’le de görüşme imkânı bulan ve sonrasında da coşkuyla mücadele meydanından döndüğünü anlatan Hüseyin Cahit;

*“Orada düşmanı durduran, yıpratın ve yenen Türk çocukları, yurdun alnındaki Balkan Bozgunu lekesini kanlarıyla yıkamışlar, özverileriyle Türkiye’yi kurtarmışlardı. İyi bir yönetim altındaki Türk ordusunun, her zaman harikalar ve mucizeler yaratmağa gücü yettiğini bütün dünya bir kez daha görüyordu.”*¹⁵⁵ demektedir.

16 Mart 1915’teki Çanakkale Deniz Savaşı’na, Fransızlar katılmış ise de aslında İngilizler’in yenilgisiydi. Bu sonucun alınmasında Enver Paşa’nın teşkilatçılık ruhuyla orduda yaptığı değişikliklerin önemli bir rolü bulunmaktaydı. Ama bu olumlu değişikliklerin büyük bir kısmı güney cephelerinde ve Sarıkamış’ta harcanmıştı. Şevket Süreyya Aydemir, “Enver Paşa” adlı kitabında yaşananlarla ilgili şu yorumu yapmıştır:

*“Şimdi derin bir sessizliğe gömülen, fakat her taşının, her çalı dibinin, her siper kalıntısının binbir efsane naklettiği Kemalyeri’nde ve o pek mütevazı mermer sütuna dayanıp etrafa baktığınız zaman kendinizi bir masal âleminde gibi hissedersiniz. Buraları zaman zaman topların sustuğu, silahların, süngülerin de atılıp, birbirlerinin gırtlaklarına sarılan binlerce ve binlerce insanın, çok defa kucak kucağa can verdikleri yerlerdir. Karşımızda, arkasını bütün dünyanın nimet ve kudretlerine dayamış, güçlü, insafsız ve haksız düşman vardı. Ama bu kucak kucağa boğuşmalarda iki taraf, bazen birbirlerine öyle kaynaşıyordu ki, bu gibi hallerde düşmanlık, adeta dostluğa döner gibi oluyordu.”*¹⁵⁶

Sanders, İngilizler’in geri çekilirken pek çok savaş ve diğer malzemeleri bıraktıklarını söylemiş ve savaş meydanlarını tasvir etmiştir:

“Bu cephede de ötekiler kadar bol harp malzemesi ele geçirildi. Bunlar arasında her türlü arabadan meydana gelmiş parklar, büyük bir otomobil parkı, yığınlar halinde silah, cephan ve istihkâm malzemesi vardı. Burada da büyük çadırli ordugâhlar ve barakalar kısmen bütün tertibatlarıyla yerlerinde bırakılmıştı. Yüzlerce hayvan kurşun ya da zehirle öldürülmüş, sıra sıra yatıyorlardı. Öldürülmekten nasılsa kurtularak etrafa dağılan bir kısım at ve katır yakalanarak Türk topçusuna verildi. Diğer cephelerde olduğu gibi burada da, un ve diğer yiyecek maddelerinin bir kısmının üzerine zehirli bir sıvı akıtılmış, işe yaramaz hale getirilmişti. Çekilmeden sonra da

¹⁵⁵ Bengi, a.g.e., 153

¹⁵⁶ Aydemir, Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa..., C. 3, s. 237

günler boyunca, İngiliz harp gemileri, bu geride kalan ordugâh ve malzemeyi tahrip için sahilleri dövdü durdu. Muharebe meydanlarının temizlenmesi ve boşaltılması iki sene kadar sürdü. Ele geçirilen büyük ölçüdeki malzeme, Türk Ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldı. Konserveler, un ve odun, gemilerle İstanbul'a gönderildi (Tabii erlerin alıp hemen kullandığı yiyecek ve giyecekler hariç). Bundan sonraki günlerde muharebe bölgesindeki Türk erlerinin şuradan buradan ele geçirdikleri çeşitli üniformalarla giyinip kuşanmaları, görülecek bir manzaraydı. Hepsi çocuk gibiydi. O kadar ki, bazıları, tuhaflik olsun diye İngiliz gaz maskelerini başlarından çıkarmıyorlardı.”¹⁵⁷

Çanakkale Cephesi’nden bir başka asker, Emekli Deniz Albayı Şakir Tunçapa’nın hatıralarında;

“Birkaç askerle arabayı alıp oraya gittim. Yani Seddülbahir’e gittim. Mal, ganimet topladım. Her nevi konserve, her nevi reçel, battaniye, iç çamaşırı, yün kazaklar daha neler topladık. Bataryaya getirdik. On beş gün konservelerle zabitan ve efrada ziyafet çektik. Motosikletlerin kimisinin benzin deposu, kimisinin tekerlekleri, lastikleri, dingilleri hep kırılmış, birinden birine uydurmak mümkün olamıyor. Zaten takım da almamıştık. İki tane volespit sağlam buldum, onları aldım. Bataryaya getirdim. Şimdi bunlarla her yeri rahatça dolaşabiliyorum.”¹⁵⁸ diye yazmaktadır.

Çanakkale Muharebeleri zaferle sonuçlanmıştı. Mustafa Kemal’in buradan ayrılış nedeni sağlık sorunları olarak gözükmekteydi. Ama gerçek nedeni Liman Von Sanders’le yaşadıkları görüş ayrılıklarıydı. İsmet İnönü bu muharebeler hakkında:

“Çanakkale’ye müttefiklerin ilk asker çıkarmasının hemen ilk gününden itibaren Atatürk bir yıldız gibi parlamaya başlamış ve her gün biraz daha dikkati çeker hale gelmiştir. Burada Atatürk kumandanlık imtihanını tasavvur olunabilecek en büyük güçlükler içinde, her gün yeni bir muvaffakiyetle yürütür bir yola girmiştir. Çanakkale’de ilk günden itibaren üzerinde toplanmış olan şeref ve ümitler, Atatürk’ü dokunulmaz hale getirmiştir.”¹⁵⁹ demiştir.

Yabancı gazetecilerin gözüyle bakıldığında Gelibolu’da yapılan mücadelelerin sonucu, İtilaf devletleri açısından olumsuzdu. Bu başarısızlığın çeşitli nedenleri vardı. Ama en önemlisi kara ve deniz kuvvetleri arasındaki ahenk bozukluğu ve yönetimin beceriksiz ellerde bulunmasıydı. “Çanakkale harekâtının başarısızlığa uğraması müttefikler için manevi bir yara açtı ve giderilmesi imkânsız

¹⁵⁷Sanders, a.g.e., s.129

¹⁵⁸Şakir Tunçapa, Çanakkale Harbi Hatıralarım, Deniz Matbaası, İstanbul 1958, s.23 TC. MMV Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 1958,423 sayılı donanma dergisidir

¹⁵⁹Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk Dil Tarihi Kurumu Ankara 2002, s.41

kan ve para kaybına sebep oldu.”¹⁶⁰ Yine yabancı yazarlardan D.v. Mikusch, “Ölümsüz” adlı eserinde şu şekilde bir anlatımda bulunur:

*“Her askerde yazgıcı bir taraf olduğu bilinir. Fakat Arıburnu ve Anafarta’da geçen bu kanlı haftalardan sonra, O’na garip bir güven duygusu gelmişti; geleceğe umutla bakıyor, henüz hiçbir neden yoksa da, içinden gelen bir kesinlikle, yazgının kendisine önemli bir görev hazırladığına inanıyordu. Ne gariptir ki, aynı günlerde Enver’in şöhreti soluklaşmaya başlamıştı, Mustafa Kemal’in yıldızı ise parlamaktaydı. Yalnız bu yıldızın yörüngesi, Enver’inki gibi ışıklar saçan bir kuyrukluyıldızın yörüngesine benzemiyordu. O’na hiçbir şey vermemişti, hiçbir şey sunmamıştı, hiçbir şey kucağına kendiliğinden düşmemişti.”*¹⁶¹

18 Mart 1915’te geçen Boğaz Muharebesi’nde elde edilen zaferle, İtilaf gemilerinin Marmara Denizi’ne girerek, İstanbul’u kısa sürede düşürme planları tutmamış, Osmanlı kamuoyu ve hükümet çevrelerinde, İstanbul’u kaybetme endişesi bir nebze olsun ortadan kalkmıştı.

Çanakkale Muharebeleri sonucunda İngiltere, ne İstanbul’u alabildi ne de Osmanlı İmparatorluğu’nu savaş dışında bırakabildi. Yardım ederek güçlendirmek istediği Rusya’ya istediklerini ulaştıramadı. Çanakkale Zaferi, Almanya’nın zayıflatılması stratejisini boşa çıkarmış, savaşın en az iki yıl daha uzamasına neden olmuştu.

Osmanlı Devleti’nin güney bölgesinde, Almanya’yı rahatlatmak için açılmış cephede çıkan Arap ayrılıkçı hareketlerinin farklı nedenleri vardı. O bölgede görev yapan komutanların biyografilerinde, aylıkçı isyanların dış kaynaklı olmasının yanı sıra, Osmanlı hükümetinin bölgeyi iyileştirici faaliyetlerde bulunmamasının ve aşiret reislerinin önemli etkisinin olduğu anlatılmaktadır. Biyografiler incelendiğinde Suriye ve Beyrut Bölgesi’nde, ortaya çıkan açlıktan, bunun halledilmesi için yapılan çalışmalardan ve aynı zamanda bu durumdan faydalanmak isteyen muhtekirlerin varlığından bahsedilmektedir. Bölgedeki faaliyetlerden, bölgenin genel anlamda huzursuzluk içinde olmasının ve işgal kuvvetleri tarafından kolayca ele geçirilmesinin sebepleri anlaşılır.

Hüseyin Kazım Kadri, Halep Valiliği esnasında Osmanlı toprağı olan Suriye’deki durumla ilgili değişik bir tespitte bulunuyor hatıratında:

¹⁶⁰ Thomas A. Vaidis, Bir Yunanlı Gazeteci Gözüyle Atatürk, Koridor Yayınları, İstanbul 2008, s.111

¹⁶¹ D.v. Mikusch, a.g.e., s.129

“Daha ilk günden itibaren, Suriye’de dört asırdan ziyade bir müddet icra-yı hükm-ü hükümet etmiş olan Türklerin bu memlekette hiçbir şey yapmamış olduklarını anladım ve bu halden hayretlere düştüm. En doğrusu Türkler Suriye’yi soymaktan başka bir şey yapmamışlardı. Bu memleketin ilmi, sınaî, ticari, iktisadi, mali, zirai ihtiyaçlarını düşünmek ve bunları birer suretle temin etmek kimsenin aklına gelmemişti. Halkın Türklerden beklediği sadece bir ‘adalet’ idi ve maatteessüf bu saadete delalet edebilecek bir halde görülüyordu. Suriye’nin her tarafında ‘medeniyet’ namına her ne varsa, halk bunu en ziyade Fransızlara ve daha sonra da Amerikalılara medyun idi. Suriyelilerin Türklerden gördükleri kötü yüz ve kötü sözden ibaretti.”¹⁶²

Cemal Paşa’nın bu bölgede yaşananlarla ilgili gerek hatıratında gerekse biyografilerinde önemli bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle Adana Valiliği esnasında İttihad-ı Anasır fikrine bağlı kalan Cemal Paşa, Ermeni olaylarının olduğu sıralar da bunları koruduğu ve kolladığı iddialarına kulak asmamıştı. Osmanlı vatandaşlarının eşitliği hususunda, Kanuni Esasi’nin getirdiği, bu bölgedeki gayri Müslim halkın askere alınması gündeme gelmiş ve Cemal Paşa buna destek vermişti. Arap isyan hareketlerinin önüne geçebilmek için İkinci Meşrutiyet’in ilanının kutlama törenlerine, bölgede etkin olan aşiretlerin reislerini çağırdı. Arap milliyetçiliğinin ana nedeni olarak, *bölgede yaşanan sefaleti gösteren Cemal Bey, acilen ıslahat hareketlerine girişmek gerektiğini* ¹⁶³ belirtmişti.

Cemal Paşa’ya göre, Birinci Kanal Seferi başarıyla ve amacına uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu sefer sonucunda düşmanın savunma hattı esaslı bir şekilde öğrenilmişti. Birinci Kanal Seferi, bir keşif taarruzu olup İkinci Kanal Seferi için zemin hazırlamıştı. İkinci Kanal Seferi’nin ertelenmesinin nedeni olarak da, Birinci Çanakkale Savaşları’nın uzaması, ikinci olarak da çekirge felaketi ve Almanya’dan istenilen düzeyde yardım gelmemesi söylenebilir. Birinci Kanal Seferi’ndeki başarılarına rağmen Şam bölgesinde seferin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Cemal Paşa, görevden alınıp Liman Von Sanders’in getirileceği dedikodularının çıkması üzerine Enver Paşa’ya hitaben şu telgrafi çekmiştir:

“Benim azledildiğim ve yerime Liman Paşa’nın geleceği ve sizin dahi bir ay teftiş için buraya geleceğinize dair Şam’da dolaşan bir takım uydurma haber aldım. IV. Ordu’ca Kanal’a icra kılınan keşif taarruzunun pek mükemmel ve fedakarane ifa edilmiş olmasının mucib-i takdirat olduğuna dair imzanızla namıma açık bir telgraf yazmanızı ve bunun bir suretini Osmanlı ajansı vasıtasıyla da Suriye vilayetine tebliğ ettirmenizi rica ederim.

¹⁶²Kadri, Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım..., s.101

¹⁶³Cemal Paşa, Hatıralar, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), s. 259–260

Bir madalya ile de, taraf-ı Padişahî'den taltif edilirse tekzip bittabi daha müessir olur."¹⁶⁴

Bu mesajlar üzerine Enver Paşa, Cemal Paşa'yı tebrik ederek destek çıkmıştır. Cemal Paşa'nın bu bölgede zalimce hareketlerde bulunduğu ve korku rejimi oluşturduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır.

*"Büyük Harpte çıkan kanunlardan biri ise, kumandanlara, eğer vatan müdafası için zarurî görülürse, idam hükümlerini doğrudan doğruya yerine getirme yetkisini vermiştir. Bu yetki, olsa olsa ateş hattında hemen şiddetli tesir yapılmaya lüzum gösteren vakalar için düşünülüp verilmiş olabilir. Fakat hüküm mutlak olduğundan, Cemal Paşa, Âliye Divanı harp kararları için kanundan istifade etti. Çünkü dava dosyaları İstanbul'a giderse, işin altüst olacağından korkuyordu."*¹⁶⁵

Hüseyin Kazım Kadri, Cemal Paşa'nın despotluğu konusunda; *"Cemal Paşa Suriye'deki zalimane icraattan kendini men edebilmiş olsaydı, halkı kendi tarafında bulur ve memleketi ecanibe karşı daha kolay müdafaa edebilirdi."*¹⁶⁶ diye belirtmekte ve Cemal Paşa'nın çok sert uygulamalarda bulunduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca, yine aynı bölgede casusluk faaliyetlerinin en üst seviyede olduğunu, Cemal Paşa'nın bundan büyük rahatsızlık duyarak Enver Paşa'ya çektiği telgraflarla konsolosların görevden alınmalarını istediğini, 1916 yılından 1917 yılına kadar geçen süre içinde birçok İngiliz casusunun Suriye ve Filistin bölgesinde ele geçirildiğini biyografik kaynakları incelediğimizde görmekteyiz.

Cemal Paşa bölge komutanı iken karşılaştığı Zeytun Ermeni isyanları sonrasında, bir bildiri yayınlayarak Türk ahalinin hiçbir şekilde olaylara müdahil olmamasını, taşkınlıklara müsamaha gösterilmemesi, masum olan Ermeniler'e ilişilmemesini, aksi takdirde eşkıya muamelesi görececeklerini belirtmişti. Talat Paşa Cemal Paşa'nın bu olaylarla ilgisi hakkında;

*"Buna karşılık mahkûm edilen kabine üyeleri arasında, Ermeni tehcirleri esnasında Suriye'de bulunan dolayısıyla bu işlerle hiçbir alakası olmayan Bahriye Nazırı Cemal Paşa'da vardır. Kendisine bilakis Ermeni cemaatler o muntıkalara gönderilen Ermeni muhacirlere gösterdiği iyi muamelelerden dolayı birçok defalar şükranlarını bildirmişlerdir."*¹⁶⁷ diye anlatır.

¹⁶⁴ Artuç, a.g.e., s. 227

¹⁶⁵ Atay, a.g.e., s. 56

¹⁶⁶ Kadri, Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım..., s.143

¹⁶⁷ Talat Paşa, a.g.e., s. 148

Cemal Paşa, bağımsızlık isteyen Arap aşiretlerinin birlikteliğini okumuş olduğu Mısır gazetelerinden hissetmiş, politikasını değiştirmek zorunda kalmıştı. Halkı isyandan vazgeçirmek için bazı Arap şeyhlerinin mahkemelerde yargılanmalarını ve idam edilmelerini sağlayarak ayrılmalara engel olmaya çalıştı. İsyan hareketlerine destek verdiklerine dair belgelerin ele geçirildiği, Şam ve Beyrut'taki Fransız konsoloslarındaki bazı önemli kişilerin yakalanmasını, Enver ve Talat Paşa'ların tepkilerine rağmen sağladı.

Bölgedeki başlıca olaylardan biri olan Şerif Hüseyin İsyanı karşısında Cemal Paşa önleyici tedbirler aldı. Şerif Hüseyin, II. Abdülhamit'in karşı çıkmasına rağmen İttihatçılar'ın etkisiyle bölgeye emir olarak atanmış, ancak sonraları İngilizler'in bağımsızlık vaatlerine inanarak, onları kandırmıştı. Şerif Hüseyin Hicaz Bölgesi'ndeki isyanından hemen sonra, halkı kendi tarafına çekebilmek için beyanname yayınlamış ve isyan sebeplerini anlatmıştı. Burada, ülkenin cemiyet tarafından kötü yönetildiğini, hükümette Talat, Enver ve Cemal Paşa'ların tekelinin var olduğunu ve bölgeye yeterince yatırım yapılmadığından açlık ve sefalet yaşandığını, haksız tutuklamalar ve idamlar yapıldığını belirtmişti. Şerif Hüseyin'in bu bölgede çıkardığı olaylar daha sonrada devam etmiş, sorun tam olarak çözülememişti. Cemal Paşa Hatıraları'nda, Şerif Hüseyin'in ikiyüzlülüğü ve kendisinin suçsuz olduğuna dair açıklamalar yapmıştır. Falih Rıfkı Atay, "Zeytindağı" adlı eserinde bölgeyle ilgili değişik bir gözlemini sunmaktadır:

*"Suriye, Filistin ve Hicaz'da Türk müsünüz? Sorusunun cevabı çoğu zaman Estağfurullah! idi. Bu kıtaları ne sömürgeleştirmiş, ne de vatanlaştırmıştık. Osmanlı İmparatorluğu buralarda, ücretsiz tarla ve sokak bekçisi idi. Eğer medrese ve şuursuzluk devam etmiş olsaydı, Araplığın Anadolu yukarılarına kadar gireceğine şüphe yoktu. Kudüs'ün en güzel yapısı Almanların, ikinci güzel yapısı yine onların, en büyük yapısı Rusların, bütün öteki binalar İngilizlerin, Fransızların, hep başka milletlerin idi. Gür sakalları baharat kokan Dürziler, saçları örgülü Yahudiler, elleri meşinleşmiş Urban ve entarili Araplar, hepsi Türk ordusu, kanala doğru giderken, dar Suriye ve Filistin kıtasında iki safa ayrılmış: 'Geç yiğidim, geç'" diyordu. Fakat bir avuç Türk, bütün kıtayı tuttu. Koskoca çölü, yapı ve bahçelerle donattık. Geç kalmıştık. Artık ne Suriye, ne de Filistin bizim idi."*¹⁶⁸

Müslüman Araplar arasında açık bir şekilde bir devlet kurma rüyası vardı. Burada yaşayan yabancılar içinse, Osmanlı idaresi Araplar'a göre daha iyiydi. Çünkü

¹⁶⁸ Atay, a.g.e., s. 48

Osmanlı kendilerine ayrıcalıklar vermişti. Eğer Araplar'ın eline geçerse yabancı bir devlet gelip, bu haklarını ellerinden alabilecekti. Fransız patriğinin, o dönemde Fransız himayesinde ama Osmanlı idaresinde yaşamak gibi ilginç bir isteği bulunmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu açmış olduğu cephelerdeki mücadeleleri, ardı sıra savaşa katılan askerlerin iyice bunalmasına, halkın bitkin ve yorgun düşmesine neden oldu. Savaşların olduğu alanlardaki yerleşim yerlerindeki göçler esnasında durum ortadaydı. Osmanlı'nın müttefiklerinin de durumu iyi değildi. Aslında devletlerin tümü savaşın bir an önce sona ermesini istiyorlardı. Almanya ve Avusturya Macaristan çeşitli kanallardan anlaşma zemini aramaktadırlar ancak barış şartlarında bir türlü birleşememişlerdi. İşte böyle bir ortamı gören Amerika Başkanı Wilson, yapılacak barışın düzenini tespit amacıyla ortaya ilkelerini koydu. Sonraları, İttifak kuvvetleri tek tek ateşkesler imza ederek savaştan çekilmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu da Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ve Filistin Irak cephesindeki yenilgiler üzerine, 30 Ekim 1918'de Mondros Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Talat Paşa hükümeti istifa etmiş, Ahmet İzzet Paşa hükümeti, İngilizler'in İstanbul'a doğru hareket ihtimallerinden dolayı bu anlaşmayı bir an önce imzalamak istemişti.

Devlet politikalarının ne kadar hızlı yön değiştirebileceği Dünya Savaşı'nda Rusya'yla Brest Litowsk Antlaşması'nın imzalanmasından sonra görüldü. Bu da Enver Paşa'nın Kafkasya'da Bolşevik rejimini kabul etmeyen Ermenilerin, Gürcülerin ve Azerbaycan Türkleri'nin isyanını fırsat bilip ileri bir harekâtla Bakû'yü ele geçirmek ve kapıldığı Turan hayallerini gerçekleştirmek istediğinde ortaya çıktı.

“Güney Kafkasya'da Osmanlı ordusu üç direnişle karşılaşacaktı. Bunlardan biri, kıyasıyla kanlı dövüşen ve kendini her muktedir olduğu yerde Türklere karşı toptan saldırılara kaptıran Ermeniler. İran'dan gelip, Bakû'yü mahalli Bolşevik'lerden alacak ve sonra, İslam ordusuna karşı kıyasıyla çarpışacak olan İngilizler. Osmanlı ordusunun Güney Kafkasya'ya girmesine, Azerbaycan'a ilerlemesine, Bakû'yü kurtarmasına karşı çıkacak olan Almanlar. Ermenilerle savaşın izahı kabildir. İngilizlerle de savaşın izahı kabildir. Ama Gürcistan ve Ermenistan'ın istiklallerini yadırgamayan, onlara yardım eden, fakat aynı Güney Kafkasya Federasyonu'na daha önce katılmış olan ve geçici merkezi Gence'de bulunan Azerbaycan'ın, hem istiklalini tanımayan, hem de onların hatta Türk değil Tatar olarak

adlandıran ve bizim kendileriyle kardeşlik ilişki ve ilgilerimizi anlamayan Almanların direnişini izah etmek hakikaten güçtü.”¹⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğu savaşı mağlup olarak bitirmişti. Ancak, harp yıllarında Enver Paşa'nın ordu ve asker üzerindeki prestiji sarsılmamıştı. Sebebi, Osmanlı ordusunun uzun yıllardır otoriter ve askeri şerefi temsil eden bir kumandan beklemeleri ve bunun da Enver Paşa olduğunu düşünmeleri idi. Ancak önemli olan, İttihatçılar'ın önemli üç kişinin hesap vermekten ziyade yurt dışına kaçmış olmalarıydı. Cemal Paşa bu durumu, kişisel hesaplaşmalarla karşı karşıya olmamak için ayrılması gerektiği şeklinde açıklamıştı. Sükûnet sağlandıktan sonra yeniden yurda dönerek hesap vereceğini belirtmekteydi. Talat Paşa, Enver Paşa ve Meclis-i Umumi azalarından Doktor Nazım, Doktor Bahaeddin Şakir ve Doktor Rusuhi'nin yurt dışına çıkma sebepleri olarak:

“İtilaf Devletleri ile yapılacak mütareke ve ardından ortaya çıkacak savaş suçlularının yakalanması, hatta öldürülmeleri endişelerini taşıyorlardı. Paşaların kanaatine göre, eğer onlar İstanbul'da kahlırlarsa İtilaf Devletleri daha ağır şartlar ileri sürebilirlerdi. Yine İstanbul'da bir müddet saklanmayı düşünmüşler fakat onların yerini tespit etmek için birçok kimsenin tutuklanıp işkence görebileceğinden endişe duyuyorlardı. Ayrıca yönetime gelen yeni hükümetin ittilatçılara karşı uygulaması muhtemel baskı ve tecavüzleri Talat Paşa ve arkadaşlarının korku ve endişelerini arttırıyordu.”¹⁷⁰ diye anlatmıştır.

Aynı konuda yine Falih Rıfkı Atay, şu şekilde gözlemlerde bulunmuştur. İttihatçılar, kendilerini savunacakları halde ülkeyi bırakıp kaçmışlardı. Bu olaya ciddi boyutlarda tepki gösterildi:

“Müslüman halk derin bir teessür ve şaşkınlık içindeydi; İttihatçıların ülkede kalarak yapıp ettiklerini savunmak ve aklanmaya çalışmak yerine kaçmayı tercih etmeleri, ortada bir suç bulunduğu ve bu suçu zımnen kabul ve itiraf ettikleri anlamına geliyordu. Kaçışa göz yumduğu için kamuoyunun tepkisini çeken Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, İtilâf devletleri temsilcilerinin İstanbul'a gelmeleri kesinleşince, kabinedeki İttihatçı nazırların göreve devam etmesini uygun bulmayan Sultan Vahideddin'in baskısına dayanamayarak istifa etti. Bu istifadan sonraki birkaç gün içinde Tevfik Paşa hükümeti kurulacak Albay Muerphi adındaki İngiliz temsilcisi ertesi gün de ilk Fransız askerî heyeti İstanbul'a ayak basacaktı.”¹⁷¹

¹⁶⁹ Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 3..., s. 433-434

¹⁷⁰ Babacan, a.g.e., s.191-192

¹⁷¹ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 288-289

Kaçış olayıyla ilgili Ayşe Kulin “Veda” adlı eserinde; “İşgalciler elli beş parçadan oluşan donanmalarıyla Baba, Oğul, Kutsal Ruh diye alaya alınan uğursuz üçlünün, yani İttihat ve Terakki liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşa’ların gizlice yurt dışına kaçtıklarının dokuzuncu gününde gelmişlerdi İstanbul Boğazına.”¹⁷² şeklinde değerlendirme yapmıştır.

2.8 Milli Mücadele Dönemi

Mondros Ateşkes Anlaşması’yla ilgili olarak *Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabında şöyle bir anlatım yapılmıştır:

“Osmanlı İmparatorluğu’na imzalatılan ve bağımsızlık anlayışıyla bağdaşmayan Mondros Ateşkes Anlaşması, Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenlik alanını daraltmaktaydı. Boğazların İtilaf Devletleri tarafından işgali sonucu Anadolu ile Trakya’nın bağlantısı kesilmiş, İstanbul’un güvenliği tehlikeye düşmüştü.”¹⁷³ İlköğretim 8. sınıf için kullanılan ders kitabındaysa aynı konu İsmet İnönü ve Ali Fuat Cebesoy’dan şöyle örneklendirilmiştir:

“Gerçekten de mütareke metni okunduğu zaman açık ifade ile göze batacak sakıncalar taşımadığı izlenimi uyandırıyor. İlerde mütarekenin uygulanması sırasında memleketin canını yakmış olan maddeler her türlü yoruma müsait bir şekilde kaleme alınmıştı.”¹⁷⁴

“2 Kasım 1918 tarihinde mütareke şartları ordulara bildirildi. Bulgarlar kayıtsız şartsız teslim oldular. Galip devletler sözlerinde duracaklar mıydı? Yoksa bir kin ve intikam politikası mı güdeceklerdi?”¹⁷⁵

Milli mücadele dönemi iki ders kitabında da genel anlamda Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatı ve faaliyetleri ön planda tutularak anlatılmış, Nutuk’tan alıntılar yapılmıştır. Yine dönemin önemli komutanların kısa özgeçmişleri verilmiştir. Bu dönemle ilgili ilköğretim 8. sınıf ders kitabında ilginç bir açıklamaya yer verilmiştir:

“Aşağıdaki alıntılarda dönemin tanıklarının ağzından o günün Ankara’sı ve milletvekillerinin çalışma koşullarını okuyacaksınız:

O zaman Ulucanlar’da bir ilkokul yapıyordu. Bu bina için Marsilya kiremitleri getirilmişti. Bu kiremitler alınarak Meclis’in orta kısmına yerleştirildi... Fakat yan taraflar açık kaldı. Kiremitlerin eksik kaldığını gören halk, evlerine koşarak damlarından kiremitlerini söktüler, kucak kucak, yeni kurulacak devletin yeni binasını ikmal ettiler. Bu görülecek bir tablo idi.

¹⁷² Ayşe Kulin, Veda, Everest Yayınları, İstanbul 2009, s. 10

¹⁷³ Kara, a.g.e., s.41

¹⁷⁴ Başol ve diğerleri..., a.g.e., s.36 İsmet İnönü, Hatıralar, s. 164 kitabından alıntı yapılmıştır.

¹⁷⁵ Başol ve diğerleri... a.g.e., s.36 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, İstanbul 1953, s.27 kitabından alıntı yapılmıştır.

Kadınlar, çocuklar, aksakallı ihtiyarlar kucaklarında kiremit taşıyorlardı. Bu suretle binanın eksiklikleri tamamlandı."¹⁷⁶

Ders kitaplarında Milli Mücadele'nin savaş dönemi anlatılırken, Atatürk'ün hayatının yanında Doğu Cephesi'nde Kazım Karabekir, güney bölgesinde işgallere karşı ilk tepkileri gösteren Maraş'ta Sütçü İmam, Gaziantep'te Şahin Bey gibi isimler ön plana çıkarılmış, kısa özgeçmişleri verilmiştir. Batı Cephesi anlatılırken de Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy gibi komutanların yanında Falih Rıfkı Atay ve Halide Edip'ten de örnekler verilmiştir. Ortaöğretim düzeyi ders kitabında Sevr Barış Antlaşması şöyle değerlendirilmiştir:

*"Sevr Antlaşması, henüz imzalanmadan önce Büyük Millet Meclisi Türk topraklarının parçalanmasına razı olmayacağını bütün dünyaya ilan etti. TBMM'nin tek amacı, Misakımilli'yi gerçekleştirmek ve kabul ettirmektir. Bunun da ancak kendi kuvvetiyle ve kazanacağı zaferle mümkün olacağını biliyordu. Öte yandan Sevr Antlaşması, Mebuslar Meclisinde de onaylanmadığı için yasal dayanaktan yoksundu."*¹⁷⁷

Ders kitaplarında durum bu şekildeyken biyografik eserlerin Milli Mücadele dönemini nasıl değerlendirdiğine ilginç örneklerle bakmak yerinde olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu ateşkes anlaşmasını imzalamakla aslında topraklarını İtilaf Devletleri'nin işgaline açmıştı. Ama devletler arasındaki paylaşımda sıkıntılar vardı. İngiltere bölgedeki çıkarları nedeniyle Batı Anadolu'da, güçlü bir İtalya istememiş, kontrol altında tutabileceği Yunanistan'ın bulunmasını politikalarına daha uygun bulmuştu. Yunanlılar'a, Batı Anadolu topraklarının mirasçısı oldukları fikriyle, işgal hakkını vermişlerdi. Ateşkes, Bahriye Nazırı Rauf Bey ve heyeti ile İngiliz devlet temsilcisi arasında imzalanmıştı. Anlaşma, maddeleri itibarıyla kayıtsız şartsız bir teslimiyet anlaşmasıydı. Bu anlamda savaştan galip çıkan devletlerin, hakkındaki hükümlerine razı olmak zorunda kalmıştı. Anlaşmanın meşhur 7. Maddesi*, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'yı paylaşma hayallerini süslemektedir. Buna rağmen Rauf Orbay anlaşmayı kendisi ve Osmanlı için başarılı bulmuştu.

"Mütarekeyi imza ederken bugünkü gibi sevinçli döneceğimi tahmin etmiyordum. İngilizler çok açık kalpli ve samimi hareket ettiler. Bu mütareke

¹⁷⁶ Başol ve diğerleri..., a.g.e., s.49, Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, İnkılap Kitabevi, Ankara 1994, s.392-393

¹⁷⁷ Kara, a.g.e., s.125

*Mondros Ateşkes Anlaşması'nın bu maddesi şöyledir: "Müttefikler güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaklardır." (Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1, DEÜ Hukuk Fak. Yayınları, Ankara, 1995, s.150)

*ile devletimizin istiklali, saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır. Bu mütareke galiple mağlup arasında yapılmış bir mütareke değil; savaş halinden çıkmak isteyen denk iki devletin aralarındaki düşmanlıkları durdurma gibi bir şeydir.*¹⁷⁸

3 Temmuz 1918’de Osmanlı’nın başına geçen Vahdettin, Rauf Orbay’a verdiği talimatla, elden geldiğince en hafif şartlarda silah bırakma anlaşmasını imzalamasını istedi. İngiliz elçisinin kendisine sunduğu anlaşma şartlarını gören Rauf Orbay, hayatının en sıkıntılı ve en küçültücü anıyla karşı karşıyaydı. Ülkesinin geleceğini yok eden anlaşmayı incelemek için zaman istediğinde, İngiliz elçisi, şu anda elinde bulunan şartların kayıtsız şartsız kabul edilmesi gerektiği, zira bunların teklif değil, kararlar olduğunu kendisine bildirmişti. Padişah’ın onayı ile anlaşma imzalandı. Aslında Rauf Orbay’ın siyasi hayatını gölgeleyen, Mondros Ateşkesi’ne imza koyan baş murahhas olmasıydı.

Mondros Mütarekesi’nin imzalanışını Rauf Bey Hatıraları’nda şöyle tasvir etmektedir:

*“Müttefiklerimiz teslim olmuşlardı. İleri safhalarda savaşan ordularımız ihanet yolunu seçen azınlıkların tehdidi altında idiler. Savaş malzememiz kalmamıştı. Hazine boştu. Düşmanlarımız kuvvelerini üzerimize yığmışlardı. Bütün vatanı istiladan kurtarabilmek için mütarekeyi bir an önce imzalamaya mecbur ve mahkûmduk. Neyi kurtarabilirsek kurtaracak, istiklalimizi elimizde kalabilmiş olanlara dayandırabilecektik. Amiral Galthrope, hazırlanmış metni önümüze koydu. İmza için muayyen bir zaman bırakılmıştı. Şeklin muhafazası için ileri sürülen zamanın gecikmesi sadece düşmanlarımızın lehine idi. Birbirlerine güvenleri olmayan müttefikler, barış görüşmelerinde kendi lehlerine mümkün olanı koparabilmek için dikkatli ve hassas idiler. Bu sebeple var güçlerini harcayarak daha çok ilerlemek ve özellikle stratejik noktaları kendi ellerinde bulundurmak emeline idiler. Şartların ağırlığı ile o derece perişandım ki, İstanbul’dan ayrılmadan önce Sadrazam İzzet Paşa ile mütarekenin bir an önce imzası ve bu suretle düşman kuvvetlerinin ilerleyişinin durdurulması noktasında mutabık olmakla beraber telsizle maddeleri bildirdim. Cevabın mahiyetini idrak etmekle beraber daha çok ruhî sebeplerle sorduğum soruya müspet cevap geldi. Yaşlı gözlerle ve izahı imkânsız olan hisler içinde mütarekeyi imzaladık”*¹⁷⁹

Mondros Ateşkesi’nin imzalandığı sırada padişah olan Vahdettin hatıralarında ilginç ifadelerde bulunmuştur:

¹⁷⁸ Rauf Orbay, Rauf Orbay’ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul 1961–1963, C.1 sayı 14 ve 15, s. 32–33

¹⁷⁹ Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni -Siyasî Hatıralarım- (I-II), Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.89

“Dört sene devam eden dünya savaşının toplayıp getirdiği zorlukların ve hataların topuna birden mütarekeden sonra göğüs vermek zorunda kaldık. Bir aralık devletin mevcudiyeti tehlikede ve İstanbul sürüncemedeydi. Ancak mütarekede İstanbul’un Türkiye’de kalmasına galip devletler rıza gösterdiler. Mütareke sırasında da hatalar olmadı denilemez. Ne çare ki hükümetler ve başkanları çare bulamadılar. Meşrutiyet padişahı sıfatıyla bizde onların hata ve sevaplarına katılıyorduk. Şahsen tek başına ve bağımsız bir siyasetimiz de yoktu. Yalnız Dünya Savaşı’ndan önce babamdan miras kalmış olan İtilaf devletleri siyasetini kurtuluş dayanağı olarak kabul edenlerdenim. Kaderin eseri olan yenilgimizden sonra zafer neşesiyle mağrur ve intikam hesabı yapma mevkiinde bulunan İngilizler’in zıddına hareket etmemek, Fransız ve İngilizler’i gücendirmemek şeklinde uysal bir uyuşma politikamız vardı.

Mümkün olursa onlarla yeniden uyuşmak, Kırım Savaşı silah arkadaşlığını, eski büyük siyaseti canlandırmak başlıca arzumuzdu. İtilaf Devletleri’yle dostluğu devam ettirmeye ve uyuşma mümkün olmazsa hiç olmazsa husumetlerini, öfkelerini ve şiddetlerini hafifletmeye ve ortadan kaldırmaya çalışıyorduk. Her üçü ile de hurûf-i heca* tertibi ile görüşüyorduk. Bununla beraber, İngilizler mütarekede siyasetin efendisi mevkiinde bulunuyorlardı.”¹⁸⁰

Lozan Antlaşması’nın murahhaslarından olan Rıza Nur ise, mütarekeyi imza eden Rauf Orbay’a, İngiliz-Fransız rekabetinden faydalanmayıp daha iyi bir şansı kaçırmamasından ötürü eleştirmektedir. Ayrıca, mütarekeyi de hükümete haber verip ondan cevap gelmeden imzalamış olduğunu iddia etmiştir. “Donanma girdi. Fransız ordusu da girdi. Yahudi, Rum ve Ermeniler Fransız generaline Roma’nın muzaffer kumandanları gibi istikbal yapmışlar...”¹⁸¹

Mondros Ateşkes Anlaşması’nın imza süreci bu şekilde gelişti, ancak kısa bir süre sonra gerek İngiliz donanmalarının İstanbul’a gelmesi gerekse Türkiye’nin kolay işgal edilebilmesi için orduların dağıtılmasıyla, işe hızlı bir giriş yapıldı. Ahmet İzzet Paşa hükümeti de işgal devletlerine karşı herhangi bir müdahalenin yapılmaması için bildiriler dağıttı. Bu işgallere ve ordunun dağıtılmasına en büyük tepkiyi Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal gösterdi. Emrindekilerden silahlarını bırakmamalarını istemesi üzerine Ahmet İzzet Paşa hükümetini kızdırdı. Bu grubun dağıtılması kararı alınmıştı. Mustafa Kemal de İstanbul’a Harbiye Nezareti emrine verildiği tebliğini almış ve İstanbul’a hareket etmişti. İşgal günlerinde İstanbul’un durumuysa şöyledir:

* hurûf-i hecâ: alfabe harfleri manasındadır. Ferit Devellioğlu, Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 1990, s.458

¹⁸⁰ Murat Bardakçı, Şahbaba, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2006, s.46–47

¹⁸¹ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, İşaret Yayınları, C. 1, İstanbul 1992, s. 465

“İstanbul bu tarihte bir mahşer yerini andırıyordu. İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan, Japon, Amerikan ordularından subaylar, neferler ve dünyanın her ulusundan ve dininden insanlar şehri doldurmuştu. Anadolu’nun çeşitli yerlerinden sürülmüş Ermeniler de İstanbul’a dolmuştu. İngiltere elçiliğinde bir Rum Ermeni şubesi açılmıştı. Rumların istekleri genişti. Trabzon piskoposu ve Rumları, bir Pontus devleti kurmak istiyorlardı. Ermeniler, Karadeniz’den Akdeniz’e uzanan bir devlet hazırlığı içindeydiler. Bağımsızlık peşinde koşan Arap, Kürt, Rum temsilcileri İstanbul’a dolmuşlardı. Bir evin kapısında ‘Trabzon Rum İmparatorluğu Temsilciliği’ bir başka kapıda, ‘Pontus Cumhuriyeti’, bir başkasında, ‘Kürt Krallığı’ biraz ötede, ‘Kilikya Ermenileri Temsilciliği’ güzel bir konağın girişinde, ‘Arnavutlar Birliği’ gibi levhalara ve uydurma bayraklara rastlanıyordu...

İstanbul savaş yıllarında derin bir yoksulluk ve yokluk içinde yaşamıştı. Şimdi geniş bir bolluk dönemine girilmişti. Yabancıların döktükleri para ve vapurlarla getirdikleri eşya, şehrin yaşayışını değiştirmişti. Sefaletin zayıflattığı karakterler, paranın tatlı yüzüne dayanamıyordu. Sömürgecilerin dünyanın her yanında yerli halka uyguladıkları yöntemdi”¹⁸²

Osmanlı İmparatorluğu’nun her bölgesindeki ordunun malzemeleri toplanıp dağıtılmış, elinde silahsız çok az bir kuvvet bırakılmıştı. O da İstanbul’daydı. İstanbul’da oluşan tüm direniş hareketlerinin yok edilmesi, İngilizler’e kötü davranan ve tehcir suçu işleyenlerin cezalandırılması için harekete geçildi. Osmanlı Hükümeti’nin de desteğinin alınmasıyla direnişe katkı yapacak olan kişiler askeri mahkemelerde yargılanmış ve Malta’ya sürgüne gönderilmişlerdi. Vahdettin, İttihatçılar’ı yakalamak için İngilizler’in yardımını sağlamaya çalışıyordu.

Böyle bir ortamda Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’dayken, işgallere ve İtilaf Devletleri askerlerinin sahiplenici hareketlerine tepkisiz kalan İstanbul Hükümeti’ni eleştirmekteydi. Aslında kendisi de bağımsızlık mücadelesinin İstanbul’dan yürütülemeyeceğini biliyordu. Anadolu’ya geçilecek ve halk öncelikle işgallere karşı örgütlenecek, arkasından bağımsızlık mücadelesi yapılacaktı. Mustafa Kemal İstanbul’dayken Padişah Vahdettin ile görüşerek kurtuluş çareleri için aklından geçenleri söylemeyi planlamıştı. Görüşme gerçekleşmiş ama Padişah’ın gelecek kaygısını ilgilendiren soruları karşısında düşüncelerini ifade edememişti. Böylece vatanın kurtuluşuyla ilgili saraydan ümidini kesmişti. Bir ara hükümette görev alarak darbe metoduyla yönetimi ele geçirme fikrini düşünmüş ancak İtilaf kuvvetleri karşısında etkili olmayacağına karar kılarak bu fikrinden de vazgeçmişti:

¹⁸² Selçuk, a.g. e., C.. 2, s. 40–41

“Bütün büyük devlet adamları gibi Mustafa Kemal’de en basit çözümü bulmuştu; zaten kapıya gelip dayanmış bir çözümdü bu. Aynı zamanda plan öylesine pervasız ve atak, öylesine o zamanın yurttaşları için tasarılanamaz nitelikteydi ki, Mustafa Kemal varılacak son hedefi açıklamaktan kaçınmaya özellikle dikkat etmiştir. Daha o günlerde cumhuriyetten ve laik devletten bahsetseydi, kendisini tek kelimeyle anlamayacaklar ve ardından gelmeyi kesinlikle istemeyeceklerdi. Mustafa Kemal’in aslında neyi amaçladığını tek bir kişi dışında kimse sezinlemiş değildi; bu kişi de padişahın kendisiydi...”¹⁸³

Bu dönemde ateşkes maddelerine uyulmaması, ülkenin dört bir tarafının işgale maruz kalması, Batı Anadolu’nun Yunanlılar’a verileceği söylentilerinin yayılması, Kuzey Anadolu’da Pontus Rum Devleti, Doğu Anadolu’da Ermenistan Devleti ve Güneydoğu’da Kürdistan kurulmasıyla ilgili çalışmalar, bu bölgeler başta olmak üzere tüm yurttaki direniş cemiyetleri bir başka deyimle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin teşekkül etmeye başlamasına neden oldu. İzmir’de, İzmir Müdafaa-i Hukuk, İzmir’in işgali arifesinde kurulan Redd-i İlhak Cemiyeti, İstanbul’da doğu illerinin Türk olduğunu göstermek ve savunmak amacıyla kurulan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Adana ve çevresini savunmak için, Adana Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kuruldu. Bunların yanında Trakya Paşaeli Cemiyeti ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti oluştu. Bölgesel direniş cemiyetlerinin yanı sıra, yurdun tamamına yönelik faaliyetler gösteren, vatanın tümünün çıkarlarını koruyup gözettiğini açıklayan Milli Kongre Cemiyeti’nin de kurulduğunu görmekteyiz.

Diğerlerinden farklı olarak, mütarekenin getirdiği bu işgal ortamından kurtulma noktasında, güçlü bir devletin himayesini kabul etmeyi düşünenlerin kurduğu cemiyetler de vardı. Bunlardan birisi, Halide Edip’in öncülüğünü yaptığı kurtuluşu, Amerikan manda ve himayesini kabul etmede bulan Wilson Prensipleri Cemiyeti’ydi. 1918’lerde İstanbul’daki bir grup aydın Avrupa’ya tepki duymaktadırlar. Bunun en önemli sebebi, Wilson İlkeleri’nin Osmanlı için yayınlanan 12. Maddesine* uymamalarıdır. Aydınlar, bu nedenle yönlerini Amerika’ya çevirince Wilson Prensipleri Cemiyeti oluşmuştu. Halide Edip de bu

¹⁸³ D.V Mikusch, a.g.e., s.167

*Wilson İlkeleri 12. Maddesi “ hal-i hazırdaki Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan aksamına bilâ itiraz bir hâkimiyet temini fakat elyevm Türk boyunduruğuna tabi bulunan diğer milletlere emniyet-i mutlaka içinde mevcudiyetleri ve mezhahimsiz olarak tamâmi-i inkişafı imkânının tahtı tekellüfe alınması, Çanakkale Boğazı’nın beynelmilel teminat altında bütün milletlerin sefâin-i ticariyesinin serbestçe müruru için açık kalması” denilmektedir.(Selahattin Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, Meb Yayınları, İstanbul 1991, C. 1, s. 11)

cemiyetin oluşmasında başrol oynadı. O'nun meşhur 12. maddeden anladığı *“Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde, istiklallerine dokunulmayacağı”*¹⁸⁴ idi. İngiliz Muhipler Cemiyeti de, İngiliz manda ve himayesini savundu. Bunun için kamuoyu oluşturmaya çalışmışlar ve özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na özel ilgi göstermişlerdi. Bu dönemle ilgili İsmet İnönü'nün şu sözü aslında özet niteliğindedir. *“ Zamanın devlet ve fikir adamlarında mütarekeyi feshedip mücadeleye girmek, harp yolu ile bir netice almak fikri kimsede yoktur.”*¹⁸⁵

Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişi unvanıyla, geniş yetkilerle, Anadolu'ya geçişi hakkında biyografik eserlerde değişik görüşler bulunmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesinde, Pontus Rum Devleti oluşturmak için iyiden iyiye faaliyetler başlamıştı. Oluşturulan Rum çeteleri, bölgede karmaşa çıkarıp asayiş bozmak istemişler, böylece İtilaf kuvvetlerinin müdahalesini sağlamaya çalışmışlardı. Aynı çeteler, bölgedeki Müslüman halkı kaçırmak için ellerinden geleni yapıyordu. Nüfus dengesini sağlamak için Rusya'dan Kuzey Anadolu'ya Rum göçmenlerini getirmişlerdi. Türk halkı da bunlarla mücadele etmeye başlayınca şikâyetçi oldular. İngilizler, mevcut durumdan rahatsız olmuşlar ve derhal Osmanlı hükümetinden çıkan karışıklıkları önlemesi için tedbirler alınmasını istemişlerdi. İngiliz baskısına dayanamayan hükümet, Yakup Şevki Paşa'yı da 9. Ordu Komutanlığı'ndan almıştı. Paşa'nın görevden alınma nedenlerine bakıldığında inandırıcı gelmemektedir. Hatıratı'nda, özetle; kendisinin doğu bölgelerindeki halka, işgalci kuvvetlere karşı silah dağıtmasından ve buradaki varlığının İngiliz çıkarlarına ters gelmesinden dolayı görevden alındığını belirtmiştir. Sağlık açısından durumu seyahat etmeye çok müsait olmayan Yakup Şevki Paşa, İngilizler'in İstanbul'u işgal edecekleri tehdidi karşısında hükümetini zor durumda bırakmamak için görevinden ayrılıp İstanbul'a geldi.

Şevki Paşa'nın görevden ayrılması bölgedeki olumsuzlukların daha da artmasına neden oldu. Bu durumda, işgalci devletlerin Mondros'un yedinci maddesini uygulamaları anlamına geliyordu. İngiliz müdahalesinden tedirgin olan Sadrazam Damat Ferit Paşa, çeşitli kişilere fikir sorduktan sonra Mustafa Kemal hakkındaki verilen bilgilerin kabul edilebilir olduğunu gördü. Mustafa Kemal'se hükümetin böyle bir görevi kendisine vermekteki beklentisinin ne olduğunu

¹⁸⁴ Çalışlar, a.g.e., s.163

¹⁸⁵ İnönü, a.g.e., s.170

sadrazama sorduğunda; “*Mintikasındaki asayişsizlik sebeplerini tespit edecek, asayiş ve istikrarın temini için gerekli tedbirleri alacaktır. Mintikasındaki silah ve cephane toplanacak ve muhafaza altına alınacaktır. Anadolu’da kurulmakta olduğu söylenen milli şuralar dağıtılacaktır.*”¹⁸⁶ cevabını almıştı. Mustafa Kemal, hem mülki hem de askeri yetkilerle bölgeye görevlendirildi.

Mustafa Kemal’in bu bölgeye padişahın binlerce altın lirasıyla gönderildiği iddiasının dayanağıyla ilgili Abdurrahman Çaycı kitabında;

*“Padişahın Mustafa Kemal’i özel bir görevle Anadolu’ya gönderdiğini savunanlar, bunu bir hatt-ı hümayuna dayandırmaktadırlar. Hatt-ı Hümayun özetle... Hükümetimin kararı gereğince atandığınız bölgede asayişli sağlamak ve hükümdarlık arzularına aykırı durumların baş göstermesini önlemek için elden geldiğince gayret sarf ederek milletimin korunmasını ve ülkenin saldırganların ellerinden kurtarılması için tek vücut olarak hareket edilmesini istemektedir. Hattı Hümayun’un aslı ortada yoktur. Belgedeki ifadeler yuvarlaktır. Belgenin varlığını haber veren kaynaklar güven verici değildir. Üstelik Mustafa Kemal bu belgeden hiçbir arkadaşına bahsetmediği gibi, hiçbir yerde de kullanmamıştır. Aslında Padişahın ondan beklediği İngiliz şikâyetlerine yol açan durumları önlemek ve böylece bölgede yabancı işgaline meydan vermemektir.”*¹⁸⁷ diye ifadelendirmiştir.

İnönü’nün “Hatıraları”nda değerlendirdiği gibi; “*Atatürk’ün Anadolu’ya bir vazifeye gönderilmesi kararı, umumi siyasi tehlikeler yüzünden, Karadeniz sahillerinde, İtilaf Devletleri’nin Türkiye’yi itham edemeyecekleri, bir inzibatın, bir idarenin tesis edilmesi ihtiyacından doğmuştur.*”¹⁸⁸

Silahlı mücadelenin liderinin belirleniş süreci de Murat Bardakçı’nın Vahdettin için yazdığı “Şahbaba” adlı kitabında şöyle anlatılmaktadır:

“O günleri sarayın yakınında yaşamış kişilerin anlattıklarına göre, ordunun önde gelenleri 1919 Mart’ında bir gece, Erenköy’de bir köşkte toplandılar ve mücadelenin mahiyetiyle lideri üzerinde saatlerce tartıştılar.

Liderliğin Nuri Paşa’ya verilmesi karar kılındı. Her şey tartışılmış, karara bağlanmış ve toplantıya katılanlar ayrılmak üzere köşkün kapısına çıkmışlardı ki, bir otomobilin yanaştığını gördüler. Otomobilden genç bir albay çıktı: Sonraki senelerin meşhur Refet Paşa’sı, o günlerin Miralay Refet Bey’i.

Davetli olduğu toplantıya zamanında yetişemediği için özürlerini beyan etti ve bir neticeye varılıp varılamadığını sordu Refet Bey. Nuri Paşa’nın ismini işittiğinde de “Kanaatimce makul bir karar değil” dedi... İşin, mazisinde daha büyük muvaffakiyetleri olan ve daha meşhur bir askere

¹⁸⁶Çaycı, a.g.e., s.69

¹⁸⁷Çaycı, a.g.e., s.73

¹⁸⁸İnönü, a.g.e., s.174

verilmesi lazım... Mesela Mustafa Kemal Paşa'ya... Arkasında Çanakkale işi var. Çanakkale'deki müdafaası hala hatırlarda.

Evlerine gitmek için köşkün kapısına çıkmış olan askerler bir anlık duraksamadan sonra birkaç dakika evvel terk ettikleri salona döndüler. Her şey baştan tartışıldı ve Refet Bey haklı bulundu.”¹⁸⁹

18 Ocak 1919'da, Paris Barış Konferansı'nda, İzmir ve civarının Yunanlılar'a verilmesi söz konusu oldu. Şehrin işgal edilmesinden bir ay önce padişah buyruğu yayınlanmış; galip devletlerle yapılan anlaşmanın millet ve memlekete iyilik getireceği belirtilmiş, bu devletlerin, ülkedeki refah ve huzuru arttıracak ve bunlara Türk misafirliğinin nasıl olduğunun gösterilip tepki verilmemesi istenmişti. Bölge halkı da işgale engel olmak için çeşitli dernekler kurmuşlardı. Müttefik kuvvetler, 15 Mayıs 1919'da vermiş oldukları nota doğrultusunda, şehri Yunan kuvvetleriyle işgal etmeye başladılar. “Özetle; Hristiyan halkın can güvenliğini ve asayişini sağlamak maksadıyla, İzmir'e geldiği iddia edilen Yunan Ordusu, girdiği yerde tedhiş ve terör havası getiriyordu.”¹⁹⁰ İşte bu sırada Ege topraklarında Yunanlı işgalcilere karşı ilk kurşun Hasan Tahsin adlı genç bir gazeteci tarafından atıldı. Tepki şehitlik mertebesiyle sonuçlandı. Ancak ilginç olan, ikinci bir silahın patlamasıydı. Yunanlı askerleri telaşa düşüren bu ikinci girişim ölümle sonuçlanmamış; ateş eden genç, askerlerin telaşından faydalanıp sokakların arasından kaybolmuştu.¹⁹¹

İzmir'in işgali bütün ülkede tepki hareketlerine yol açtı. Özellikle İstanbul'da mitingler düzenlendi. Halide Edip; “Türk'ün büyük ve şanlı tarihine ağlayan şu minareler altında beraber yemin ediniz ve benimle birlikte tekrar ediniz. Bayrağımıza, ecdadımızın namusuna, ataların emanetlerine, vatanın tek taşına ve bir karış toprağına ihanet etmeyeceğiz.”¹⁹² demişti. İzmir'in işgalini protesto mitinginin panoraması şöyledir:

“Sultan Ahmet Meydanı on binlerce insanla dolu... Halk kenar mahallelere taşmış... Meydana girebilmek hemen hemen imkânsız bir şey... Evlerin balkonları, pencereleri, damların üstü insanla dolu... Ağaçların üstünde yaprak gibi insanlar sallanıyor. Meydanın bir tarafına Fuat Paşa türbesindeki dar sokaktan girebildim. Çarşaf devriydi. Yüzümü sımsıkı örttüm. Hocalar, peçesi açık kadınların yüzüne tükürüyor, küfrediyorlardı:

¹⁸⁹Bardakçı, a.g.e., s.125-126

¹⁹⁰Çaycı, a.g.e., s.81

¹⁹¹Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1919–1922, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, C 2, s. 75

¹⁹²Çaycı, a.g.e., s. 82

Bütün bu felaketler başımıza sizin yüzünüzden geldi. Yüzünüz açık, baldırınız açık. Millette ne din, neden iman bıraktınız diyorlardı.”¹⁹³

Bu dönemde İzmir’in işgaline sadece Halide Edip değil, Mehmet Emin Yurdakul, Yahya Kemal gibi edebiyatçılar da tepki göstermiştir. Halide Edip konuşması için kürsüye çıktığında İtilaf kuvvetleri adeta tehdit eder gibi uçaklarını Sultanahmet’teki kalabalığın üzerinden geçirmişlerdi. Kürsüde ise heyecanla konuşma yapan Halide, şunları söylemişti:

“Bir gün gelecektir ki, daha büyük bir mahkeme, milletleri tabii haklarından mahkûm bırakanları mahkûm edecektir. O mahkeme bu gün bizim aleyhimizde olan devletlerin fertlerinden teşekkül edecektir. Çünkü her ferdin içinde ezeli bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getirenler de fertlerdir.

Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir. Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün, çok uzak değildir. O gün geldiği zaman, bayraklarınızı alınız, bu maksat için canlarını veren kardeşlerimizi ziyaret ediniz. Şimdi yemin edin ve benimle birlikte tekrarlayın:

Yüreğimizdeki mukaddes heyecan, milletlerin hakları ilan edilinceye kadar devam edecektir.”¹⁹⁴

İzmir’in işgaliyle ilgili Kâzım Karabekir Paşa’nın Günlükleri’nde tuttuğu not ilginçtir. İstanbul hükümetinin tavrından kaynaklanan bir işgal olduğu düşüncesindedir:

“Akşamüstü İzmir’den belediye riyasetine gelen elim bir telgrafı gördüm. Nezarete ve vilayete yazdım. Bize hiçbir işar yok. Hâlbuki gelen telgraf 14 tarihli. Telgraf şu:

İzmir ve havalisi Yunan’a ilhak ediliyor. İşgal başladı. İzmir ve mülhakatı kâmilten ayakta ve heyecanda. İzmir son ve tarihi gününü yaşıyor. Son ümidimiz sizin göndereceğiniz muavenete bağlıdır. Mitingli telgraflarla her yere başvurunuz ve vatan ordusuna iltihaka hazırlanınız. Vakar ve sükûnetinizi son derece muhafaza ederek kimsenin incinmemesine itina ve dikkat olunması.

Zavallı İzmirli! Ali Nadir Paşa gibi bir kumandan, İzzet Bey gibi bir valiyi hüsn-i kabulünüzün cezası. Bu felaketi İstanbul hazırladı. Lanet!

Harbiye Nezaretine şedid yazdım. Muntıkamızda mitingler yaptırılmasını temin.”¹⁹⁵

Sadrazam ve Padişah’ın taraftar olduğu Atatürk’ün Samsun’a gönderilmesine, İngilizler karşı çıkmışlardı. Çünkü Mustafa Kemal, tehlikeli görülüp

¹⁹³ Sabiha Sertel, Roman Gibi, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 27

¹⁹⁴ Adıvar, a.g.e., s.32

¹⁹⁵ Kazım Karabekir, Günlükler, C.1, YKY Yayınları, İstanbul 2009, s.595–596

de Malta adasına sürülecekler arasında iken, Sadrazam Damat Ferit'in ısrarlarıyla bu göreve gönderilmişti. Bunda Mustafa Kemal'in, Enver Paşa'nın politikasına tepki göstermiş olması, Alman karşıtı olarak tanıtılması önemli rol oynamıştı. Tam göreve çıkacak sırada, atanışının hata olduğu ve alıkonması gerektiği haberi gelmişti. *"Emrin uygulanmasındaki bu karışıklık, aslında İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarının da göstergesiydi."*¹⁹⁶

16 Mayıs'ta vapur İstanbul'dan Samsun'a doğru yol almaya başlamıştı. Ancak yolcu heyetinin aklında her an bir müttefik gemisi tarafından durdurulup yakalanma endişesi vardı. Bu nedenle vapur sahile yakın rota izledi. Çünkü herhangi bir olumsuz durumda hemen karaya çıkılacaktı. Deniz yolculuğu esnasında ise yaşananlar şu şekilde anlatılır:

"Denizin çalkantısı arttıkça bütün yolcuları deniz tuttu. Bir kısmı istifra etti, bir kısmı kamarasına çekilip uykuya daldı. Fakat Mustafa Kemal, sapasağlam duruyor; kaptanı yalnız bırakmıyordu. Ama biraz sonra O'nun da deniz ufkuna bakmaktan gözleri yorulmuş olmalı ki kaptan köşkünden indi. Metin ve dayanıklıydı. Bir köşeye oturdu, düşünceye daldı.

*İki gün, iki gece böyle geçti. Üçüncü gün Sinop'a vardılar. Bu üç gün içinde Mustafa Kemal, kurmaylarının yanına gidip onların hastalıkları, rahatsızlıklarıyla ilgilenmişti. Hepsi de bu gemi yolculuğundan şikâyetçiydi. Vapur mendireğe yanaşınca ümitlendiler."*¹⁹⁷

Mustafa Kemal, Samsun'a ayak bastığında karşılaştığı manzara iç açıcı değildi. Çünkü bu civarda, yabancı müdahalesine ortam sağlamak isteyen Rum çetelerinin neden olduğu kargaşalıklar üst düzeydeydi. Mütarekeden sonra Pontus Devleti kurmak için açıkça harekete geçmişlerdi. Bölgede ezici çoğunluğa sahip olmasına rağmen Müslüman halk, mal ve canlarından endişe ediyordu. Bölge mülki sorumluları da pasif davranmışlardı. Mustafa Kemal'le birlikte heyet, öncelikle mülki temizlik yapmış, arkasından da asıl görevi olan karışıklıkları önlemek için gerekli tedbirleri almıştı. Refet Bele de bölgenin geçici mutasarrıfı olarak Mustafa Kemal tarafından görevlendirilmişti. Bu faaliyetler esnasında Refet Bele; karargahına, İstanbul'a dönmesi yönündeki emri bildiren İngiliz binbaşısına, sert tepki göstererek geldiği yere dönmesini, aksi takdirde kendisini hemen asacağını bildirerek milli mücadeledeki kararlılığını göstermişti. *Ancak sonraları Mustafa*

¹⁹⁶ Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1881–1919..., C 1, s. 389

¹⁹⁷ Gürbüz, a.g.e., s. 401

*Kemal’le aralarında bazı sıkıntılar yaşanmış, hatta Amasya Genelgesi’ne şüpheyile imza koymuştu.*¹⁹⁸

Mustafa Kemal de Samsun’a çıktığında ülkenin genel durumuyla ilgili tespitlerde bulunmuştu. Ülkenin içinde bulunduğu durumun sorumlularına eleştiri getirmişti:

*“1919 yılı Mayısının 19’uncu günü Samsun’a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir: Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşı’nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Savaş’ın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir bir durumda. Milleti ve memleketi I. Dünya Savaşı’na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa’nın başkanlığındaki hükümet aciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma razı.”*¹⁹⁹

Mustafa Kemal’in Samsun’a ayak bastığında karşılaştığı manzarayla ilgili Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam adlı kitabında;

*“Sancağın idare amiri olması lazım gelen bir mutasarrıf yoktu. Yetkili bir askeri kumandan da mevcut değildi. İngilizlerin şehirde 200 kişilik işgal kuvvetleri vardı. Pontus eşkıyası ise, sokaklarda kol geziyorlardı. 19–25 Mayıs arasında Samsun’da geçen günler, rahat emniyetli günler değildir. Bunları, ancak düşünmek, havayı koklamak ve Anadolu’da ilk ilişkileri sağlamak için geçen günler olarak saymak yerinde olur. Samsun ne içinden, ne çevresinden, ne de denizden kuvvetliktiydi. Şehirde ilk temasları da ümit verici olmamıştır. Sona eren savaşın bezginliği ruhlara hâkim görünüyordu. Şehrin içindeki 200 İngiliz askerinin varlığı, yerli Rumları şımartıyordu.”*²⁰⁰ demiştir.

Mustafa Kemal, Samsun’da Rum çete faaliyetlerinden ötürü çok fazla kalmak istemedi. Havza bölgesine geçerek burada çeşitli teftişlerde bulundu. Aslında bu bölgede geçen zaman, bir bakıma Kurtuluş Savaşı’nın planlama aşamasının ve stratejisinin belirlendiği bir dönemdi.

Mustafa Kemal, kolordulara gönderdiği genelgelerle, işgallere karşı hükümetin herhangi bir şey yapmaması üzerine, çeteler ve yerel direniş örgütleri kurularak, silahla mücadele edilmesini ve bunun için gerekli hazırlıkların yapılmasını

¹⁹⁸ Amasya Genelgesi’ne imza koymasıyla ilgili olarak bkz. Mehmet Özdemir, Refet Bele, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1992, s.27

¹⁹⁹ Gazi Mustafa Kemal, Söylev, C.1, TDK Yayınları, Ankara 1963, s.3

²⁰⁰ Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922..., C 2, s. 24-25

istedi. Doğu'daki Ermeni faaliyetleri nedeniyle, Kolordu Komutanı Karabekir Paşa'yı, bunların karışıklık çıkararak İzmir'in işgali gibi bir ortam hazırlığında olabilecekleri ihtimaline karşı uyardı. Mustafa Kemal daha Samsun'a ayak bastığında vatanın kurtuluşuyla ilgili söylenen düşüncelerin hiçbirini kabul etmedi. Ulus egemenliğine dayanan, kayıtsız, şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmanın parolası *ya istiklal ya ölüm*dü. Mustafa Kemal Paşa, Samsun ile Havza arasında bindiği otomobili arıza yapınca yol kenarında tarlasını süren bir çiftçiyle görüşmüş ve Türk halkının bir an önce ve mutlaka bağımsızlık mücadelesine inandırılarak dâhil edilmesi gerektiğine inanmıştı.

“Hemşeri! Düşman Samsun'a asker çıkaracak, belki buraların hepsini ele geçirecek. Sen ise rahat toprağı sürüyorsun?”

*Paşa, Paşa! Sen ne diyorsun? Biz üç kardaştık. İki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde sekiz öksüz yetim, üç dul kalmış kadın var. Hepsi benim sabanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da, yurdum da aha şu tarlanın ucu. Düşman oraya gelinceye kadar benden hayır bekleme.”*²⁰¹

Yapılan çalışmaların bir program şekline getirilmesi ihtiyacından, Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa, Refet Bele, ordu komutanları Kâzım Karabekir Paşa ve Cemal Mersinli'nin de onayıyla 21–22 Haziran 1919'da *Amasya Genelgesi* yayınlanmış; böylece bağımsızlık savaşının amacı, gerekçesi ve yöntemi açıklanmıştı. Bu sayılan ekip içinde daha önce de belirtildiği gibi sadece Refet Bele'nin imzalamada tereddüt yaşadığı; ancak daha sonraları diğerlerinin açıklamalarıyla bunun giderildiği hatıralarda anlatılmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal de “Nutuk” adlı eserinde duruma açıklık getirmiştir.

*“İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın- tuttuğumuz yola göre- anlaşılması pek kolay olan bir konuda açığa vurduğu düşüniş ve duyuş biçimi bana çok acı geldi. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, düşüncemi anlayınca hemen imza etti. Fuat Paşa'ya, Refet Bey'in çekinme nedenini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa Refet Bey'i oldukça sıkı bir sorguya çekince Refet Bey yazıyı eline alarak kendine özgü bir im koydu. Öyle bir im ki bunu bu yazıda bulmak biraz zordur. Buyurun isteyen inceleyebilir. Baylar gereksiz gibi görünen bu açıklama, sonraki yıllar ve olaylarla ilgili bir takım karanlık noktaları aydınlatmaya yarar düşüncesiyle yapılmıştır.”*²⁰²

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul hükümetine göndermiş olduğu raporlarda karışıklığın hiç de görüldüğü gibi Türkler tarafından çıkarılmadığını, Rum

²⁰¹ Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922..., C. 2, s.27

²⁰² Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., C. 1, s.25

çetelerinin Rus desteğini alarak Türkler'e karşı eziyette bulunduklarını bildirdi. Rum çetecilik faaliyetlerinin sona ermesinin karışıklığı bitireceğini rapor etti. Bu durum, İngilizler tarafından hoş karşılanmamış, İstanbul hükümetine baskı yaparak çeşitli yetkilerle donatılan ordu müfettişinin geri çağrılmasını istemişlerdi. Mustafa Kemal, Amasya'da halka yaptığı ilk konuşmasıyla görünen, artık kendisinin ne padişah yaveri ve kulu olduğu ne de İstanbul hükümetinin sözcüsü ve askeri olduğudur. Giderek Anadolu halkı ile kaynaşmış ve halkı milli bağımsızlık mücadelesine dâhil etmek için çalışmıştı. Amasya'da yaptığı konuşmayla halkı ayaklanmaya davet etti:

“Amasyalılar!

Padişah ve hükümet, itilaf devletlerinin esiridir. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim. Amasyalılar!

Düşmanlarımızın Samsun'dan yapacakları herhangi bir çıkartma hareketine karşı, ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatanımızı en son kayasına kadar müdafaa edeceğiz.

Amasyalılar! Hep birlikte yemin edelim ki...”²⁰³

Amasya'da alınan kararlardan birisi de Doğu Anadolu'da kongre toplanmasıydı. Yine genelgede Erzurum Kongresi'ne atıfta bulunularak, asıl Sivas'ta kongre toplanacağı bildirildi. Amaç, Erzurum'da alınan kararların genişletilerek genel bir kongrenin, Anadolu'nun en güvenli şehri olan Sivas'ta düzenlenmesidir. Ayrıca genelgeden sonra, Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri getirme çabaları arttı. Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi çalışmaları için Amasya'dan hareket etmiş, Tokat'a gelmişti. Sivas'ta, Ali Galip ve Hürriyet İtilaf Fırkası tarafından kendisine yönelik yakalama girişimlerinin olduğunu haber almış; ancak bunlar başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri ve yanındaki heyetle Anadolu'yu gezmesi, İngiliz Hükümeti'nin dikkatinden kaçmamıştı. İstanbul hükümetince değerli bir kumandanın Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyu üzerinde iyi tesir bırakmayacağı düşüncesiyle, İngilizler tarafından İstanbul'a geri dönmesi konusunda baskı yapıldı. Ancak, Mustafa Kemal'in geri dönmeye hiç niyeti yoktu ve mümkün olduğunca gönderilen tebligatlara geçiştirici cevaplar verdi. Eğer bu konuda ısrarcı olunursa *sine-i millete* döneceğini İstanbul Hükümeti'ne bildirdi.

Erzurum Kongresi öncesinde, Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'nin geri dön çağrılarını yanıtsız bırakması, İngiliz baskısını arttırdınca, 8 Temmuz 1919 tarihli

²⁰³ Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1919–1922..., C. 2, s. 41

Bakanlar Kurulu tutanağı, Mustafa Kemal'in görevine son verilmesini, Padişah'ın onayına sundu. Bu tutanakta şöyle denildi:

“Mustafa Kemal görevli olduğu bölgede İslam halkını, diğer unsurlar ve yabancılar aleyhine kışkırttığından, İstanbul'a getirilmesi İngiltere fevkalade komiserliğince ısrarla istenmiş ve güvenliğin bozulacağı yerlere asker gönderme zorunluluğu hâsıl olacağı önemle bildirilmiştir. Durumun önemi ve nezaketi Harbiye Nezareti'nce defalarca telgrafla açıklanmış ve görevinden istifa ile dönmesi istenmiştir... Yapılan tebliğleri dinlemediği gibi, kışkırtmalara devam etmekte olduğu her gün mahallerinden gelmekte olan resmi yazılardan ve bizzat kendisinden gelen telgraflardan açıkça anlaşılmaktadır. Hala Ordu müfettişi tehlikeli emirler vermektedir. 5 Temmuz'da Samsun'a çıkarılan bir işgal mahiyetinde olmadığı yabancı temsilciler tarafından garanti edilen İngiliz askeri birliğine karşı, adeta savunmaya geçilmesi hususunda komutanlara emirler vermiştir. Bu Mustafa Kemal meselesi İngilizler ile mühim anlaşmazlıklara sebep olacak derecede tehlikeli sonuçlara yönelmektedir. Dolayısıyla adı geçenin müfettişlik görevinden bir an önce alınması gerekmektedir.”²⁰⁴

Mustafa Kemal'in emir eri ve can yoldaşı olan Ali Çavuş hatıralarında, O'nun sivil hayata dönüşünü ve İstanbul Hükümeti'ne restini şöyle anlatır:

“Bir insanın kaşları ve başındaki saçlarının kirpi dikenini gibi dimdik olduğunu hiç görmemiştim. Paşamın kaşlarının ve saçlarının böyle oluşunu ve gözlerinin ateş fışkırtırcasına yandığını hiç görmemiştim. Bu manzara karşısında iliklerime kadar titredim. Ne kadar büyük ve heybetli bir manzaraydı o... Etrafı yılanlarla çevrilmiş bir aslanın şahlanmış, dimdik olmuş yeleleriyle mücadeleye hazır haline benziyordu.”²⁰⁵

Mustafa Kemal, göreviyle birlikte askerlik mesleğinden çekildiğini ordulara ve ulusa kendisi açıklamış, askerlik mesleğinin getirdiği yetkilerden sıyrılmış olarak yalnız milletine güvendiğini ve ondan güç olarak görevini sürdürmeye devam edeceğini bildirmişti. Bu dönemde askerlik mesleğini, İstanbul hükümetinden önce kendisinin bırakmasını isteyen Rauf Orbay'la konuşmalarında, yetkilerinin bırakılmasıyla mücadelenin nasıl yürütüleceği noktasında şüpheleri vardı. Mustafa Kemal'i, etrafındaki arkadaşlarının bu durumdan sonra alacakları vaziyet endişelendirmişti. Asıl düşünülense kendilerine destek verdiği bilinen Ordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın, İstanbul Hükümeti'nin baskısı karşısında alacağı tavrıydı. Karabekir Paşa belirsizliğe son vererek, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, O'na desteğinin tam olduğunu asker selamıyla, kolordusunun ve

²⁰⁴ Çaycı, a.g.e.,s. 111, A.İ.İ.A.B. Belge no: 49,50

²⁰⁵ Zeynel Lüle, Mustafa Kemal'in "Can Yoldaşı" Ali Çavuş, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.35

kendisinin daha önce de olduğu gibi şimdi de emrinde olduğunu bildirmişti. “*Kemal Paşa, pek üzgündü. Ben, kendisine hürmet ve samimiyette kusur etmeyeceğimi, pek samimi ve ciddi bildirdim. Hazır ol vaziyetinde, selamla bundan sonra dahi ne emirleriniz varsa, ifayı bir şeref bilirim dedim*”²⁰⁶

19–21 Haziran 1919’da Erzurum Küçük Kongresi yapılmış, *Büyük Kongre*’nin karar taslağı oluşturulmuştu. Taslağı Karabekir, o sıralarda Amasya’da olan Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği bir şifre ile şu şekilde özetlemişti:

- “1. Askeri ve milli teşkilatımız yok edilemez.
2. İş başındaki (görevli memurlar) kimseler karşılığı yerlerine gelmeden değiştirilemez.
3. Silah, cephane ve askeri araçlar teslim edilemez.
4. Herhangi bir bölgeye yabancıların yapacağı saldırı genel savunmayı mecburi kılar.”²⁰⁷

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919’da Doğu illeri ve Trabzon delegelerinin katılımıyla toplandı. Kongrede alınan kararlar için Mustafa Kemal, “*Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir.*”²⁰⁸ demiştir. Kongre, devletin iç ve dış politikada bağımsız olduğunu ve vatan topraklarının bütünlüğünü vurguladı. Azınlıklara siyasi ve sosyal durumumuzu zedeleyici hakların verilemeyeceği, ülkenin kaderine, İstanbul hükümeti muktedir olamazsa geçici bir hükümetin kurulacağı bildirildi. Manda ve himayenin asla kabul edilemeyeceği kararlaştırıldı. Kongrede alınan kararlar hiçbir sıfatı olmayan Mustafa Kemal, Temsil Heyeti başkanlığına getirildi, böylece halk liderliğinin yolu açıldı.

“*Gerçek şudur ki, Mustafa Kemal şu atalar sözü gereğince; ya devlet başa ya kuzgun leşe! Diyerek evvela Erzurum’da kelleyi koltuğa almıştır. Yeni yolculuklar için ilk yetkileri Erzurum’da edinmiştir. O günlerde hemen hiçbir şey vaat etmez görünen “Erzurum ve Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Temsil Heyeti Başkanlığı O’na Padişah tarafından elinden alınmış bütün yetkilerin, Padişaha iade ettiği bütün rütbelerin, nişanların yerine, yeni ve bu sefer halktan gelen görevler vermiştir.*”²⁰⁹

Mustafa Kemal, Erzurum’da kaldığı günler içinde milli birlik ve beraberliğin güçlenmesi için çalışmış ve Sivas Kongresi’nin hazırlıklarıyla uğraşmıştı. Sivas

²⁰⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1963, s.73

²⁰⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, Kazım Karabekir, *Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1991, s.69

²⁰⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Meb Yayınları, İstanbul 1982, C. 3, s. 933

²⁰⁹ Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919–1922...*, C. 2, s. 113

Kongresi 4 Eylül 1919'da açılmış, Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar onaylanmıştı. Cemiyetler tek çatı altında toplanmıştı. Kongrede tartışılan en önemli konu, *manda* ve *himaye* meselesiydi. Mandayı savunanlar, milyonlarca borcu, harap, verimsiz toprağı ve sınırlı geliri olan bir ülke, dış yardım ve desteğı olmadan yaşayamaz demişlerdi. Ancak Amerikan mandası kongrede reddedilmişti. Kongrede manda fikrini savunan önemli yazarlar da bulunuyordu. Örneğın Halide Edip şu şekilde düşünüyordu:

“ABD'nin, Türkiye'nin mevcut sınırlarına saygı göstererek kabul edeceği bir manda rejiminin, çeşitli mahzurlarına rağmen, ülkeyi bekleyen bölünme ve yok olma tehdidine karşı en iyi çözüm olduğu fikrini savunuyordu. Özetle, ‘Biz İstanbul'da kendimiz için, bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarına şamil olmak üzere, muvakkat bir Amerikan mandasını, ehven-i şer olarak görüyoruz,’ deniliyordu. Halide'ye göre, ‘Anadolu'daki mücadeleyi dikkat ve sevgiyle izleyen bir Amerika vardı’”²¹⁰

ABD’li General Harbord, Amerikan mandasının verilebilmesi için yaptığı çalışmalar esnasında ilginç bir tespitte bulunmuştu. Mustafa Kemal’in Amerikan mandasına sıcak baktığı izlenimini edindiğini raporunda yazmış, O’nu ve arkadaşlarını gerçek bir vatansever olarak nitelendirmişti. *“Türklerin manda hakkındaki fikirleri bizimki gibi değil, onlar bunu yalnız, bir büyük kardeşin nasihati veya dış yardımı gibi düşünüyorlar. İç idareye veya dış münasebetlere hiç müdahale etmemek üzere hafif bir ağabeylik hakemliği tanımak istiyorlar.”*²¹¹

Bu sırada İstanbul Hükümeti milli hareketi dağıtma girişimlerinde bulunmuştu. Damat Ferit, Ali Galip ve bölgedeki Kürt aşiretlerin liderlerini kullanarak milli hareketi bastırmak istese de Mustafa Kemal’in başarılı müdahaleleri sonucunda engellenmişti. İngilizler de Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi’ni doğudan ayırma planını uygulamak istemiş; ancak Batı Cephesi Başkumandanı olan Ali Fuat Paşa tarafından buna engel olunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa Hükümeti’ni milli harekete karşı yapmış olduğu olumsuz faaliyetleri nedeniyle hükümetten düşürüp milli mücadele yanlısı birisinin gelmesi için çalışmalar yaptı. Sonunda, 30 Eylül 1919’da, Damat Ferit istifasını vermek zorunda kaldı. Bu değişiklik Milli Mücadelede bir dönüm noktası olmuş, bundan böyle Mustafa Kemal’in kabul etmeyeceğı bir görüş hayata

²¹⁰Çalışlar, a.g.e., s.181

²¹¹Çalışlar, a.g.e., s.183

geçirilmemişti. Ali Rıza Paşa Hükümeti ise, Anadolu'ya dayanmak zorunda olduğunu kabul ederek Mustafa Kemal'le irtibata geçmek istedi. Görüşmeler sonunda İstanbul Hükümeti, Temsil Heyeti'nin varlığını kabul etmiş ve yasal bir kuruluş olarak tanımıştı. İki taraf, Erzurum ve Sivas'ta kabul edilen kararların hareket noktası olacağını ifade etmişti. Amasya Görüşmeleri ile Mustafa Kemal'in milli hareketin lideri olduğu İstanbul Hükümeti tarafından onaylandı. Baskı altındaki bir hükümete imzalatılacak olan barış anlaşmasının geçersiz olduğu dünyaya ilan edildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da silah arkadaşı Rauf Orbay'la gezerken karşılaştıkları tarihi eserlerle ilgili olarak yaptıkları şu sohbet ilginçtir:

“Mustafa Kemal Paşa yol boyunca Rauf Bey’le Ankara’da yapacaklarını konuşmuştu. İkisi de görüp geçtikleri Erzurum, Erzincan Sivas ve Kayseri yollarında ve şehirlerin içinde hep Selçuklu eseri görmüşlerdi. Bu konuyu Mustafa Kemal dile getirdi:

— Rauf dikkat ettin mi sekiz aydır Anadolu yollarında ve şehirlerindeyiz, gördüğümüz tarihi eserler hep Selçukluların, hiç Osmanlı eseri görmedik. Oysa Halep’te, Şam’da birçok camiyi, medreseyi, kervansarayı Osmanlılar yapmış, Anadolu’yu ihmal etmiş...

—Maalesef Paşam öyle!... Demiryolunu bile önce Hicaz’a kadar yaptık. Yaranamadık. İngilizlerle işbirliği yapan bedeviler rayları söktü. Bir de arkamızdan vurdular.

Mustafa Kemal’de o ihanetleri, Suriye Cephesi’nde görmüştü.

—Kabahat bizim Rauf!... Kabahat bizim. Ümmetçi olacağımıza, milletçi, milliyetçi olacaktık.”²¹²

Mustafa Kemal, Amasya Görüşmeleri esnasında tatsız geçen bir müzakereden sonra şenlikler düzenlenmesini istemişti. Aslında bu eğlencenin arka planında hem İngilizler’e hem de onun güdümündeymiş gibi davranan saray erkânına iyi bir ders verme düşüncesi vardı:

“...Öğleden sonra yapılan cirit oyunları ve milli oyunlardan sonra Amasya’nın dağları arkasından çok kalabalık silahlı ve sopalı köylü kafilelerinin meydana sel gibi aktıkları görüldü. Manzara göğüs kabartıcı idi. Köylü toplulukları, daha önce aldıkları emir üzerine bütün İngiliz karakollarını basmış, ellerine geçirdikleri İngilizleri iyice benzettikten sonra önlerine katıp resmigeçide getirmişlerdi. O günlerde İngiliz askerleri Amasya’yı terk etmemiş, birçok bölgede kurulan karakollarda kontrol görevini yürütmekteydiler. Köylülerin elinde, askeri silahlara benzer ciddi denecek silahlar yoktu. Av tüfekleri, pala ve sopa gibi nefis müdafaasında kullanılan en masum silahlardı bunlar. Resmigeçidi ve köylülerin elindeki

²¹²Gürbüz, a.g.e., s. 444

elleri bağı İngiliz askerlerini gören İstanbul heyeti müthiş bozulmuş müşahit İngilizler'de kızmıştı. Atatürk İstanbul heyetine ve İngiliz müşahitlerine 'Bunlar köylerini korumak isteyen ve koruyan köylülerdir.'"²¹³ diyerek esas amacına ulaşmıştır.

Amasya Görüşmeleri'nden sonra Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki en önemli anlaşmazlık, Milli Meclis'in nerede toplanacağıydı. Mustafa Kemal, meclisin İstanbul'da toplanması noktasında bütün çekincelerini dile getirmesine rağmen İstanbul ikna olmamıştı. Sonunda, Anadolu'da kamuoyu yoklamaları yapılmış, bunun neticesinde de meclisin İstanbul'da toplanmasına dair bir sonuç elde edilmişti. Aslında kararın alınmasında ya da Anadolu'da toplanılmasında ısrarcı olunmamasında, ülkeyi bu ortamda yeni bir krize sokmama düşüncesi yatmaktaydı. Ancak Mustafa Kemal'in, İstanbul'da meclisin saldırıya uğrayacağı ve Milli Mücadele yanlısı bir tutum izlerse dağıtılacağı gibi düşüncesi de bulunuyordu. İstanbul Hükümeti de, eğer İstanbul'da meclis toplanırsa, etki altına alınabileceğini ve parlamentoyu kendilerinin yönlendirebileceğini düşünüyordu. İstanbul, Ankara'da vekillerin ön toplantı yapmasını istememiş ve ikinci bir hükümetin varlığını kabul etmemişti. Tüm bu ön şartlar içinde İstanbul'da, 12 Ocak 1920'de Mebuslar Meclisi toplanmıştı. Gerçekleşen işlerden elbette İngilizler'in memnun olması beklenemezdi. Meclis iradesine müdahale edici faaliyetlerde bulununca, zaten mütarekeyi fesih edip mücadeleyi benimsemeyen, siyasi yoldan başka devletlerin himayesini benimseyen İstanbul hükümetine karşı, Mustafa Kemal milletvekillerinden şiddetle tepki göstermelerini istemişti. Özellikle İngilizlerin baskısıyla, İstanbul hükümetindeki istifaların, ulus bağımsızlığını etkilemenin en önemli örneği olduğunu düşünmüş ve bu tecavüzün her tarafa duyurulması talimatını vermiştir. Meclisi Mebusan'ın yaptığı en önemli iş bilindiği gibi *Misak-ı Milli Kararları*'nı (17 Şubat 1920) almasıdır. Başlangıçta gizli tutulan bu ant daha sonra bütün dünyaya açıklanmıştır.²¹⁴

İstanbul, bu gelişmelerden memnun olmayan İtilaf kuvvetleri tarafından 16 Mart 1920 sabahından itibaren işgal edildi. Mustafa Kemal hemen o gün türlü araçlarla şu protestosunu gönderdi:

"Ulusal bağımsızlığımızı temsil eden Millet Meclisi ile birlikte İstanbul'da bütün resmi dairelere İtilaf devletlerinin erleri açıktan açığa ve zorla

²¹³Lüle, a.g.e., s.61

²¹⁴Çaycı, a.g.e., s. 149-152

girmişlerdir. Bu arada, ulusal amaçlara uygun iş gören birçok yurt sever kimselerin tutuklanmasına da girişilmiştir. Osmanlı ulusunun siyasi egemenliğine ve özgürlüğüne indirilen bu yumruk; yaşamımızı ve varlığımızı, ne pahasına olursa olsun, savunmaya kararlı olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere; özgürlük, yurt ve ulus duygusu gibi bugünkü insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş demektir.”²¹⁵

İstanbul’un işgalinden hemen önce Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa’nın İngilizler’le anlaşma yaptığına dair bilgiler de ilginç gözükmektedir.

“İngiliz arşivlerinde Sultan Vahdettin’in iki defa, 1919’un ilkbahar ve sonbaharında İngiltere’yle gizli bir anlaşmaya varabilmek için girişim yaptığına dair belgeler yer alıyor”²¹⁶

“Ferit Paşa ile İngilizler arasında 12 Eylül günü gizli bir metnin imzalandığı ileri sürüldü. Anlaşma iki temel üzerine inşa edilmişti: İngiltere Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü ve Hilafet’in İstanbul’da kalmasını kabul edecek, Osmanlı tarafı ise, bu kabule karşılık bazı tavizler verecekti: İngilizler Osmanlı topraklarının istedikleri yerinde himaye kurabilecek, Babîâli Mısır’la Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından vazgeçecek, bağımsız bir Kürdistan’ın kurulmasına karşı çıkmayacak, ayrıca Padişah Müslüman halkın yaşadığı İngiliz sömürgelerinde Hilafet’in manevi gücünü gerektirdiğinde İngiltere lehinde kullanacak ama bu husus gizli tutulacaktı.”²¹⁷

İşgalden sonra Mustafa Kemal, bir yandan Kuvay-ı Milliye hareketini dağıtmak isteyen Damat Ferit Hükümeti’yle mücadele etmiş, bir yandan da Anadolu’daki hareketi meşru bir zemine oturtmak için olağanüstü yetkilere haiz bir meclisin çalışmalarını başlatmıştı. 23 Nisan 1920 Cuma günü Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Bunun Mustafa Kemal açısından önemi büyüktü. Çünkü Milli Mücadele hukuki bir temele oturtulmalı ve düşman kuvvetlerine karşı savaşmada yasal bir dayanak oluşturulmalıydı. Meclis, çalışmalarında da her zaman eleştirel olmuş ve her konuyla ilgili serbest biçimde hesap sormuştu. Mustafa Kemal’se artık bir cemiyet başkanı değil, milletin oylarıyla seçilmiş, yeni bir devletin başı olarak düşman karşısına dikilmişti. Meclis neden 23 Nisan tarihinde açılmıştı? Bunun açıklaması da şöyleydi:

“Heyet-i Temsiliye’ye dinsizlik neden yakıştırılıyordu? İstanbul’da bulunan din büyüklerinin daha kıymetlileri Ankara’da toplanmamış mıydı?

²¹⁵Gazi Mustafa Kemal, Söylev, C. 1, s. 302

²¹⁶Bardakçı, a.g.e., s.149

²¹⁷Bardakçı, a.g.e., s.151

Tertemiz bir vicdan ve sağduyuyla yeni açılacak mecliste göreve koşmamışlar mıydı? Neden İstanbul dinli, Ankara dinsizdi? Yine de İstanbul hükümetinin muhtemel bir dinsizlik propagandasına meydan verilmemek için meclisin açılması bu sebeple 23 Nisan Cuma gününe bırakılmıştı.”²¹⁸

İstanbul hükümeti ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmelerde de ilginç bir olay geçmiştir. İstanbul Hükümeti Bilecik’te Mustafa Kemal’le görüşerek kaçırma planları içindeydiler. Ancak akıllı bir manevrayla bu durum bertaraf edildi:

“Atatürk birden ‘İsmail Hakkı’ diye sert bir sesle muhafız bölük komutanını çağırdı. Bu esnada kara vagonlar açılmış kırk silahlı asker de yere inmiş emir bekler durumda idiler. Durum anlaşılmıştı. İstanbul Heyet’i Atatürk’ü kandırıp kendi vagonlarına alacaklar, esasen ters istikamette trenlerine bağladıkları lokomotifle Atatürk’ü Geyve’ye kaçıracaklardı. Yani İngilizler’in işgali altında olan Geyve’ye.

Böylece İstanbul Heyeti kendi oyununa yenilmişti. Bu durumu görünce kara vagonlara bindirilen kırk silahlı askerin sebebi şimdi anlaşılmıştı. İstanbul hükümeti de hazırlıksız olduğunu söyleyerek serbest bırakılmalarını rica ediyordu. Fakat Atatürk, her şeyin Ankara’da bol olduğunu ve her türlü ihtiyaçlarının temin edileceğini söyleyerek hepsini trene bindirip Ankara’ya gelmelerini sağladı. Heyette bulunanlar tevkif edilmişlerdi.”²¹⁹

Açılan meclis, öncelikle Padişah’ı esaretten, vatanı da istiladan kurtarmak için birleşmişti. Ancak bazı sıkıntılar Ankara’ya kadar yaklaşmıştı. Bu tehlikeler, Şeyhülislam’ın Mustafa Kemal’in vatan haini olduğuna dair fetvası ve Damat Ferit Paşa’nın Anadolu’da ayaklanma çıkarmaya yönelik faaliyetleriydi. Bunları önlemek için *Hıyanet-i Vataniye Kanunu* çıkarılmış ve Büyük Millet Meclisi’ne yönelik kalkışılacak her türlü hareket, vatan hainliği olarak adlandırılmıştı. Mustafa Kemal’in meclisin ilk açıldığı günlerde şiddetli bir böbrek ağrısı bulunmaktaydı. Buna bir de İstanbul hükümetinin faaliyetleri eklenince iyice canı sıkılmıştı. Her an Mustafa Kemal ve arkadaşları baskın yiyebilir ve yakalanıp hakkındaki kararlar uygulanabilirdi. Bu da etrafta tedirginlik rüzgârlarının esmesine neden oldu. Bu günleri Halide Edip şöyle gözlemlemişti:

“Bu durum her gece şafak sökünceye kadar devam ederdi. Hepimiz yorgunluktan bitkin hale gelirdik. Mustafa Kemal Paşa’nın o günlerdeki kadar yorgun ve ümitsiz olduğunu görmüş değilim.

Umumiyetle birkaç saat uyuyabilmek için, sabahın erken saatlerinde aşağıya inerdik. Fakat rahat uyumak mümkün olmazdı. Çünkü hilafet ordusu mensuplarının ne zaman bizim yerimizi de basıp, yatağımızda bizi boğazlayacaklarını tahmin edemiyorduk. O günlerde bu vatan hainleri Bolu

²¹⁸Lüle, a.g.e., s.107

²¹⁹Lüle, a.g.e., s.94

*hastanesinde yatan bazı subayları da yataklarından sürükleyip, hastanenin önünde kafalarını taşla ezmişlerdi.”*²²⁰

Bu sırada “*Kumandanlar Buhranı*”²²¹ yaşandı. Bu buhranın sonucu olumlu olmasına rağmen başlangıçta Mustafa Kemal ve arkadaşlarına ciddi sıkıntılar yaşattı. İleriki dönemlerde Milli Mücadele’nin muzaffer komutanları olacaklar hala davaya katılmamışlardı. Bunların en önemlisi Fevzi Çakmak Paşa’ydı. Sonraları mücadeleye dâhil olması da komutanlar çevresinde sevinçle karşılandı. Fevzi Çakmak da bağımsızlık savaşına önemli katkıları olmuş ve mareşal unvanını almıştı. Bu durumun bizim için önemi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yalnızlıklarının ve sıkıntılarının ifadesidir.

Dönemimizin önemli yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın da, Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal’e karşı tutum izlemişti. Yalçın, kendisinin asker olmadığı için mücadeleye çok katkısının olamayacağını düşündüğü, bu nedenle bakanlık ve mebusluk istemesinin yersiz olacağını belirtmişti. Yalçın, yurda döndüğünde Atatürk’e karşı yaptığı eleştirilerden ötürü İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmıştı.²²²

Meclisin açıldığı günlerde en fazla sorun çıkaran meselelerden birisi de iç isyanlardı. Mustafa Kemal, kökleri ya içerde ya da dışarıda olan bu isyanlarla, bağımsızlık mücadelesinin karşısında olan devletlerin önemli kazanç elde ettiğini düşünüyordu. Milli mücadeleyi manevi anlamda en fazla üzen, içten gelen bu isyan hareketleri oldu. Bolu ve Düzce Ayaklanmaları, Anzavur İsyanı, Yozgat Ayaklanması, Konya Ayaklanmaları buna örnek gösterilebilir. Fetvalar, Padişah ve hükümet bildirileriyle isyanlar desteklenmiş, Ankara Hükümeti daha kuruluş halindeyken ortadan kaldırılmak istenmişti. Bu isyanların bastırılmasıyla Ankara Hükümeti’nin gücü arttı ve İstanbul Hükümeti, sadece İstanbul’un sınırlarını aşamayan ve İngilizler’in desteğiyle ayakta duran bir hale geldi. Ayrıca isyanların bastırılmasından sonra, yabancı devletlerin kesin barışı imzalamak için Ankara hükümetiyle anlaşmak veya onlara silah zoruyla imzalatmak gibi iki seçeneği vardı. İtilaf devletleri barış anlaşmasının şartlarını kabul ettirmek için Yunan kuvvetlerini ileri harekâta zorlayarak, Batı Cephesi’nde mücadelelerin başlamasına neden oldu.

²²⁰ Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1919–1922...C. 2, s.221–222

²²¹ Aydemir, İkinci Adam..., C. 1, s. 140

²²² Bengi, a.g.e., s.179-189

Sevr Barış Antlaşması'nı değerlendirdiğimizde, aslında bu anlaşmayla büyük devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamışlar, hâkimiyetini sembolik bir alanda bırakmışlar, onu da kendilerine bağlı bir sömürge haline getirmek istemişlerdi. En kazançlı devlet, İngiltere olmakla birlikte Yunanistan da bu ganimetten önemli ölçüde faydalanmıştı. Ege, bir Yunan gölü haline gelmişti. Ayrıca bu anlaşmayla, Yunanlılar *Büyük İdeal*'lerini gerçekleştirmede önemli aşama kaydetmişlerdi. Ancak bu anlaşmanın Büyük Millet Meclisi'ne silah zoruyla kabul ettirilmesi gerekiyordu.²²³

Sultan Vahdettin, Sevr'i tasdik etmektense tahttan feragat edeceğini, maksadının sadece zaman kazanmak olduğunu çeşitli vesilelerde söylemiş, hatıralarında şöyle açıklama yapmıştır:

“Vaziyet bizde her geçen gün daha ciddi bir hal alırken müttefikler özellikle de Lloyd Georges ve Clemenceau mağlupları ağır bir şekilde cezalandırmayı düşünüyorlardı. Her ikisi de savaşın galibi ama ateşkesin mağlubu olan bu devlet adamları Sevr Antlaşmasını kabul ettirmek istiyorlardı. O Sevr Antlaşması ki, ilk defa elime aldığımda keskin bir acı ve korkunç bir ürperti hissettim. Buna rağmen bu iş için kurulan Saltanat Şurası'nda antlaşmayı uzun uzun inceledik ve tartıştık. Avrupa'ya vazifeli gönderilen İçişleri Bakanı Reşit Bey'in telgraflarını da okuduk. Reşit Bey Barış Konferansı'ndaki İtalyan delegesinin tavsiyeleri üzerine antlaşmayı imzalamamızı öneriyordu. İzmir'de yaşanan felaketin bir benzerinin tekrar edilmemesi için, İtalyanların Yunan ordusuyla beraber İstanbul'u işgal etmeye hazır olduklarını söylüyordu. İzmir'in savaş sırasında kendilerine söz verildiği halde Yunan ordusu tarafından ani ve habersiz işgali, İtalyanları oldukça şaşırtmıştı. Bu sebeple, Yunanlıların Anadolu'da mağlup olmalarını arzu ediyorlardı. Sevres Anlaşması bana göre ne bir antlaşma ne de bir paktti; kötülüğün baştan aşağı ta kendisiydi. Müttefiklerin baskısı neticesinde antlaşmayı uzun bir toplantıdan sonra kabul eden Saltanat Şurası'nı ve antlaşmayı imzalayanları bu hareketlerinden dolayı sorumlu tutamayız. Bana gelince; mecburi ve geçici imza taktiğiyle biraz zaman kazanmaya çalıştım. Saltanat Şurası'nı da zaten her türlü sorumluluğu üstlenerek galipleri ve zaferlerinden sonra Türkiye'ye karşı aşırı düşmanca bir tavır içine giren bu memleketlerin kamuoyunu biraz sakinleştirmek için teşkil etmiştim. Gelişmeleri bu şekilde beklerken biraz zaman kazanmaya çalıştım; çünkü olayların gidişatını normale çevirebilecek şey sadece zamandı. Bu oyalama kararımı Sevr Antlaşması'nı kabul etmememi söylemek için bir delege gönderen Hindistan Hilafet Komitesi'ne de bildirdim. Hadiselerin gelişmesini beklemeyi tercih etmiştim. Eğer işler kötü gider ve oyalamayı başaramazsam antlaşmayı imzalamaktansa tahttan feragata kararlıyım.”²²⁴

²²³Çaycı, a.g.e.,s. 194-195

²²⁴Bardakçı, a.g.e., s.167-168

Kâzım Karabekir Paşa, Sevr Antlaşması'nın imza edilmesi üzerine düşüncelerini Günlükleri'ne; *"Sulhumuzun İstanbul hükümeti murahhasları tarafından imzalanması kötü, Hadi Paşa, Feylesof Rıza namussuzları imzalamıştır. Teklifim: Bu serserilerin vatan haini oldukları ilan olunmalı"*²²⁵ şeklinde aktarmıştır.

Böyle bir ortamda Yunan kuvvetleri, Batı Anadolu'yu işgal etmeye başladı. İşgallere karşı önce Demirci Mehmet Efe, Çerkez Ethem gibi çeteci gruplar mücadele etmişlerdi. Bölgedeki Kazım Özalp, Şefik Aker gibi komutanların faaliyetleriyle Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi oluşturulmuştu. Batı Cephesi komutanlığına da Ali Fuat Paşa getirilmişti. Ancak, Yunan işgallerinin artması ve ilerleyişin hızlanması üzerine gerilla mücadelesinin fayda getirmediği anlaşılmış ve düzenli orduya geçme çalışmaları başlamıştı. İlk olarak Batı Cephesi kumandanlığına İsmet İnönü atanmıştı ve hemen çıkarılan bir emirle, artık bu bölgedeki bütün iş ve işlemlerin cephe komutanlığınca sağlanacağını bildirmişti. Bölgesel kuvvetlerin halktan gelir toplamasına karşı çıkarak vatandaşa kesinlikle eziyet verilmemesini emretmişti. Bu çalışmalara ilk tepki, Meclis'e karşı çıkan isyanları bastırmada etkin rol oynayan Çerkez Ethem'in emir altına girmek istemeyip isyan etmesiydi. Milli Mücadele'ye katkısı bulunan bu kişilerin kendi mevkilerinden feragat etmemeleri ve kendilerini iktidar ortağı gibi görmeleri nedeniyle üzerlerine düzenli birlikler gönderildi. Çerkez Ethem'le birlikte Demirci Mehmet Efe isyanları başarıyla bastırılmış, düzenli ordunun güven ve itibarı artmıştı. Böylece Ankara Hükümeti her emrine itaat eden düzenli orduya dayanır hale gelmişti.²²⁶

Artık ibre ulusal bağımsızlığı isteyenlere doğru dönmeye başlamıştı. Doğu Cephesi'nde Kâzım Karabekir komutanlığında önemli başarılar elde edildi ve bunlar siyasal antlaşmalarla taçlandırıldı. Ermenistan engeli, Kâzım Karabekir'in başarılı yönetimiyle az bir kayıpla ortadan kaldırıldı. Kazanılan bu başarılar sonunda Ermenilerle Gümrü, Sovyetlerle Moskova, Kafkas Cumhuriyetleri ile Kars Antlaşmaları imzalandı. Böylece Rusların Misak-ı Milli'yi tanımaları ve Türkiye'nin onaylamadığı hiçbir anlaşmayı onaylamaması sağlandı. Doğu sınırları güvence altına alınınca bu bölgedeki birlikler batıya kaydırıldı.²²⁷

²²⁵Karabekir, Günlükler..., C. 1, s.697-698

²²⁶Çaycı, a.g.e., s. 197-203

²²⁷Çaycı, a.g.e., s. 216

Güney Bölgesi'nde ise mücadeleler Fransızlar'a karşı yapıldı. Suriye'de hâkim durumda bulunan Fransızlar, içten içe başları dertte olan Araplar'dan kurtulmak için Mustafa Kemal'le anlaşma yolu aramışlardı. Tabi bunda Türk direnişinin artmasının çok büyük etkisi vardı. Bu bölgedeki birlikler batıya kaydırılmış ayrıca Fransa'nın bölgeden çekilmesiyle İtilaf Devletleri arasındaki ortaklık da bozulmuştu. İtalya, hem kendi iç meseleleri hem de paylaşımındaki kendisine yapıldığını düşündüğü haksızlıktan ötürü Anadolu'dan çekilmeye başladı.

Batı Cephesi savaşları, Milli Mücadele'de çok önemli yer işgal etti. Düzenli ordu kurulup doğu ve güneydeki sınırlar güvenli hale getirilince artık bütünüyle Batı Cephesi'ne ağırlık verildi ve ilk başarılar da burada kazanıldı. Birinci İnönü Muharebesi'yle ilgili olarak Aydemir şöyle bir anekdottan bahseder:

“Birinci İnönü Muharebesi, nihayet düşmanın yenilgisi, ricatı ve Türk Kuvvetlerinin galebesiyle sonuçlandı. Aynı zamanda güneyde Çerkez Ethem kuvvetleri de temizlenmiş oldu.

Hem Batı cephesi, hem Ankara geniş bir nefes alabildiler. Oysa ki o sırada bu muharebelere katılan Türk tümenleri, zayıf, dar kadrolu ve ikmal şartları elverişsiz bir takım yorgun birlikler halindeydiler. Hele cepheye kütüğü korkunçtu! Mesela 10 Ocak akşamı Batı cephesinin, cepheye gönderin, mağlup oluyoruz manasını taşıyan son ve kesin müracaatına karşı, yola ancak beş on sandık mermi çıkarılabilirken, Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa'nın;

Size bir tren cepheye gönderdim. Elinize varıncaya kadar dayanma imkânını temin ediniz! Telgrafını imzalarken yaşadıkları ıstıraplı dakikaları takdir etmemiz mümkündür. Çünkü yola çıkarılan birkaç sandık mermiydi. Ama bu telgraf gerekli manevi tesiri yaptı.”²²⁸

Birinci İnönü Muharebeleri gerçekleştiği sırada askerlerin büyük bir kısmı yorgun ve uykusuzdu. Ama bağımsızlık mefkûresiyle hareket eden askerler, nazik dakikalar geçirmelerine rağmen dağılmamışlar ve düşmanı çekilmek zorunda bırakmışlardı. Böylece bu başarı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin itibarını arttırmış ve orduya güveni sağlamıştı. TBMM hükümeti Londra Konferansı'na davet edilmiş ve dolaylı olarak da işgalci devletler tarafından tanınmak zorunda kalmıştır. *“İngilizler daha düne kadar eşkıya, çete başı gibi deyimlerle küçümsemeye çalıştıkları Mustafa Kemal'i ve onun oluşturduğu devleti tanımak zorunda*

²²⁸ Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1919–1922..., C. 2, s.433

kalmışlardı. Konferansta, İtilaf Devletleri'nin birleşik cephelerinde gedikler olduğu ortaya çıkmıştı."²²⁹

İkinci İnönü Muharebesi de, Yunanlılar'ın yenilgiyi kabul etmemeleri ve toparlanarak Türkler'e son darbeyi vurma güdüsünden kaynaklandı. İngilizler'den de gerekli destek ve yardımı almışlardı. Yunanlılar zaman zaman başarı kazandıysa da generalliğe yükselen İsmet İnönü'nün akıllı manevralarıyla mücadele başarıyla sonuçlanmış ve Türk halkının morali iyiden iyiye yükselmişti. İsmet İnönü bu muharebelerden sonra daha çok ön plana çıktı. İkinci İnönü Muharebeleri'nden sonra Mustafa Kemal, İnönü'ye bir telgraf çekerek "*siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz.*"²³⁰ demiştir. Bu dönem, aynı zamanda meclis içerisinde çeşitli muhalif grupların oluştuğu bir dönemdi.

Kütahya Eskişehir Muharebeleri ise, bağımsızlık mücadelesini bir nebze de olsa sekteye uğratan savaşlar oldu. Halide Edip o günleri şöyle anlatır:

Eskişehir'den döndükten iki gün sonra karargâha gittim. Dr. Adnan'ın Mustafa Kemal Paşa'yla konuştuğunu gördüm. İkisi de ayakta duruyorlardı. Paşanın yüzü sapsarıydı. İç ayaklanmaların en kötü günlerindeki kadar endişe içindeydi. Türk milletinin bütün acısı o yüzde toplanmış gibiydi. İçeri girdim. El sıkıştıktan sonra bu durumdan ne kadar müteessir olduğumu söyledim. Bana, bir fincancık kahve içip, Eskişehir'den İsmet Paşa'dan gelecek haberleri beklememi söyledi. Nihayet neticeyi öğrendik. Cepheden dönen Yakup Kadri'de bizimle beraber karargâhtaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri durmadan haber getiriyordu. Mustafa Kemal Paşa hepsine sövüyordu. Nihayet sabah oldu. Mustafa Kemal Paşa;

—İsmet, Eskişehir Savaşı'nı kaybetti. Haydi, bir fincan daha kahve içelim. Dedi.

Doktor Adnan biraz odadan kaybolduktan sonra geri döndüğü zaman, daima kötümser görünen yüzü gülüyordu. Neşeli görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa;

—Neredeydin Adnan diye sordu.

O da Fevzi Paşa ile konuştuğunu, onun çok iyimser olduğunu, Yunanlıları yeneceğimizi söylediğini bildirdi.

*Mustafa Kemal Paşa güldü ve Fevzi Paşa'yla epeyce alay geçti. Ama gene de memnun görünüyordu. Çünkü böyle hallerde o da fala, rüyaya inanırdı. Ondan sonra korkulu rüya gibi, korkulu iki hafta geçti. Ankaralılar bir şey söylemiyorsa da, adeta 'Yunanlıları siz başımıza getirdiniz.' Der gibi idiler."*²³¹

²²⁹ Çaycı, a.g.e.,s. 237

²³⁰ Kemal Atatürk, Nutuk..., C. 2, s.580

²³¹ Halide Edip Adivar, Türk'ün Ateşle İmtihani, Can Yayınları, İstanbul 1962, s.212

Bu yenilgi, muhalif seslerin yükselmesinde ve özellikle Mustafa Kemal'in durmaması ve acilen cepheye hareket etmesi gerektiğini söyleyenlerin sayısının artmasında etkili oldu. Muhafifler, ordu ve milletin bu halinin sorumlularının bir an önce ortaya çıkarılmasını savundular. Mustafa Kemal durumun kötüye gitmesinden dolayı meclise bir önerge vererek, *Başkomutanlık* yetkilerinin kendisine 3 ay süreyle verilmesini istedi. Yetkiyi aldıktan sonrada topyekûn bir savaş yürütebilmek için *Tekâlif-i Milliye* emirlerini yayınladı. Bu emirlere uymayanlar için de İstiklal Mahkemeleri hazır bulunduruldu.

Bütün bu hazırlıklar çok kısa sürede tamamlandı. Bu sırada Yunanlılar, Kütahya Eskişehir mağlubiyetinden cesaretlenerek Türk ordusuna son darbeyi vurmak için Ankara'ya yönelmişlerdi. Ancak savaş, Mustafa Kemal'in, *hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır* stratejisi sayesinde Türkler'in zaferiyle sonuçlandı. Böylece askeri alanda kazanılan zaferler etkisini siyasi ortamda da göstermeye başladı. Gerek doğuda Ruslar'la gerekse güneyde Fransa ile imzalanan antlaşmalar, Anadolu'da adeta Büyük Taarruz için hazırlıkların tamamlamasında itici rol oynadı.

Büyük Taarruz'la birlikte Yunan Kuvvetleri İzmir'de yenilgiye uğratıldı ve Anadolu işgalden tamamıyla kurtuldu. Bu savaştaki mağlubiyet sonucunda Yunanistan'da siyasi bir kriz yaşandı, ülke ihtilal ve darbelerle istikrarsız bir döneme girdi. *Megola İdea* fikirleri hayalden ibaret kaldı. Sonunda imzalanan Mudanya Mütarekesi'yle Mondros, geçersiz sayıldı. Artık Türk Devleti Lozan'daki barış görüşmelerine galip devlet sıfatıyla davet edilmişti.

Lozan Barış görüşmelerinde Türk Devleti'nin karşısındaki en önemli sorun saltanat konusuydu. İtilaf kuvvetleri halen bu durumu kendi lehlerine kullanmaya çalışmışlardı. Bu nedenle hemen faaliyete geçilip saltanatın kaldırılması için çalışmalar yapıldı. Mecliste yapılan görüşmelerle saltanat, 1 Kasım 1922' de kaldırıldı:

“Olay başlı başına bir devrim niteliği taşıyordu. Artık egemenlik aileden millete intikal ediyordu. Gazi Mustafa Kemal, kazandığı muhteşem zaferin verdiği itibar ile o zamana kadar değil münakaşa etmek, düşünülmesi bile büyük cesaret işi olan saltanat ile hilafeti ayırmış, zarurililiğine inanılan bir düşünceyi kökünden yıkmış, yeni devlete yeni ufuklar açmıştı. Böylece Birinci

*Dünya Savaşı sonucunda, tarih sahnesinden silinen Habsburg, Romanof ve Hohenzolern hanedanlarına Osmanlıları da katılmış oldular.*²³²

Meclisin aldığı kararın Padişah'a bildirilmesi işi de Refet Paşa'ya düşmüştü:

“Refet Paşa Yıldız Sarayı'na giderek Sultan Vahideddin'in huzuruna kabul edilmiş ve büyük saygı ve nezaketle selamladığı hükümdara Büyük Millet Meclisi'nin kararını parlak cümlelerle arz etmeye çalışmış ise de kendisine Halife Hazretleri! Diye hitap edilmesine fena halde sinirlenen Sultan Vahideddin, Refet Paşa'ya en son ve kati cevabını vermekte tereddüd etmemiş ve:

*Saltanatsız bir hilafeti hanedanımızın en aciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğine emin olabilirsiniz Paşa! deyip konuşmaya son vermiştir.*²³³

Lozan Barış Konferansı iki dönem boyunca zorlu görüşmelere sahne oldu. Barış görüşmelerine baş delege olarak İsmet İnönü seçildi. İkinci delege olarak Hasan Saka ve üçüncü delege olarak da Rıza Nur uygun görüldü. Delegelere bakıldığında günümüzde epeyce eleştirilen Rıza Nur ismiyle karşılaşılması ilginç olsa gerektir. Çünkü muhalif kişiliğiyle hem Atatürk'e hem de İsmet İnönü'ye karşıydı. Üç ciltlik eseri “Hayat ve Hatıratım” da Lozan görüşmelerini ayrıntısıyla işlemiş, eleştirilerini açık bir biçimde dile getirmişti. Yine Mustafa Kemal, “Nutuk” da ayrıntılı bir biçimde görüşmeleri açıklamıştı. İlk dönem görüşmeleri, verilen barış tekliflerinin kabul edilebilir olmaması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. İkinci görüşmelerde de Türk Heyeti'nin temel hareket noktası arazi tartışmalarında Misak-ı Milli'den taviz vermemekti. Mali ve iktisadi konularda tam bağımsızlık elde etmekte. 23 Ağustos 1923'te anlaşmayı meclisin onaylamasıyla İtilaf kuvvetleri, Türk yurdundan geldikleri gibi gitmişlerdi.

*“Lozan Konferansı'nı basının önde gelen isimleri de izlemişti. Basın heyeti içinde Tanin adına Hüseyin Cahit, İkdâm adına Ahmet Cevdet, Tasviri Efkâr adına Velid Bey ve Akşam Gazetesi adına Ali Naci ve Necmeddin Sadak bulunmaktaydı.*²³⁴

Hüseyin Cahit, önceleri müzakereleri olumlu pencereden bakan yazılar gönderirken sonraları İsmet Paşa'yı eleştirip Cavit Bey'i desteklemişti. Bu tavır değişikliğinin nedenini Rıza Nur şöyle anlatır:

“Bir gün İsmet'in odasına girdim. Baktım İsmet, masasında bir şey yazıyor. Arkasında da Ruşen Eşref var. Ne yazdığını sordum. Hüseyin Cahit'in kardeşi Hüseyin Suat'ın oğlu Lozan'da tahsilde imiş. Kendisine

²³²Çaycı, a.g.e.,s. 268

²³³Bardakçı, a.g.e., s.236-237

²³⁴Bengi, a.g.e., s.197

talebe maaşı bağıyorum dedi. Bir ay evvel de 400 İsviçre Frangı vermiş imiş. Bu para bizim para ile 150 lira kadardır. Kaşla göz arasında bu para işini becermiş. Kızdım. Dedim ki İsmet'e: Sen buna para veremezsin. Bir defa sen heyeti murahhasa reisisin, Maarif Vekili değil. Bu paradan tahsil parası veremezsin. Bunlar zaten zengin adamlar dedim. İsmet parayı vermedi.”²³⁵

Bu olaydan sonra Lozan görüşmeleri esnasında baş müzakereciyle gazeteci arasındaki sürtüşmeler ve karşılıklı açıklamalar devam etmişti. Bu görüşmelerle ilgili ilginç bir ifadede şu şekilde geçer:

“Konferans böylece Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında aylarca süren bir düelloya dönüştü. Lord, Britanya'nın dünyada sahip bulunduğu yüksek yerin kürsüsünde oturuyor, konferansı bir başöğretmen gibi yönetiyor, aferinler, zılgıtlar dağıtıyordu, daha sıkça olanı da tabii bu sonuncusuydu. Paşa ise ne kuru gürültüye pabuç bırakıyor, ne de yola geliyordu; her zaman hep serinkanlı kalıyor, sadece işitmek istediklerini işitiyor, yılmadan, bıkmadan, inatla mücadelesini sürdürüyor, istediklerinden de tek kuruşluk indirim yapmıyordu.”²³⁶

Son olarak Lozan'la ilgili Şevket Süreyya'nın şu yorumu önemlidir:

“Barışı kazanmak savaşı kazanmak kadar önemlidir, denilir. Hele bazı savaş sonları vardır ki, o savaş sonlarında barış, onu kazanabilen için bir çağ dönemi değerindedir. Yeni Türkiye için Lozan Antlaşması böyle bir değerdeydi. Gazi'nin de dediği gibi Lozan'da asırlık hesaplar görüldü. Lozan büyük bir hesaplaşmaydı”²³⁷

²³⁵Rıza Nur, a.g.e., C. 2, 298-299

²³⁶D.V Mikusch, a.g.e., s.297

²³⁷Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938..., C. 3, s.95

III. BÖLÜM

TARİH ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS KİTAPLARININ BİYOGRAFİK ESERLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ, BİYOGRAFİK ESERLERİN TARİH ÖĞRETİMİNE KATKISI

Bu bölümde amacımız; biyografik eserlerin ders kitapları ve öğretim programlarında ne kadar kullanıldığını değerlendirmektir. Olayların bireye bağlı ya da sebep-olay-sonuç ekseninde ele alındığına bakılarak bu tür eserlerin tarih öğretimine katkısı incelenmeye çalışılacaktır. İncelediğimiz dönemin daha çok İlköğretim 8. sınıftaki Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile Lise 10. sınıf Tarih ve 11. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin içeriğinde yer alması nedeniyle bu kitaplar ele alınmıştır.

3.1. İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programı ve Ders Kitabının Biyografik Eserler Açısından Değerlendirilmesi

İlköğretim 8. sınıf Tarih dersi öğretim programı incelendiğinde, programı hazırlayan komisyonun; bir profesör, bir yardımcı doçent, bir program geliştirme uzmanı, dört Tarih Öğretmeni, üç Sosyal Bilgiler Öğretmeni ve bir İngilizce öğretmeninden oluştuğunu görmekteyiz. Programda, Türk Milli Eğitimi'nin genel amaçları sayıldıktan sonra dersin amaçları sıralanmıştır. Burada amaçların hepsinden ziyade ilgimizi çekenler verilip değerlendirilmeye çalışılacaktır. Örneğin; programın ikinci maddesinde; “*Milli Mücadeleden hareketle, Türk Milleti'nin özgürlük, bağımsızlık, vatanseverlik, milli birlik ve beraberlik anlayışı ile her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğini kavrar*”²³⁸ ifadesi yer almaktadır. Ancak incelenen ders kitabında, Milli Mücadele sadece Mustafa Kemal'in liderliğiyle sınırlandırılarak işlenmiş, dönemin diğer önde gelen devlet adamları, komutanları ve aydınlarından neredeyse hemen hiç bahsedilmemiştir. Ayrıca cephede mücadele eden Mehmetçikler'in sonradan yazdıkları hayat hikâyeleri ve hatıralarından bahsedilmesi Milli Mücadele'nin ne kadar zorluklarla kazanıldığını göstermesi açısından çok daha

²³⁸Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi 8.Sınıf Programı, (<http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx>)

verimli olacaktır. Öğretim programının 12. maddesinde; “ *Kanıtı dayalı akıl yürütme yeteneklerini geliştirerek geçmişle günümüz arasında bağlantılar kurar ve bu bağlamda benzetmeler yapar.*”²³⁹ denilerek aslında, istenilen ve özlenilen gençlik yetiştirme açısından önemli bir noktaya temas edilmiştir. Bu açıdan biyografik eserlerin ders kitaplarında yer alması olayları farklı açılardan değerlendirme ve yorumlama kabiliyetlerinin gelişmesinde önemli rolü olacaktır. Çünkü öğrenci, bir hayat hikâyesinde kahraman olarak anlatılan ve kendisini bu kahramanlığın odak noktasına yerleştirmiş bir kişinin, başka bir çalışmada eleştirildiğini görecektir. Ders kitaplarında yüzeysel geçilmiş bazı konuları biyografik eserlerden ayrıntılı biçimde okuyabilmesi, öğrencilere olaylar arasında bağlantı kurabilme ve tahlil yapabilme alışkanlığı kazandıracaktır.

Öğretim programlarının bir yansıması olan ders kitaplarında amaçlananla verilen arasında çelişkiler olduğu görülmektedir. Her ne kadar ilköğretim çağı, öğrencilerin çocukluk döneminden gençliğe geçişi de olsa, tarih bilincinin kazanılmaya başladığı ve yorumlama kabiliyetinin geliştirileceği bir süreçtir. Günümüzde, gençliğin ilk adımı olan bu dönemde çok sıkılgan bir kimliğe sahip olan çocuklarımıza, tarih dersinden sıkılmamaları ve zevk almalarını sağlamak için farklı yöntem ve projeler geliştirmelidir. Biyografik eserlerin bu noktada önemli bir rol oynayacağını düşünmekteyiz. Elbette, tarih öğreticisinin bu eserlerden ve özellikle biyografik roman türü tavsiyesinde bulunurken bilgileri dikkatli süzmesi gerekmektedir. Yani, bir kişinin kahramanlığını anlatan biyografik eserdeki bilgiyi, öğrencilerine dikkatsiz biçimde sunan öğretici, öğrencilerinin abartılı bir büyüklük duygusuna kapılmalarına ve öteki kavramını dışlamalarına neden olacaktır. Bu, bilinçli bir tarih öğretiminin hiç istemediği bir durumdur. Öğretici konuyla ilgili en az üç dört biyografik eseri inceleyerek gelmeli ve öğretim planında üzerinde dikkatle durulması istenilen konularla ilgili çarpıcı örnekler vermelidir.

Ders kitabının ilk ünitesinde, “*Bir Kahraman Doğuyor*” başlığı altında Mustafa Kemal’i lider olarak ortaya çıkaran olaylar anlatılmaktadır. Alt başlıklarında ise, doğduğu şehirler, mücadele ettiği cepheler, “Nutuk” adlı eserden alıntılar yapılarak öğrencilere sunulmaktadır. Bu bölümü inceleyen öğrenciler, Türkiye

²³⁹Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi 8.Sınıf Programı, (<http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx>)

Cumhuriyeti’ni oluşturan koşulların en azından ana hatlarını kavramadan Birinci Dünya Savaşı’na ve cephelere yönlendirilmektedir. Birinci Meşrutiyet’in ilanı, 93 Harbi, II. Abdülhamit’in baskı süreci ve arkasından İkinci Meşrutiyet’in ilanından çok az söz edilmektedir. Oysa bu sürecin iyi kavranması diğer süreçlerin kolayca anlaşılmasını sağlayacaktır. Konuların biyografik eserlerle zenginleştirilerek verilmesi amaçlara ulaşmada önemli görülmektedir. Örneğin, Enver Paşa, Resneli Niyazi, Talat Paşa, Cemal Paşa, Mizancı Murat gibi isimlerin eserlerindeki, *Meşrutiyet mücadelesinin neden yapıldığı?* sorusunun yanıtlarının öğrencilere verilmesi dikkat çekici olabilir. Basında önemli rol oynayan kişilerin, halkın Meşrutiyet’ten ne anladığı ya da anlamadığı hakkındaki gözlemlerinin aktarılması veya Meşrutiyet döneminde yaşananların önde gelen figürlerinden örnekler verilmesi sonraki dönemlerle bağlantıyı sağlayacaktır. II. Abdülhamit’in kendi dönemiyle ilgili görüş ve düşüncelerinin aktarılması öğrencinin yorum ve analizine katkı sağlayabilir.

Ünitenin “*Cepheden Cepheye Mustafa Kemal*” başlığı altında İkinci Meşrutiyet ve 31 Mart Olayı şu ifadelerle yer almıştır:

“31 Mart Olayı ve Mustafa Kemal

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra meşrutiyet karşıtı grupların kışkırtmasıyla İstanbul’da gerici nitelikli bir ayaklanma çıktı. Tarihimizde 31 Mart Olayı olarak bilinen bu ayaklanmayı Selanik’ten gelen Hareket Ordusu bastırdı. Mahmut Şevket Paşa komutasında Selanik’ten yola çıkan bu orduda kurmay başkanlığı görevini Mustafa Kemal üstlenmişti. Hareket Ordusu İstanbul’daki ayaklanmayı bastırarak düzeni sağladı.”²⁴⁰

Görüleceği gibi öğrenci birden Meşrutiyet, 31 Mart Olayı, Hareket Ordusu gibi ilk anda yabancı gelen kavramlarla karşılaşmıştır. Konular arasında bağlantı kuramadan sadece ezberleyerek öğrenmeye yönelecek olan öğrenciler, beklenen yorumlama kabiliyetini kazanamadan konuyu unutacaktır. Hâlbuki işlenen dönemin önemi göz önüne alınarak bu konular, biraz daha ayrıntılı biçimde sunulmalıdır. Olayları oluşturan süreçler birbiriyle bağlantılı biçimde neden sonuç ilişkisiyle anlatılmalıdır. Biyografik eserlerde de bahsedilen konularla ilgili önemli sayılan ipuçları verilerek öğrencilerin mukayese etmeleri sağlanmalıdır.

İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders kitabında ikinci ünite olarak, “*Milli Uyanış: Yurdumuzun İşgaline Tepkiler*” adlı

²⁴⁰Başol ve diğerleri, s.20

konu görülmektedir. Bu ünite, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışından, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişi, savaştığı cepheler, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'nin önderi olması, öğrencilere anlatılmaktadır. İlk üniteye nazaran burada daha fazla biyografik kaynaklara başvurulduğu görülmektedir. Bu kaynaklardan yapılan alıntılarla konuların hem akıcılığı sağlanmış hem de konular dikkat çekici olmuştur. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı esnasında, bazı yabancı devlet adamlarının ağzından Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuyla ilgili harita üzerinde açıklamalar yapılmış olması olumlu bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştığı cephelerle ilgili önemli komutanların sadece isimleri verilmekle yetinilmiş, cephelerindeki önemli faaliyetlerinden bahsedilmemiştir. Kitapta, “*Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı askerinin durumu nasıldı?*” sorusu, cepheden gönderilen asker mektupları ile yanıtlanmaya çalışılmıştır:

*“Erzurum'dan gönderdiğim mektubun cevabı henüz gelmedi. İhtimal ki size ulaşmadı. İki buçuk aydır sizden hiç mektup alamadım. Ben de iki mektup gönderebildim. Kusura bakmayınız. Çünkü hareket zamanıdır. Bu mektubu da Hasankalesi'nde yazmaya mecbur kaldım. İleri gitmekle meşgulüz. Askerimiz ise Kars'a kadar gitmiştir, gitmektedir.”*²⁴¹

“İşgallere karşı ilk tepkiler ve Kuvayı Milliye'nin oluşması” konusunda, kahramanlık gösterenler içinde Halide Edip ve Yörük Ali Efe anılmış, kısa hayat hikâyelerine değinilmiştir:

*“Halide Edip Adıvar(1882–1964): 1901 yılında Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nden mezun oldu. Öğretmenlik ve müfettişlik görevlerinden sonra İstanbul Darülfünununda Batı edebiyatı dersleri okuttu. Kurtuluş Savaşı başlayınca Ankara'ya geçti. Halide onbaşı olarak savaşa katıldı. Kadınların savaşa katkısını arttırdı. 1926–1938 yılları arasında Avrupa ve Amerika'da yaşadı. Yurda döndükten sonra on yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı kürsüsünü idare etti. Türkün Ateşle İmtihani, Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Dağa Çıkan Kurt adlı romanlarında Kurtuluş Savaşı'nı işledi.”*²⁴²

Milli Mücadele'nin genelgeler döneminde yaşananların da yine biyografilerle örneklendirilerek öğrencilere sunulmuş olması, öğrencilerin kafasında oluşabilecek bazı soruların cevabını sunmuştur. Ders kitabı, bu dönemde etkili olan kimlikleri tespit ederek bilgi zenginliği oluşturmuştur.

²⁴¹Başol ve diğerleri..., a.g.e., s. 35

²⁴²Başol ve diğerleri..., a.g.e., s. 41

Ancak bütün bunlara rağmen biyografi kavramının, genelde kişilerin doğum ve ölüm tarihi, okuduğu okullar, yaptığı işlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Hayat mücadelelerinin ilginç olanlarından örnekler verilerek o günkü ortamların nasıl olduğu daha net biçimde anlatılmalıdır. Öğrencilerin, kişilerin kuru bir hayat hikâyesini ezberlemekten ziyade, yaptıklarıyla onları bilmesi daha faydalı olacaktır. Eğitici, bu örnekleri sunarken objektifliğini kaybetmemelidir. Konuyu çeşitlendirmeye çalışırken gereksiz bir yüceltmeye veya kötülemeye neden olmamalıdır. Öğrencilere ünitelerin sonunda *okuma çalışmaları* adı altında seviyelerine uygun biçimde bu eserler sunulmalı, performans ya da proje çalışmaları olarak verilmelidir. En önemli noktanın da, hitap edilen öğrenci kitlesinin seviyesinin ilköğretim öğrencisi olduğu ve amacımızın konuları cazip hale getirmek olduğu unutulmamalıdır.

Üçüncü ünitenin başlığı ise; “*Ya İstiklal, Ya Ölüm*” olarak geçmektedir. Burada dikkati çeken en önemli özelliklerden biri, konuların harita ve resimlerle desteklenmeye çalışılmış olmasıdır. Milli Mücadeleye katkıda bulunanlardan ise genel anlamda bahsedilmiştir. Ünite; Doğu’da, Kâzım Karabekir Paşa ön plana çıkarılmış eserlerinden alıntılar yapılmıştır. Kâzım Karabekir’in buradaki faaliyetlerinden şu şekilde örnekler verilmiştir;

*“Ermeni heyeti ile Gümrü Antlaşması’nı görüşmeye başladık. 27 Kasım’da Ermenilere Sevr Antlaşması’ndaki imzalarını geri aldırarak. Bu günü, kutladık. Bu olayı Ankara’ya müjdeledim. 3 Aralık’ta Gümrü Antlaşmasını imzaladım. Antlaşma şartı olarak Ankara’nın istediği, iki bin tüfek, üç batarya, on iki adet dağ topu ve kırk makineli tüfeği Ermenilerden aldım. Doğu Cephesi’nin ilk armağanı olarak Batı Cephesi’ne ulaştırmak üzere yola çıkardım.”*²⁴³

İşgallere karşı yapılan direniş hareketleriyle ilgili konularda ise, daha çok halk arasında göstermiş olduğu ilk tepkilerle ön planda olan kişilerden bahsedilmiştir. Örneğin Maraş’ta Sütçü İmam, Antep’te Şahin Bey hakkında açıklayıcı bilgiler verilmesi olumlu bir yaklaşım sayılabilir. Ayrıca Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, İsmet İnönü’den de bahsedilmiştir. Öğrenciler, “*Ailenizde veya çevrenizde Kurtuluş Savaşı’na katılmış gazi veya şehit olmuş yakınlarınız var mı?*

²⁴³Başol ve diğerleri..., a.g.e., s. 59, Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınları, İstanbul 1963, s.897-902

Varsa hangi savaş veya savaşlara katıldıklarını söyleyiniz”²⁴⁴ şeklinde bir soru ile biyografi çalışmasına yönlendirilmektedir. Aynı zamanda İstiklal Marşı’nın kabul edilmesi konusunda da Mehmet Akif’ten söz edilmiştir. Özellikle Sakarya Savaşı’ndan önce Anadolu’da yapılan hazırlıklar anlatılırken, Anadolu insanından ön plana çıkmış olan kişilerin katkıları anlatılmıştır:

*“1921 yılının şubat ayında kış, çok sert geçmişti. İnebolu’ya gelen cephanenin cepheye ulaşması gerekmekteydi. İnsanın içini bile donduran soğuğa rağmen İnebolu’dan Anadolu’ya fedakâr Türk anaları cephane taşımaktaydılar. Bunlardan birisi olan Şerife Bacı, kağındaki cephaneyi çocuğunun yorganı ile örttü. Çocuğunu mermi sandıkları arasına gizleyerek üzerini kapattı. Bir süre sonra Şerife Bacı, yoğun tipi yüzünden kafileden koptu. Tipi ve soğuğa rağmen Kastamonu Kışlası’nın önüne kadar gelebildi. Cephanelerimizi askerlerimize teslim etmesine çok az bir zaman kala, kağınsının üzerinde donarak şehit oldu. Kışladan çıkan askerler, üzerindeki buz kesmiş yorganı kaldırdıklarında bir ağlama sesi duydular. Top gülleleri içinde çuvalların arasında gizlenmiş kundakta bir bebeğin sesiydi bu. Annesi ölmüş o ise yaşıyordu. Cephane de askerimize ulaştırılmıştı.”*²⁴⁵

Yukarıdaki örnekte de olduğu gibi öğrencilerin ilgiyle okuyacakları, Kurtuluş Savaşı’ndaki yapılan fedakârlıkları anlatan alıntılar da yapılmıştır. Tüm bunlar Mustafa Kemal’in hayatından örneklerle de desteklenmiştir. Alıntılar, özellikle “Nutuk”tan yapılmıştır. Oysa Mustafa Kemal’in biyografisiyle ilgili o kadar fazla eser vardır ki, onlardan verilecek farklı örnekler daha faydalı olacaktır. En azından, öğrencilerin kaynakça bilgisinin artırılması ve tek eserin dışında, farklı olanlarla değerlendirme yapması sağlanabilecektir.

Bu üç üniteden sonra kitap, *Cumhuriyet Dönemi*’yle devam etmektedir. Genel olarak bakıldığında, biyografik eserlerden faydalanma oranının bölümlere göre değiştiği göze çarpmaktadır. Ama şu unsuru da işaret etmek gerekmektedir. Sanki öğrencilerden, Birinci Meşrutiyet ile İkinci Meşrutiyet arası ve oradan da Birinci Dünya Savaşı’na giden süreç hakkında farklı bilgiler edinmesi istenmemektedir. Çağdaş Türkiye’nin ve demokrasi kültürünün oluşmasında çok önemli olan bu dönemin daha ayrıntılı işlenmesi gerekmektedir. Çünkü bilgilerin ezberci ve tek yönlü verilmesi, hem değerlendirme zayıflığına hem de kısa süre içinde unutulmasına sebep olacaktır. O nedenle biyografilerin buralarda da ön plana çıkarılması önemlidir. Örneğin; Meşrutiyet kahramanı olan Resneli Niyazi’dan,

²⁴⁴Başol ve diğerleri..., a.g.e., s. 68

²⁴⁵Başol ve diğerleri..., a.g.e., s. 74

Mizancı Murad'dan, Hüseyin Cahit Yalçın'dan ve dönemin padişahı olan II. Abdülhamit'ten bilgiler aktarılmalı, örneklerle zenginleştirilmelidir.

İlköğretim okullarında, 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı²⁴⁶'nın son bölümünde incelediğimiz dönemle ilgili bilgilere rastlıyoruz. “Ülkelerarası Köprüler” ünite başlığı olarak geçmekte, alt başlık olarak da “Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale’de Mustafa Kemal” konusu bulunmaktadır. 19 ve 20. yüzyıllarda Avrupa ve Osmanlı Devleti konusu değerlendirilirken, İlköğretim 8. Sınıf İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde belirttiğimiz gibi bazı konulara değinilmeden geçilmiş olması, bu kitap içinde geçerli gözükmemektedir. Birinci Meşrutiyet’in ilan edildiği ortam, sonraki baskı dönemi, arkasından gelen İkinci Meşrutiyet ve Dünya Savaşı’na giden süreçlerde biyografik unsurlara çok fazla rastlanmamaktadır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na girmesinin nedeni şöyle anlatılıyor:

*“Osmanlı Devleti, İngiliz donanmasından kaçan Alman gemileri Goben Breslav’ın Marmara Denizi’ne girmesiyle savaşa dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti bu gemileri satın aldığını ilan etmiş, isimlerini Yavuz ve Midilli olarak değiştirmiştir. Bu gemiler, Karadeniz’e çıkarak Rus limanlarını bombalamıştır. Bunun üzerine Rusya, daha sonra da diğer İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti’ne savaş açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri’nin yanında 1. Dünya Savaşı’na girmiştir.”*²⁴⁷

Burada, öğrenciler; Osmanlı Devleti’nin Almanya yanında savaşa giriş nedenini gemilerin, Osmanlı sularına girmesi ve Rus limanlarını bombalaması gibi havada kalan ifadelerle öğrenmektedir. Oysa biyografik kaynaklarda bu konu sayfalarca anlatılmaktadır. Özellikle savaşa giriş kararının alınmasında önemli rolü olan devlet adamlarının anlattıklarında ilginç bilgiler yer almaktadır. Özetle, gemilerin yanaşması ve satın alınması olayın görünen sebebidir. Almanya’nın; İngiliz ve Fransızlar’la beraber hareket etme çalışmalarından umduğunu bulmayan Osmanlı’yı, çok iyi gözlemleyerek, her yönden, reform çabalarına müdahale etmesi ve Osmanlı’daki etkinliğini arttırması sürecinin bir sonucudur. Buna birde yöneticilerin, Almanya’nın savaşı kazanacağı ümidi eklenmiştir. Dönemin etkili şahıslarından ne Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa, Sait Halim Paşa’dan, ne de

²⁴⁶Dr. Mehmet Metin Arslan, İlköğretim Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı, Anıttepe Yayınları, Ankara 2010

²⁴⁷Arslan, a.g.e., s.192

ortamı anlatan, halkın durumunu yansıtan gazetecilerden, hayatı mücadelelerle geçmiş olan edebiyatçılardan bahsedilmiştir.

3.2 Lise İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Tarih Ders Kitapları ve Öğretim Programlarının Biyografik Eserler Açısından Değerlendirilmesi

Lise 11. Sınıf İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi kitabında da biyografik eserlerden faydalanılmasında ilköğretim kitaplarının anlatımlarıyla benzerlikler görülmektedir. Oysa 11. sınıfta görülen bu dersin içerik olarak daha zengin olması ve ayrıntılara önem vermesi gerekmektedir. Lise öğrencileri olayların tarihlerini, kimle kimin savaştığını kendi adları gibi bilmektedirler. Çünkü geleceklerini belirleyecek olan sınavlarda bu tür sorularla karşılaşacak olmaları onları bu tutuma itmektir. *Öğrenciler; olaylar arasında ne gibi bağlantı vardır? Günümüze yansımaları nasıl olmuştur? Alınacak ders var mıdır? Burada böyleyken neden diğer durumda farklılaşmıştır?* Türünden analiz ve sentez soruları karşısında etkisiz kalmakla birlikte, dersi sıkıcı ve gereksiz bulmaya eğilimleri bulunmaktadır. Gelecek kaygıları gençliği maalesef bu dersten uzaklaştırmaktadır. Lise öğrencileri içinde çoğu zaman en sevilmeyen dersin Tarih olması şaşırtıcı olduğu kadar düşünülmesi gereken bir durumdur. Çünkü Tarih, tanımı itibarıyla toplumun geleceğine ışık tutan bir bilim dalıdır. Genç kuşağın geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağ kurabilmesi büyük önem taşır. Kolaycılığa alışmanın veya alıştırılmanın git gide arttığı bu dönemde, Tarih derslerine olan ilgiyi arttırmanın çözümlerini de etraflıca düşünmek gerekmektedir. Bu bağlamda biyografik eserlerin de katkısı belirtilebilir. Kişisel yaşamların çoğu zaman sıkıcı ve gereksiz olduğunu düşünenler, bu tür eserlerin nasıl yazıldığı ve içeriği noktasında haklı görünebilirler. Bunda bir kişiye duyulan özlemden dolayı, gerçekleri göz ardı edip yazılan, ya da tam tersi biçimde eleştirilen eserlerin çok büyük katkısı bulunmaktadır. Ülkemizde yeni yeni önemi anlaşılan bu türle ilgili son dönemde yazılan eserlerin kalitesinin ve içeriğinin yüksek olduğunu görmekteyiz.

Kemal Kara tarafından yazılan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersi kitabında, Birinci Meşrutiyet sonrası ortam anlatılmadan İkinci Meşrutiyet'ten başlanmaktadır. Yazar, genel bir ifadeyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun içte ve dışta birçok sıkıntılarla karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar bir önceki sene veya dönemde bu konuların anlatıldığı

düşünüldüğü kısaca geçirilse de en azından yaşanan olayların ne olduğunun özetlenmesi, öğrencilerin konuya nereden başladıklarını bilmeleri açısından önemlidir. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde İngilizler'le Ruslar arasında Reval'de yapılan görüşmelerden bahsedilmesi iyi bir noktadır. Ancak bu yeterli gözükmemektedir. Bu dönemde yaşanan siyasal ve toplumsal olaylardan öğrencilere tam bir bilgilendirme yapılmadan yeni konuya geçilmektedir. Oysa bu süreçle ilgili dönemin tanıkları tarafından yazılan birçok eser, aydınlatıcı bilgiler sağlayabilir. En azından bazı konularla ilgili kişisel savunma niteliğindeki bu eserlerin öğrencilerin hem ilgilerini hem de yorumlama kabiliyetlerini arttırmasında önemli rolü bulunmaktadır.

31 Mart Olayı'nın demokrasi tarihimizde önemli rol oynayan olaylardan biri olduğu aşîkârdır. Bunun etraflıca anlatılması, öğrencilere olayın çıkma sebeplerinin, tek yönlü bilgilendirmelerden ziyade çok yönlü anlatılıp sonucunu kendilerinin belirlemesinin sağlanması daha faydalı olacaktır. Örneğin; II. Abdülhamit kendi kaleminden anlattığı hatıralarında, olayla ilgisinin olmadığını iddia ederken, başka biyografi ve hatıralar da, dış devletlerin etkisinden söz etmektedirler. Hatta II. Abdülhamit'in otoriter rejimine karşı mücadele ederek başa geçen İttihat ve Terakî'nin, baskıyı daha fazla uygulamasına tepki olarak olayın çıktığı anlatılmıştır. Ayrıca, 31 Mart'ın Meşrutiyeti korumak için Makedonya bölgesinden getirilen askerler arasında çıkması da ilginçtir. Ayaklanma dönemlerinde halkın, devletin durumu, kişilerin gözlemleriyle daha açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Örneğin, 31 Mart Vakası'nın gerçekleştiği dönemdeki İstanbul şehrinin durumunu en iyi anlatacak olanlar da bu tür eserlerdir.

Ders kitabında, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1911 ve 1918 tarihleri arasındaki savaşları, kronolojik sıra şeklinde verilmektedir. Tarih dersi ve öğretiminde kronolojinin önemi göz ardı edilmez. Ancak konuların neden sonuç ilişkisi içinde anlatılmaması ezberlemeyi getirmekte bu da konuların kısa sürede unutulmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda da Tarih öğretiminden istenilen amaç ekseninden uzaklaşıldığı, sürecin hem öğretici hem de öğrenen için sıkıcılığa doğru yöneldiği görülmektedir. Buna karşı biyografik eserlerden faydalanma konuya renk katabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli savaştığı bir dönemde, içte yaşanan olaylardan hiç bahsedilmemektedir. Oysa Osmanlı'da siyasi iktidar mücadeleleri

devam etmektedir. Başlangıçta büyük sevinç gösterileriyle ilan edilen İkinci Meşrutiyet'ten ümit edilenler gerçekleşmemiştir. Halk meşrutiyetin anlamını dahi bilmemektedir. Cemiyet içinde asker sivil kavgası başlamış, belli bir dönemde kumandanların egemenliği altına girmiştir. Cemiyetin politikalarına büyük eleştiriler getirilmiştir. Muhalif basına yönelik baskının Abdülhamit döneminden daha fazla uygulanması tepkileri arttırmıştır. Babiâli Baskını (23 Ocak 1913) bu savaşlar döneminde yapılmıştır. Öğrencilerimizin olaylara her açıdan yaklaşabilmeleri, tarih derslerinin en önemli amaçlarından biri olmasına rağmen buna dikkat edilmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci, öğrencilerimize kavratılması gereken önemli konulardan biridir. Çünkü devletlerin siyasetinin ne kadar önemli olduğunun ve başta bulunan kişilerin eğilimlerine bağlı olarak şekillendiğinin en güzel örneklerinden biridir. Devletlerin savaş kararının, birden alınan karar olmadığının anlatılmasında biyografik eserler önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Ancak Lise İnkılâp Tarihi ders kitabına baktığımızda, Osmanlı'nın savaşa girişi bilinen sebeplerdir. Öğrencilere sorulduğunda; *Goben* ve *Braslau* adlı İngiliz donanmasından kaçan Alman gemilerinin Osmanlı'ya sığınması, tarafsız gözüken Osmanlı'nın bu gemileri satın aldığını ilan etmesi, *Yavuz* ve *Midilli* adı verilen gemilerin Rus limanlarını topa tutması diye anlatılmaktadırlar. Ancak, o dönemde Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki etkisi ne kadardır? Osmanlı siyasetinde etkili olan kişiler kimlerdir? Gemilerin satın alınması ve Rus limanlarını bombalaması acaba planlanmış bir hareket olabilir mi? Bu planlanmış bir harekâtsa görüş birliğiyle mi alınmıştır? Ve benzeri düşündürücü sorular karşısında cevapsız kaldıkları görülmektedir. Hatta çoğu zaman öğrencilerden “Bu sorular üniversite sınavında çıkacak mı?” cevabı alınmaktadır. Ders kitaplarının en önemli yardımcısı, o dönemi yaşayıp da anlatan kişilerin yazdıkları eserlerdir. Buralardan alınacak örneklerle konuların zenginleştirilmesi ve okuma tavsiyeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun hüsrarla sonuçlanacak sürece nasıl atıldığı anlatılmalıdır.

Osmanlı'nın savaştığı cephele de, aslında konumuzun açısından zengin örneklerin olduğu bir dönemdir. Kaynakların bolluğu göz önüne alındığında bunların ders kitaplarına yansımaları aynı oranda olmamıştır. Ardı ardına girilen savaşların toplum psikolojisinde yarattığı travmanın öğrenciye sunulması önemli bir konudur. Kafkas Cephesi, Çanakkale, Irak ve Sina Cephelelerinde yaşananlarla ilgili biyografi,

otobiyografi, hatıra, mektup gibi birçok ilginç örneklerden yararlanmak mümkündür. Ayrıca cephe komutanlarının hatıraları bu konuda aydınlatıcı olabilir. Bunlar hataları ve doğrularıyla tarihe mal olmuş kişilerdir. Osmanlı'nın belirli dönemlerinde imzaları vardır. O nedenle kitapların farklı kimliklere de yer vermesi önemli gözükmetedir. Osmanlı'nın Güney Cephesi'nde, Arap İsyanı'nın nedenleri anlatılırken, Cemal Paşa'nın baskıcı tutumlarının etkisinin olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgedeki ıslahat çabalarının yetersizliğini de belirtmek gerekir. Hatıralar ve diğer eserlerin değerlendirilmesi sonucu bu tür farklı bilgiler edinilmektedir.

İnkılâp Tarihi ders kitabının 63. sayfasında Falih Rıfkı Atay'ın “*Batış Yılları*” adlı eserinden örnek bir okuma metnine yer verilmiştir:

“Tepebaşı bahçesindeki masamızda arkadaşımız Behçet, rahmetli Galatasaray müdürü, yerinden fırlayarak:

—Mahvolduk! dedi.

Almanların yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmiştik. Memleketin sivil aydın takımı harbe karşı idi. Biraz akıllıca olanların hiçbirinden, iyi bir şey yaptığımızı duymadım.

Enver Paşa'nın hatıraları yok. Talat ve Cemal Paşa'nın hatıralarını hep okuduk. Birinci Dünya Savaşı'na girişimizin tek gerekçesi, iki devletler grubundan birine bağlanmalıydık. İstanbul'u ve boğazları isteyen, Doğu illerinde Ermenistan'ın temellerini atan Rusya'nın müttefikleri ile anlaşamazdık. Almanya'nın şartı savaşa girmemiz idi. Girdik.”²⁴⁸

Bu tür alıntıların tarih öğretiminde olumlu bir katkı sağlayacağı gözlenmekle birlikte, sadece okuma metni olarak kalması, konular içinde yer bulmaması düşündürücüdür.

Ermeni Olayları, bilindiği gibi son zamanlarda tarih ders kitaplarında hacmi giderek artan bir yer işgal etmektedir. Bunda, günümüzdeki Ermeni lobilerinin çeşitli ülkelerdeki faaliyetlerinin önemli rolü bulunmaktadır. Yakın tarihin en önemli olaylarından biri haline gelen Ermeni meselesinin, tehcir, soykırım, mukatele gibi kavramlarla birlikte açıklanması, dönemin basınından örnekler verilmesi, tarafların iddialarına ve bu olayların sonuçlarına değinilmesi büyük önem taşır. Bu konuda dönemin tanıklarının anlattıklarına da çekinmeden yer vermek, doğrulara ve gerçeğe olan güvenin artmasını sağlar.

²⁴⁸Kara, a.g.e., s.63

En önemli unsurlardan birisi de, dönemimizin basın hayatının ve edebi kimliklerinin ders kitaplarına yansımamasıdır. Bizlerin sadece şiirleriyle, romanlarıyla tanıdığı edebiyatçıların, aslında siyasal faaliyetleri de önemlidir. Örneğin Ziya Gökalp, Türkçülük akımının en önemli savunucusudur. Yahya Kemal Beyatlı, Ömer Seyfettin faaliyetleri ve yazdıklarıyla dönemin tarihi olaylarını kendilerince açıklamışlardır. Milli Mücadelede düzenlediği mitingleriyle işgallere karşı tepkilerin oluşmasındaki etkisiyle Halide Edip, aynı zamanda Amerikan himayeciliğini savunmuş olması ve çoğu zaman Atatürk’le siyaset konuşmalarıyla biyografisi önemli bir kişiliktir. Tevfik Fikret’in, aşırı diye nitelendirilecek Abdülhamit düşmanlığıyla ve İstiklal Marşı’nın şairi Mehmet Akif, İslamcılık düşüncesiyle belirli dönemlere etkide bulunan edebiyatçılarıdır. Bu tür kişiliklerin tarih ders kitaplarına girmesi konuları dar çerçeve içine sıkışmış olmaktan kurtaracaktır. Böylece tarih ders kitapları, ders kitabından ziyade bir bilgi kitabı belki de kütüphanelerde yer alabilecek kaynak kitap özelliğinde olacaktır.

Daha önce belirtildiği üzere İnkılâp Tarihi Ders kitabında, Atatürk biyografisi sadece *Nutuk* bağlamında verilmektedir. Hâlbuki Ulu Önder’le ilgili gerek yerli gerekse yabancı yazarlar tarafından eserler verilmiştir. Yine Mustafa Kemal’e ait hatıralar ve mektuplar da bulunmaktadır. Bunların da değerlendirmeye alınması çok yönlülük anlamında önemlidir.

Liselerin 10. sınıflarında okutulan “*Ortaöğretim Tarih 10.Sınıf*” ders kitabında da bu çerçevede bazı olumlu ve eksik noktalar bulunmaktadır. Ünite adı olarak İlber Ortaylı’nın kitabına adını verdiği “*İmparatorluğun en uzun yüzyılı*”²⁴⁹ başlığı kullanılmış ve 1800 ile 1922 yılları arasında geçen dönem anlatılmıştır. Tarih 10. Sınıf ders kitabında genel olarak biyografik eserlerden faydalandığı görülmektedir. Birinci Meşrutiyet’in ilan edilmesinde çaba sarf eden Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Paşa, Mithat Paşa ve Şinasi’den, düşünce yapılarıyla ilgili alıntılar yapılarak konuya başlanılmıştır. Ayrıca diğer incelediğimiz kitaplarda görülmeyen bir nokta da, dönemin en önemli siyasi aktörü, II. Abdülhamit’in yaşamı öğrencilere sunulmuştur. 1877–1878 Osmanlı Rus Harbi anlatılırken, Nene Hatun’dan bahsedilmiştir:

²⁴⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

“7 Kasım 1877 gününün gece yarısında, bölge halkından olan Osmanlı vatandaşı Ermeni çeteleri Erzurum’un Aziziye Tabyası’na girerek tabyayı koruyan Türk askerlerini öldürdüler. Arkadan gelen Rus askerleri, hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın tabyayı ele geçirdiler.

Baskından yaralı olarak kurtulmayı başaran bir er, şehir merkezine ulaşp kara haberi Erzurumlulara ulaştırdı. Sabah ezanından hemen sonra minarelerden şehir halkına duyuru yapıldı. Moskof askeri aziziye tabyasını ele geçirdi.

Bu haber Erzurum halkı tarafından, vatan savunması için emir telakki edildi.

Silahlı olan silahını, olmayanlar; balta, tırpan, kazma, kürek, sopa ve taşları ellerine alarak Tabya’ya doğru koşmaya başladı. Kadın erkek tüm Erzurum halkı yollara dökülmüştü.

Koşanlar arasında, erkeği cephede çarpışan bir taze gelin de vardı. Ağabeyi bir gün önce cepheden yaralı olarak gelmiş ve kollarında can vermişti. Üç aylık bebeğini emzirmiş, ‘Seni bana Allah verdi. Ben de ona emanet ediyorum.’ diyerek vedalaştıktan sonra birkaç saat önce ölen ağabeyinin kasaturasını ve et satırını alarak sokağa fırladı. Nene Hatun, et satırını düşman askerlerinin kafalarına yıldırım gibi indiriyordu. Bir yandan da ‘vurun kardaşlarım, vurun bacılarım, aman vermeyin!’ diye haykıran Nene Hatun’un bu kahramanlığını gören Erzurumlular coştı. Aziziye Tabyası’ndaki düşman bütünüyle imha edildi ve tabya düşmandan geri alındı.”²⁵⁰

Milli mücadele doğuda Rus ve Ermeni kuvvetlerine karşı yapılan kahramanca mücadele ve fedakârlıkların bu tür ayrıntılarla detaylandırılması, konunun daha anlaşılır hale gelmesini sağlamıştır.

İkinci Meşrutiyet ve sonrası olayların bu kitapta da kısa biçimde geçirtilildiğini görüyoruz. Demokrasi tarihimiz için önem arz eden bu konunun daha ayrıntılı anlatılması gerekmektedir. Ayaklanma ortamına şahit olanların anlattıkları, gazetecilerin hatıraları, devlet adamlarının yazdıkları ve II. Abdülhamit’in 31 Mart Olayı’nda etkisinin olmadığına dair savunması verilerek öğrencilerin değerlendirme yapabilmeleri sağlanmalı ve önemsenmelidir. Bu yıllarla ilgili sadece savaşlar, isyanlar, iç mücadelelerin yanında sosyal hayat, mimari hayat, eğitim hayatı, basın ve yayın hayatı hakkında bilgiler verilmesi ve bunların o dönemde etkili olan önemli kişilerle desteklenmesi, Tarih 10. Sınıf ders kitabının diğerlerinden farklılığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Ortaöğretim “Tarih 10. Sınıf” ders kitabı eksikliklerine rağmen diğerlerine nazaran biyografik eserlere daha fazla yer vermiştir. Bu da farklı

²⁵⁰ Cazgır ve diğerleri..., a.g.e., s.176

kaynakların ders kitaplarına girmesi ve öğrencilere daha fazla katkı sağlaması açısından dikkate değerdir.

Şimdiye kadar incelediğimiz kitapların ortak özelliği, döneme etki eden insanları sadece bir yönüyle sunmayı tercih etmiş olmalarıdır. Kitaplarda konuların, etkili kişilerle birlikte verilmesi olumlu bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni Sorunu konusunda, Talat Paşa hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır.

Ortaöğretim Tarih derslerinin öğretim programları değerlendirildiğinde çelişkilerin var olduğunu görmekteyiz. Gençlerin yetişkin olarak ön plana çıktıkları ve geleceklerine yön verdikleri bir dönem olan liselerde, tarih dersinden amaçlanan güzel şeylerin, uygulamaya çok yansımadağı görülmektedir. Adeta programda, öğrencilerden tarihçi olmaları istenmektedir. Bu istenirken de ortamı kendilerinin hazırlaması beklenmektedir. Aslında program dikkatlice incelenirse, kendi eleştirisini de içinde barındırmaktadır. *“Eğitim ve öğretim alanındaki gelişmelerin, uygulanan yöntem ve teknikler ile eğitim araçlarındaki değişim ve çeşitliliğin öğretim programlarına yansımaları kaçınılmazdır. Tarih alanında yapılan araştırmalar ve yeni yayınlar, tarih dersinin içeriğinin de güncellenmesi gerektiğini göstermektedir.”*²⁵¹ Burada; Acaba ders kitaplarındaki içerik, adı geçen yayınlarla ne kadar güncellenebilmiştir? Ya da bunu yaparken kitapların içeriği farkında olmadan boşaltıldı mı? Soruları insanın aklına gelmektedir. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde hep aynı noktadan şikâyetçi olunduğu görülmektedir. *“Biz çocuklar sıkılmasın diye ders kitaplarını etkinliklerle, dramalarla doldurdukça ve kronolojik sıralama ve isimlere önem vermedikçe bilgi sahibi olmayan, tartışamayan, yorumlayamayan, okumayan gençler yetiştiriyoruz.”* tespiti geleceğimiz açısından önemlidir. Oysa programda; *“Geçmiş, bugün ve gelecek algısında tarih bilinci kazandırmak”*²⁵² ve *“Öğrencilerin farklı dönem, mekân ve kişilere ait toplumlar arası siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz ederek bu etkileşimin günümüze yansımaları hakkında çıkarımlarda bulunmalarını sağlamak”*²⁵³ gibi amaçlar konmuştur.

²⁵¹Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı,Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı, <http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx>, s.6

²⁵²Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx>, genel amaçlar, 2. madde

²⁵³Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx>, genel amaçlar, 11. madde

Ayrıca tarihimizdeki bazı konulardan öğrencilerimizin bilgilendirilmesi endişesinden de kurtulmak gerekmektedir. Gerek Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi gerekse Tarih derslerinde bir takım konuların geçirtilmesinden ziyade önem verilerek anlatılması gerekmektedir. Örneğin demokrasi sürecinin gelişiminde önemli mihenk taşı olan İkinci Meşrutiyet'in ve 31 Mart Olayı'nın ayrıntısıyla ders kitaplarında yer alması fayda getirecektir. Bu durumda öğretim programında belirtilen amaçlara ulaşmada önemli mesafe alınacaktır.

Öğretim programında biyografik eserlerden faydalanılması gerektiği belirtilmesine rağmen ders kitaplarında pek görülmediğini söylemekle birlikte, bu tür kaynakların tarihi anlamada ve yorumlamada, neden sonuç ilişkisi kurmada öğrencilerimize önemli kazançlar sağlayacağı kabul edilmeli, ileriki dönemlerde hazırlanacak ders kitaplarında, bu eserlere daha fazla yer verilmelidir.

3.3 Biyografik Eserlerin Tarih Öğretimine Katkısı

Tüm değerlendirmelerin ışığında biyografi türünün tarih biliminde önemli bir kaynak değeri taşıdığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, tarihi olaylarda bireylerin oynadığı roldür. Bu nedenle biyografik eserleri, kendilerini anlatırken yaşadıkları dönem ve çevreyle ilgili gözlemleri de aktardığı için göz ardı etmemek gerekir.

*“Biyografiler tarihi romanlara benzerler çünkü belgelenen tarihi gerçeklere dayanırlar. Kurmaca karakterleri ele almak yerine biyografiler gerçek insanların dikkatlice irdelenmiş hayatlarını inceler.”*²⁵⁴ diyen George W. Maxim; iyi yazılmış biyografik kaynakların Sosyal Bilgiler konularını daha canlılıkla anlattığını ve verdiği gerçeklik hissiyle öğrencileri etkileyebildiğini belirtmiştir.

Biyografik eserler tarih için önemli kaynaklar olmasının yanında dile getirilen hayatlar ve anıların daima üst tabakalarda bulunan insanları anlatması da dikkate değerdir.

*“Gerçekten de, daima biyografi yazarına poz verenler “büyük adamlar” dır. Niçin daha mütevazı şahsiyetler değil? Biyografinin konusu ne kadar az meşhursa, tarihte yaptığı çarpıtma da o nispete daha küçük olacaktır. Fakat “tarihsiz” bir adamın tarihi, her ne düşünülürse düşünülün, hiç kimseyi ilgilendirmez. Böyle bir tarih ancak çokluk halinde mevcuttur. O zaman o grupların tarihi olmaktadır, fertlerin tarihi olmaktan çıkmaktadır.”*²⁵⁵

²⁵⁴Harun Er, Sosyal Bilgiler Eğitimi Kapsamında İlköğretim Öğrencilerinin “Biyografi” Kullanımına İlişkin Görüşleri, Gazi Ün. Eğitim Bilimleri Ens., İlköğretim Abd., Doktora Tezi., s. 53, George W. Maxim, Social Studies And The Elementary School Child United States. New jersey, Columbus, Ohio: Merill and İmprint of Prentice Hall, s. 475-,476

²⁵⁵Halkın, a.g.e., s. 55

Biyografik kaynakların önemi günümüzde, çoğu zaman tanınan kişilerin hayatlarına yer verdiği müddetçe artmaktadır. Bu durum diğer kesimlerin göz ardı edilmesine ve bazı unsurların görülmemesine neden olmaktadır. “*Bununla birlikte bir biyografinin değeri, her tarih tetkikinde olduğu gibi, halkın ilgisi nispetinde değişmektedir. İstisnai kariyerler bu hususta imtiyazlıdır. Sadece bunlar iştahı açmakta ve merakı tatmin etmektedirler. En çok ilgi çeken biyografiler, ehemmiyetli hayatların ehemmiyetli olgularını anlatmaktadırlar.*”²⁵⁶

Tarih öğretiminde de öğrencilerin, bu tür kimlikleri kendilerine örnek aldıkları çoğu zaman görülür. Ancak bu durum olumlu gözükürken, biyografik çalışmalar eksiklikler içerecek, iktisadi ve sosyal olgu incelemeleriyle birlikte verilmesi uygun olacaktır. “*Sırf büyük adamların hayatıyla temsil edilen dünya tarihi hoş ama sahte bir manzara olur. En iyi biyografi, grupların, müesseselerin, iktisadi olguların tetkikinden asla vazgeçmez.*”²⁵⁷

Biyografik eserler tarih öğretiminde kullanılmadan bazı kriterlere sahip olması ve değerlendirilmesi gerekir. Öncelikle biyograf yazarının hangi özelliklerde olması gerektiği ve eserinde nelere dikkat ettiğinin incelenmesi gerekir. “*Vesikaya dayalı doğruluk, biyografi yazarlarının vazifesi ve namusudur.*”²⁵⁸ Biyografik eserlerin tarih öğretimine katkısında karşımıza çıkan sorunlardan en önemlisi de yöntem sorunudur. Tarihçi için bu tür eserlerden faydalanma durumu, incelediği döneme göre farklılık gösterir. Yapılması gereken biyografik eserlerin sunduğu bilgileri arşiv malzemeleriyle karşılaştırmak, çeşitli kaynaklara başvurarak teyit etmektir. Ancak doğrulmanın sonradan yapılan araştırmalarla, ortaya çıkan yeni belgelerle değişebileceği unutulmamalıdır.

Biyografik kaynakların yazıldığı ve anlatıldığı zaman önemlidir. Çünkü eserlerin kısa bir sürede ya da aralıklarla yazılmış olması değerlendirmede bazı sorunları beraberinde getirebilir. Özellikle anı türü, olayların hafızalarda sıcaklığını korurken yazılması ve üzerinden belirli bir süre geçtikten sonra kaleme alınmasıyla, bu kaynaklar içinde ön plandadır. İlkinin ayrıntıyı daha fazla içermesinin muhtemel olmasına rağmen ikisinin de her şeyi doğru anlattığı söylenemez. Anı türünde

²⁵⁶ Halkın, a.g.e., s. 55

²⁵⁷ Halkın, a.g.e., s. 61

²⁵⁸ Halkın, a.g.e., s. 57

yazıldığı zaman süresi de önemlidir. Uzun aralıklarla yazılmış olanlar da yazar, olayları farklı anlatmaya doğru bir kayma yaşayabilmektedir. Hemen yazılmış olanlarda da öznellik ve duygu yoğunluğu en üst düzeydedir. Anılarla ilgili şöyle bir ifadeye dikkat çekilebilir:

*“Anı metni, sıcağı sıcağına yazılmış olabilir. Sonra, aradan zaman geçtikten sonra, yani yayınlanmadan önce, yeniden gözden geçirilmiş, eklemeler ve çıkarmalar yapılmış da olabilir. Aslında metnin yayından önce başına gelenleri bilmek, ancak şanslı kullara nasip olabilir. Okuyucu ve araştırmacı, genellikle metnin yayın öncesinde başından geçenleri ilk elden bilmez, ancak ona yansıtıldığı kadarı ile bilebilir. Ona yansıtılanların ise gerçeklerle ne ölçüde örtüştüğü bilinemez. İşte bu noktada, anıların güvenilirliği sorunu da gündeme gelir”*²⁵⁹

Biyografik eserlerde ve özellikle anı türünde genel olarak karşılaşılan sorunlardan birisi de yazarı tarafından kaleme alınıp alınmadığının tespitidir. Çünkü hiç kaleme alınmayan bir kişinin anıları, zaman geçtikçe gerçek bir niteliğe bürünebilir. Bu tür eserlerdeki farklılığı görebilmek önemlidir. *“Neyse ki ülkemizde bu türden yayınlar ekonomik olmadığından, ancak siyasi amaçlarla sahte anı üretimi söz konusu olabilir. Sahte anı üretmek için tek alan gerçekten de çok bilinen tanınmış bir şahsiyetin ismini kullanmaktır. Herhalde bu konuda ilk akla gelen örnek II. Abdülhamit’in anılarıdır. Her baskısında daha da uzayan anılar, yadırgatıcı olduğu kadar, uyarıcı da olmalıdır.”*²⁶⁰

Bu türle ilgili bir başka sorun da anı metninin olduğu gibi yayınlanması yerine hazırlayanların kendi üslup ve siyasi düşüncelerini yansıtmalarıdır. Bu noktada; metinde istedikleri gibi oynama yapabilir, metinde bulunmayan bazı eklemeleri koyabilirler. Bu nedenle bu türden metinleri bulup çıkarmak önemlidir.

*“Anıların üzerinde değişiklikler yapılır. Okuyucu bunları bilemez. Bu türden değişiklikler, ancak el yazmasının ya da hazırlık notlarının taranması ile anlaşılabilir. Önce yazılmış ve sonradan çıkarılmış olan kısımlar, dikkate alınmalıdır. Tarihçinin bu metni görebilmesi nadirdir. O son hali ile karşılaşır, ama belki de bu metnin bir öncesi olduğunu düşünmesi ona ışık tutabilecektir. Eğer şanslı olarak eski metni görebilirse, bir karşılaştırma imkânı doğabilir. O zaman malzeme, sadece bu metinlerle sınırlı olmaz; bir karşılaştırma her zaman malzemenin içeriğini ve derinliğini zenginleştirir.”*²⁶¹

²⁵⁹ Cemil Koçak, “Tarih Anılarla da Yazılır, Anılar da Tarihle Sınanır”, Star Gazetesi, 12 Haziran 2011 Pazar Nüshası

²⁶⁰ Koçak, a.g..m.

²⁶¹ Koçak, a.g..m

Biyografik kaynaklar içinde anılar, tarihçiler için önemli veriler içerir. Ancak yararlanma aşamasında dikkatli olunması gerekir. Aksi takdirde verilen bilgilerin doğru olduğu düşünülebilir. Tarihçiler anı türünde her yazılanı kontrol etmek zorunda olduklarını bir an için bile unutmamalıdır. Hatırat türü okuyucuları ve araştırmacılarının en önemli işi, doğru ve isabetli kullanılabilmesi için eser sahiplerini tanımadır. *“Hatırat türünden eserler bilhassa yakın tarihin en dikkate değer ve aynı zamanda en çok hassasiyet gerektiren me hazlarını teşkil ederler. Bu türün verdiği bilgiler çok kıymetli ve aynı zamanda tehlikeli olabilir.”*²⁶²

Bu tür kaynakların eğitim ortamına aktarılması çeşitli faydaları beraberinde getirecektir. Farklı bakış açılarının değerlendirilmesi öğrencilerin yorumlama kabiliyetlerinin gelişmesinde faydalı olacaktır. *“Tarihin her dönemi veya birçok dönemleri hakkında, öğrenciler için, genellikle çok ciddi görünen metinler dışında, başka dokümanlar da bulunabilir. Ciddi metinler tarihçinin başlıca çalışma araçlarındandır. Mesela bir erin savaş zamanındaki yol hatıra defteri savaş gerçekleri hakkında herhangi bir resmi bilgidен çok daha iyi bir fikir verebilir.”*²⁶³ Her biyografinin doğruluğu tetkik edildikten sonra karşılaştırma yapılarak öğrencilerin eleştirel düşünce yeteneği kazanmaları sağlanabilir. Biyografi kitaplarının çoğu, öğrenciler üzerinde olumlu duygular içeren bilgileri kapsamaktadırlar. Bu tür kitaplar sınıf içi etkinliklerle eğitim ortamına daha fazla girmelidir. Bu konudaki araştırmalarda:

*“Biyografiye dayalı tarih öğretimi yönteminin etkinliğinden öğretmenler haberdar edilebilir ve tarih öğretimini bu yöntemle desteklemeleri sağlanabilir. Biyografiye dayalı tarih öğretiminin devamının sağlanması için her sınıfın kütüphanesinde her tarih ünitesiyle ilgili temel sayılabilecek biyografik eserlerin bulunması sağlanabilir. Biyografiler tarihi kaynak olarak son derece öneme sahiptir. Çünkü her ne şekilde olursa olsun, tarihi olaylarda fertlerin önemli rolü olduğu bir gerçektir. Bize, bazı şahsiyetler ve olaylara dair bilgilerin yanında o dönemin içtimai, iktisadi ve kültürel hayatına, adet ve ananelerine dair bilgiler vermektedir.”*²⁶⁴ şeklinde bahsetmektedir.

Biyografilerin akademik boyutta derslerde kullanılmasının yaptığı olumlu etki hakkında şöyle bir düşünceden bahsedilebilir:

²⁶² Ali Birinci, “Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri Meselesi” **Divan İlmi Araştırmalar**, Sayı 19 (2005/2), s. 177–194

²⁶³ Ahmet Sait Candan, Tarih Öğretiminde Ayrıntılı Okuma Becerilerinin Geliştirilmesi, Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Ens. Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara 2003, s. 93

²⁶⁴ Gençtürk, a.g.t., s.83-85

“Biyografi ve otobiyografi her açıdan birinci kalite öğretme materyalleridirler. Uzun vadede öğrenciler okunan kişinin hayatının çizelgesini politik olaylar kafalarında karma karışık olduktan sonra bile hatırlarlar. Kısa vadede isteyerek ve severek interaktif bir çalışmaya dâhil olurlar. ‘Sen olsan ne yapardın?’ sınıfta sık sık sorduğum bir sorudur. Bir zaman sonra tıpkı gerçek insanları ele alır gibi konuları ele almayı öğrendiklerinde hakkı sayılır cevaplar veriyorlar. Kendilerini bir başkasının yerine koyabiliyorlar. Biyografi, otobiyografi ve iyi yazılmış kurgular öğrencilere hiçbir şeyin değişmeyeceğini, tüm insanların aynı olduğunu ve farklı kültürlerin belli evrensel değerlere indirgenebileceğini değil bazı şeylerin kültür ve geçmişi ne kadar uzak ve farklı olursa olsun herkes tarafından anlaşılabilirliğini öğretiyor. Kadın ve erkeklerin anlatıldığı hikâyelerden iyi tarih çıkar.”²⁶⁵

Eğitim ortamında ders kitapları açısından bakıldığında farklı durumlarla karşılaşmaktadır. İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesinde II. Abdülhamit’in uyguladığı baskı politikasına direnen, mücadele eden, Enver, Talat, Cemal, Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Rıza, Resneli Niyazi gibilerin yanında Hüseyin Kazım Kadri, Halide Edip, Ahmet İhsan Tokgöz gibi basın ve gazetecilerin etkisini göz önüne almak gerekir. Bu tür eserlerin kimileri kendileri tarafından, kimileri de onların hayat hikâyelerini araştırma konusu yapmış kişilerce yazılmıştır. Biyografik kaynaklar, tarih öğretmenleri için önemli materyaller olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha da genişleterek örneklendirirsek;

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na girişinin Enver Paşa’dan söz edilmeden anlatılması ne kadar mümkündür? Yine Ermeni Tehciri’nden bahsederken Dâhiliye Nazırı olan Talat Paşa’dan ve Güney Cephesi’nde görev yapan Cemal Paşa’dan bilgiler verilmemesi konular arasındaki bağlantıyı koparmayacak mıdır? Osmanlı İmparatorluğu’nun, kendisini yıkan bir sürece götüren gemileri kabul etmesi ve onların Karadeniz’deki Rus limanlarını bombalamalarıyla ilgili yapılan görüşmeler ve tartışmaların öğrenilmesi, kişilerin verdikleri bilgilerle mümkün değil midir?

Biyografik kaynakların kullanımıyla öğrenciler, hayatı incelenen kişinin yaşadığı çevre, toplum kuralları, âdet, gelenek ve görenekleri hakkında fikir sahibi olabilir. Yaşanılan dönem öğrencilerin gözünde yeniden canlandırılır. Bir kişinin

²⁶⁵Er, a.g.t, s. 54–55, Ann K. Warren, *Biography and Autobiography in the Teaching of History and Social Studies*. Teaching Innovations column in the Perspectives, American Historical Association, <http://www.historians.org/perspectives/issues/1992> web sitesinden 25.08.2009 adresinden alınmıştır.

yaşamış olduğu maceralar, öğrenci dikkatinin daha fazla çekilmesini sağlayarak, motivasyon ve başarının artmasına neden olur. Kişinin hayatını yaşadığı dönemle birlikte öğrenir ve içinde bulunduğu zamanla karşılaştırma yapabilmesini sağlar.

Önemli bir kaynak haline gelen bu materyallerin kullanılması ya da materyallerden faydalanılması gerektiği tarih öğretim programlarında da yerini almıştır. Öğrencilerde milli tarih bilincinin oluşmasında bu tür eserlerin etkisi büyüktür. Ancak bilinç oluşturmaya çalışırken, gereksiz bir büyüklük hissiyatının verilmesine ve sadece kendisini görüp diğerlerini yokmuş gibi düşünmesine neden olmamak gerekmektedir. Sadece kahramanlıkların, başarıların anlatılıp diğerlerinden bahsedilmemesi düzeltilmesi zor olacak hatalara sebep olabilecektir. Tarih öğretiminde öğrencilere istenilen davranışların kazandırılmasında biyografik eserlerin katkısı büyüktür. Özellikle sosyalleşmenin daha fazla ön planda olduğu ilköğretim çağındaki çocukların model alma güdüsü, gerek yakınındakileri gerekse okuduğu bir kitaptaki kahramanların öğrenciler tarafından seçilmesini sağlamaktadır. Öğrenci, böylece toplumsallaşma çabası ve sorumluluk anlayışını geliştirmeye çalışır. Biyografik eserlerdeki kahramanlar da bu noktada iyi birer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarih öğretiminde önemli yeri olan bu tür eserlerin ders kitaplarında da daha fazla yer alması gerekmektedir. Sadece okuma parçalarından ibaret olarak değil de konular içinde verilmesi daha faydalı olacaktır. Yapılan araştırmalarda;

“Biyografiye dayalı tarih öğretim yönteminin kullanıldığı şubelerdeki bilgi düzeyi erişleri ile düz anlatım yönteminin kullanıldığı şubelerdeki öğrencilerin bilgi düzeyi erişleri arasında anlamlı bir fark vardır. Buradan biyografiye dayalı tarih öğretim yönteminin kullanılmasının, öğrencilerin bilgi düzeyleri erişlerini arttırıcı rol oynadığı sonucuna varılmıştır.”²⁶⁶

Biyografik eserlerin katkılarıyla hazırlanacak ders kitaplarında dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Bir konunun ele alınış tarzında, hataları ve doğrularıyla tek kişi üzerinden değil de devre etki edenlerin hepsini vermek daha doğru olacaktır. Böylece öğrenciler, farklı değerlendirmelerle karşılaşacak; konulara daha dikkatli ve ilgili yaklaşabilecektir. Örneğin; Kurtuluş Savaşları anlatılırken

²⁶⁶Mustafa Gençtürk, Tarih Öğretiminde Biyografi Kullanımı, Gazi Ün. E. B. E. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s 84

Mustafa Kemal Atatürk ve faaliyetlerinin yanında, İsmet İnönü'den, Ali Fuat Cebesoy'dan, Kazım Karabekir'den, Çerkez Ethem'den, Demirci Mehmet Efe ve buna benzer isimlerden, milli mücadeleye katkıları ve hatalarıyla bahsedilmelidir. Öğrencilerin böylece farklı bakış açılarını yakalamaları ve öğrenmeleri sağlanmalıdır.

Biyografilerde anlatılan kişilerin toplumdan soyut biçimde ele alınışı, biyografiden ulaşılmak istenen esas amacı arka plana itebilir ve sadece öğrenciler kuru bir hayat hikâyesini öğrenirler. Ayrıca anlatılan dönemle ilgili ele alınan bireyin hayatı öğrencilerin dikkatini çekmeyebilir. Bunun yanında sadece bir biyografiyle dönem anlatımının yapılması yeterli olmayabilir. Bu noktada güncelliğini kaybetmiş olan bir biyografinin dikkat çekiciliğini yitirmesiyle karşılaşılır.

Son olarak; her ülkede uygulanan eğitim politikalarının genel amacı, bilgiyi edinen ve işleyen vatandaşlar yetiştirmektir. Aynı zamanda verilen kararların sağlıklı, üretilecek çözüm önerilerinin kalıcı olması için tek bir kaynağa bağlı kalmadan, ihtiyaç duyulan bilgiye farklı kaynaklardan ulaşma ve kullanma becerilerinin geliştirilmesi gerekir. Günümüzde Tarih derslerinde düz anlatım yönteminin hala ön planda olduğu söylenebilir. Bu anlatım türü öğrencilerin derse karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Öğretim yöntemlerine katkı yapacak olan materyallerden birisi de biyografik kaynaklar olup, yapılan çalışmalar sonucunda öğrenci tutum ve davranışları üzerinde olumlu etkide bulunduğu görülmüştür. Milli Eğitim Bakanlığı'na okutulan ders kitaplarında yeterince olmasa da biyografik eserlere yer verilmesi bunların amaca ulaşmada etkili kaynaklar olduğunun göstergesidir.

IV. BÖLÜM

SONUÇ

Tarih, çok çeşitli tanımlarının yapıldığı bir bilim dalıdır. Tarihin, geçmişten bahsedip günümüzü değerlendirmesi ve geleceğimize yön vermesi gibi diğer bilimlerden ayırıcı özelliği nedeniyle, yeni yetişen neslin bu bilime değer vermesi, onu hakkıyla öğrenmesi önemlidir. Öğrencilerin olayları değerlendirebilmesi, yaşadıkları ülkenin gelecekte alacağı konumu belirleyebilmeleri, iyi bir tarih bilinci edinmeleriyle mümkündür. Bu durum İlköğretimdeki Sosyal Bilgiler ve ortaöğretimdeki Tarih derslerinin önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Biyografi, bir kişinin yaşamöyküsünü dile getiren yazılardır. Bir başkasını anlamaya yönelik çaba olarak da tanımlanabilir. Biyografide amaç; insanın insana tanıtılmasıdır. Bu kavram bizlere çoğu zaman sıradan olan değil, olağandışı ve şaşırtıcı olan hakkında bilgiler verir. Alanındaki başarıları ya da başarısızlıkları, iyilik ya da kötülükleriyle tanınmış olan insanları, ama en çok da olumlu yönleriyle ön plana çıkmış olan kişileri ele alır. Biyografik çalışma yapanların amacı, alanında ün yapmış, yaşamı ve eserleriyle öne çıkmış insanları okuyuculara tanıtmaktır.

Kökeni oldukça eski olan bu türün önemi gün geçtikçe artmaktadır. Dünya tarihinde biyografinin temellerini cenaze törenlerindeki sözlü ifadeler ve mezar taşları oluşturur. İlk biyograf da, Yunan Edebiyatı'nda ortaya çıkmıştır. Sonraki yüzyıllarda incelediği konu ve amaçlar noktasında farklılıklar yaşanmış ve ilk bilinçli biyografi çalışması 17. yüzyılda yapılmıştır. 19 ve 20. yüzyıllarda hızlı bir gelişmeyle bu türün modern örnekleri yazılmaya başlanmıştır.

Türk Edebiyatı'nda ise ilk biyografi örnekleri Orhun ve Yenisey kitabeleri olarak görülür. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonraysa Arap ve Fars edebiyatlarının da etkisiyle, siyer, menakıpname ve tezkire yazımıyla biyografi türü gelişmiştir. Osmanlı'da tezkire yazım örneği çoğu zaman ön plandayken Tanzimat döneminden itibaren biyografi anlayışı, ünlü kişilerin hayatlarının anlatıldığı daha gerçekçi bir yapıya bürünmüştür. Cumhuriyet döneminde, biyografiler daha çok Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin bilim, sanat ve düşünce adamlarının hayatlarını ele almıştır.

Biyografik eserlerin tarih öğretiminde kullanılabilmesi için bu konuda yapılan çalışmalarının, bünyesinde bazı özellikleri içermesi gerekmektedir. Öncelikle

her biyografinin tarihsel gerçeklikle oluşturulması gerekir. Bunu yaparken de hayatı yazılacak kişiyle ilgili her türlü belge ve bilgiye sahip olunması önemlidir. Bunun yanında konu kişinin etrafındaki her kişiyle konuşulmalı, yazılı kaynaklardan edinilen bilgilerle karşılaştırılmalıdır. Biyografi yazarının duygularına hâkim olması, tarafsızlığından taviz vermemesi gerekir. Yazar, aklındaki soruların cevaplarına ulaşmak için yazmamalı, sadece olayları sergilemelidir. Konular anlatılırken yazarın devri değil, biyografisi yazılan kişinin devri dikkate alınmalıdır.

Biyografik eserlerin Sosyal Bilgiler ve Tarih derslerine katkıda bulunan çeşitli türleri bulunmaktadır. Bunlar otobiyografi, biyografi, monografi, hatıra, günlük, söyleşi, biyografik roman ve nekrolojidir. Ancak değerlendirme sürecinde bazı noktalara dikkat etmek gerekir. Örneğin; çeşitli alanlarda ün yapmış bir kişinin kendi yaşamöyküsünü anlattığı otobiyografilerde, öznellik ve savunma amacıyla yazılmış olması ön plandadır. Biyografi çalışmalarında da, ele alınan kişinin bütün özellikleriyle birlikte yansıtılması noktasında sıkıntılar içermektedir. Aynı zamanda yazar, kendisini incelediği esere dâhil edip, nesnelliğini kaybedebilmektedir. Yine bireyin hayatı anlatılırken onu oluşturan ekonomik, sosyal ve siyasi koşullardan söz edilmemesi de bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Anılar da, biyografik kaynaklar içinde önemli yer tutmakla birlikte, doğruluğu, kimin tarafından kaleme alındığı noktalarında çeşitli tartışmalara neden olan bir türdür. Hafızalarda tazeliğini kaybetmeden yazılmış anılar daha çok ayrıntı içerebilecekken, uzun zamana yayılarak yazılmış anılar, olduğundan farklı hatırlanabilmektedir. Anılara, zaman geçtikçe, kaleme alanlar tarafından ekleme ve çıkarma yapılması da bir başka sorundur. En önemlisiyle, bu tür eserlerin öznelliklerinin üst düzeyde oluşudur. Biyografik romanlar da kaynaklar içinde yer alan ve tarihi verileri taşıyan eserlerdir. Biyografisi merak edilen, hayranlık uyandıran bir kişinin hayatına roman unsurlarının dâhil edilmesiyle oluşur. Bu tür kaynakların eğitim ortamında kullanımının daha çok olacağı düşünüldüğünde, dikkatli bir incelemeden geçirilmesi daha fazla önem taşımaktadır.

Biyografik eserler, tarih bilimiyle uğraşanların göz ardı edemeyeceği kaynaklardır. Bütün türlerinin ayrıntılı olarak tetkik edilmesi önemlidir. Çünkü bu kaynakların eğitim öğretim sürecinde değerlendirilmesinin ön koşulu, doğru bilgiyi sunmalarıdır.

Biyografik kaynakların İlköğretim *Sosyal Bilgiler* ve liseler için *Tarih* derslerine katkısı hakkında, yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır. Bu araştırmalar incelendiğinde; gerek program gerekse ders kitabı, tüm konular açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca biyografi kullanımının öğretmenlerce nasıl yapılması gerektiği hakkında örneklerle açıklamalar yapılırken, okul ve sınıflarda uyguladıkları ön test ve son testlerle biyografi kullanımının sağlayacağı katkı değerlendirilmiştir. Araştırmalarda, biyografi kullanımının olumlu katkılar sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Biyografik eserlerin tarih öğretimine katkısı ve İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen sürecin değerlendirilmesi adlı yaptığımız bu çalışmada; diğer araştırmalardan farklı olarak, Türkiye Cumhuriyet'i tarihini anlamada çok önemli olan bir dönemi ele alarak, bu tür kaynakların nasıl katkı sağlayabileceğini inceledik. Öncelikle, dönemle ilgili önemli siyasi, askeri, edebiyat ve basın hayatından kişilerin otobiyografileri, biyografileri, hatıra ve günlükleri incelenmiş sonra da tarih öğretim programları ve ders kitapları, dönem çerçevesinde değerlendirilmiştir. Biyografik kaynaklardan faydalanmanın ne kadar olduğu bölümler halinde verilmiş, hemen arkasından bu tür eserlerin nelerden bahsettiği anlatılarak ders kitaplarında çok fazla yer verilmeyen dönemle ilgili bazı konuların, detaylı biçimde sunulabileceği belirtilmeye çalışılmıştır.

Yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda; İlköğretim Sosyal Bilgiler ve 8. Sınıf *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersi öğretim programı ve ders kitabı, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen dönem çerçevesinde bakıldığında biyografik kaynaklar açısından hedeflere ulaşmada yeterli olmadığı görülmüştür. Liseler içinse, *İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersinde biyografik eser kullanımı istenilen düzeyde gözükmezken, *Tarih 10. Sınıf* dersi kitabının diğerlerine göre biyografik kaynak kullanımı açısından nispeten daha iyi olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte bu tür kaynakların tarih öğretimde kullanılmasıyla ilgili şu şekilde öneriler sunulabilir:

Biyografik kaynaklardan konularla ilgili farklı örnekler vermenin öğrencilerin dikkatini çekmede ve Tarih dersine olan ilgiyi arttırmada önemli olduğu düşünülmektedir. Kimi kaynaklarda, meydana gelen olaylarda etkili olan kişiler, yaptıklarını savunurken, bazı eserlerde de süreçteki muhalif kimlikler ciddi eleştiriler

getirmektedirler. Örneğin; İkinci Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan koşullar, biyografik eserlerin dilinden değerlendirildiğinde, dönemin siyasal, ekonomik ve sosyal hayatı hakkında farklı bilgiler elde edilebilmektedir. II. Abdülhamit'se, doğruluğu tartışmalı olan hatıralarında yaptıklarının nedenlerini anlatarak kendini savunabilmektedir. Yine imparatorluğun çöküşüne neden olan Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecinde de gerek yönetici gerekse diğer kesimlerden farklı değerlendirmelerle karşılaşmaktadır. Milli Mücadele döneminde yaşananlar ve halkın durumu, bu tür eserlerde daha değişik biçimde görülebilmektedir. İncelenen dönemde edebiyatçıların şiirleri, hikâye ve romanları kadar, tarihi ve siyasal kimlikleriyle yazdıkları gözlemleri de önemlidir. Bu tür kaynakların tarih ders kitaplarında yer almasıyla, yaşanan olayların daha iyi kavranması sağlanabilecektir.

Tarih dersi öğretim programlarında dersin amaçları ayrıntısıyla sıralanmış, biyografik kaynaklardan yeterince faydalanılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak, değerlendirme sürecinde, öğretimin vazgeçilmez bir parçası olan ders kitaplarında İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen dönemin hem içerik hem de biyografik kaynaklar açısından sıkıntılı olduğu görülmüştür. İncelenen dönem, genellikle tek kişinin biyografisi üzerinden anlatılmış, dönemin etkili diğer kişilerinden sadece isim olarak bahsedilmiştir. Ders kitaplarında konuları farklı biçimde sunma gayesi, karışıklıklara neden olmuş, tarih dersini sıkıcılıktan kurtarmak için, biyografilerden uzak anlatımlar yapılmış, konular arasında bağlantı kurulamamıştır. Oysa bu dönemde etkili olan siyaset, edebiyat, basın hayatından örnekler verilmesi öğrencilerin dikkatini daha fazla çekecek, öğrenciler, olaylar arasındaki neden sonuç ilişkilerini daha kolay çözebilecektir.

Tarih öğretim programlarıyla istenilen türden öğrencilerin yetiştirilmesi mevcut içerikli ders kitaplarıyla sıkıntılı olacağı ortaya çıkmaktadır. Ezbere dayalı düz anlatım yöntemiyle öğrenilen bilgiler kısa bir sürede unutulmaktadır. Anlatılan devre ait farklı görüşlere sahip kişilerin biyografilerine yer vererek öğrencilerde oluşturulacak bilgi birikimi yanında, kendi yorumlarını oluşturabilmelerini sağlanması, amaçlanan gençliğin yetiştirilmesinde önemlidir. Bu nedenle Tarih dersinin sıkıcılıktan kurtulup öğrenilmesinden zevk duyulan bir hale gelmesinde biyografik eserlerin katkısı bulunmaktadır. Ders kitaplarındaki ünite sonlarında

kaynakça niteliğinde eserlerin verilmesi okumaya yönlendirmede de faydalı olacaktır.

İlköğretim düzeyindeki öğrencilerin model alma güdüsünün ön planda olduğu dikkate alınırsa bu noktada, incelenen dönemle ilgili verilecek biyografiler öğrencilere olumlu katkı sağlayabilecektir. Ancak öğrencilerden biyografiyi, roman okur gibi okumamaları ve ele alınan kişinin faaliyetlerine dikkat etmeleri söylenerek kişilik çözümlemesiyle birlikte dönemle ilgili ne gibi farklı bilgilerle karşılaştıkları konusunda değerlendirme yapmaları sağlanabilir.

Bu tür kaynakların kullanılmasıyla öğrencilerin, ülkesi için önemli çalışmalar yapmış kişilerin hayatını öğrenerek onlara saygı duymasını sağlamasına ve incelediği kişinin yaşadığı sorunları nasıl çözdüğünü değerlendirip kendi hayatı için uygulamasına fırsat verebilecektir.

Biyografik eserlerin sadece ders kitaplarında yer alması yetmemektedir. Öğrencilere *kitap okuma* saati adı altında yapılan çalışmalar, ülkemizde son yıllarda sayıca epeyce artan biyografik eser tavsiyesi yapılarak daha doğru biçimde geçirilmelidir. Biyografik eserlerin genç nesil tarafından incelenmesiyle, şu andaki yaşayışlarına kolay ulaşmadıklarını anlamaları ve kıymet bilmeleri, önemli bir geçmişe sahip oldukları, buna sahip çıkmaları ve yapılan hatalardan ders alarak aynı duruma düşmemeleri sağlanabilir. Eğitimcilerin de, öğrencilerine kaynak tavsiye edecek şekilde kendilerini yetiştirmeleri gerekmektedir.

Son olarak; Biyografik eserlerin dikkatli bir değerlendirme sürecinden geçirilerek ders kitaplarına girmesi ve gençlerin okumasına sunulması, tarih bilincinin geliştirilmesinde ve tarihin önemsenmesinde katkısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edip (1996). Mor Salkımlı Ev, İstanbul: Özgür Yayınları
- ADIVAR, Halide Edip (1962). Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstanbul: Can Yayınları
- APAYDIN, Mustafa (2002). Biyografik Roman Türünün Türk Edebiyatı'nda Gelişimi Üzerine Bazı Dikkatler. **Hece Dergisi**, Sayı (Türk Romanı Özel Sayısı) 65–66–67
- ARGIT, Celile Eren (1977). Mizancı Murad Bey'in İkinci Meşrutiyet Dönemi Hatıraları, İstanbul: Marifet Yayınları
- ARSLAN, Mehmet Metin (2010). İlköğretim Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı, Ankara: Anıttepe Yayıncılık
- ARTUÇ, Nevzat (2008). Cemal Paşa, Ankara: TTK Yayınları
- ASLAN, Sema (2006). Türkiye'de Biyografinin Gelişmemesi Kapalı Toplum Yapısıyla Yakından İlgili. **Milliyet Gazetesi**. (8 Ağustos 2006)
- ATAY, Falih Rıfkı (2010). Zeytindağı, İstanbul: Pozitif Yayınları
- AYBARS, Ergün (1995). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1, Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1966). İkinci Adam, Cilt 1, İstanbul: Remzi Kitabevi
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1970). Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt 1, İstanbul: Remzi Kitabevi
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1971). Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt 2, İstanbul: Remzi Kitabevi
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1972). Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitabevi

AYDEMİR, Şevket Süreyya (1969). Tek Adam Mustafa Kemal 1881–1919, Cilt 1, İstanbul: Remzi Kitabevi

AYDEMİR, Şevket Süreyya (2007). Tek Adam Mustafa Kemal 1919–1922, Cilt 2, İstanbul: Remzi Kitabevi

AYDEMİR, Şevket Süreyya (1999). Tek Adam Mustafa Kemal 1922–1938, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitabevi

AYVAZOĞLU, Beşir (2010). Bozgunda Fetih Rüyası, İstanbul: Kapı Yayınları

BABACAN, Hasan (2005). Mehmed Talad Paşa (1874–1921), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

BALKAYA, İhsan Sabri (2005). Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880–7 Mayıs 1943), Ankara: TTK Yayınları

BARDAKÇI, Murat (2006). Şahbaba, İstanbul: İnkılâp Yayınevi

BAŞARAN, Orhan (2002). İdrîs-i Bitlisî Hakkında Bazı Yeni Bilgiler. İstanbul, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı, XIV, s.201

BAŞOL Samettin, YILDIRIM Tuğrul, KOYUNCU Miyase, YILDIZ Abdullah, EVİRGİN Ömer Faruk (2010). İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 8 Ders Kitabı, İstanbul: Bediralp Matbaacılık

BENGİ, Hilmi (2000). Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı olarak Hüseyin Cahit Yalçın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi

BİRİNCİ, Ali (2005). Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi, **Divan İlmi Araştırmalar**, Sayı 19

BLEDA, Mithat Şükrü (1979). İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul: Remzi Kitabevi

CANDAN, A. Sait (2003). Tarih Öğretiminde Ayrıntılı Okuma Becerilerinin Geliştirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

CAZGIR Vicdan, GENÇ İlhan, GENÇ Celal (2009). Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Ders Kitabı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

CEMAL PAŞA (1959). Hatıralar Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı, (Hazırlayan Behçet Cemal), İstanbul: Selek Yayınları

CEMAL PAŞA (2001). Hatıralar, (Yayına Hazırlayan Alpay Kabacalı), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

ÇALIŞLAR, İpek (2010). Halide Edip Biyografisine Sığmayan Kadın, İstanbul: Selis Yayınları

ÇAYCI, Abdurrahman (2002). Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Ankara: Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları

ÇELEBİOĞLU, Sinem (2007). Türk Edebiyatı'nda Modern Biyografinin Doğuşu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

DEMİRALP, Oğuz (1999). Yaşamöyküsü Mezartaşına Yazılır. **Kitap-lık Dergisi**, Sayı 36. (Bahar 1999)

DEMİRBAŞ, Bülent (1987). İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, İstanbul: Arba Yayınları

DEVELLİOĞLU, Ferit (1990). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi

DURUER, Nursel (1993). **Hayat, Biyografi, Biyografyalar**. Jale Baysal'a Armağan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

EGE, Nezahet Nurettin (1977). Prens Sabahattin – Hayatı ve İlmi Müdafaaları, İstanbul: Güneş Neşriyat

ER, Harun (2010). Sosyal Bilgiler Eğitimi Kapsamında “Biyografi” Kullanımına İlişkin Görüşleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü

ERDOĞAN, Halil İbrahim (2008). Enver Paşa’nın Anıları 1881–1908, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

ERİŞİRGİL, Mehmet Emin (1984). Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, İstanbul: Remzi Kitabevi,

ETİ, Gönül (2009). Bir Onbaşı’nın Doğu Cephesi Günlüğü 1914–1915 Ali Rıza Eti, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

GAZİ MUSTAFA KEMAL (1963). Söylev, Ankara: TDK Yayınları

GENÇ, Güntekin (2007). İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarda Ermeni Sorunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yüksek Lisans Programı

GENÇTÜRK, Mustafa (2005). Tarih Öğretiminde Biyografi Kullanımı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü

GROLIER İNTERNATİONAL AMERİCANA ANSİKLOPEDİSİ (1999). **Özyaşamöyküsü**. Cilt 10, İstanbul: Sabah Yayıncılık

GÜRBÜZ, Yılmaz (2010), Selanik’ten İzmir’e Zübeyde Hanım ve Mustafa Kemal, Ankara: Elips Kitap

HALKİN, Leon E (1989). Tarih Tenkidinin Unsurları, (Çeviren Prof Dr.Bahaeddin Yediyıldız), Ankara: TTK Yayınları

HAMILTON, İan (1972). Gelibolu Günlüğü, (Çeviren Osman Öndes) İstanbul: Hürriyet Yayınları

İLGAR, İhsan (1975). Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey’in Anıları, İstanbul: Çağdaş Yayınları

İlköğretim Programı T.C İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı, <http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx?tur=ilkogretim> (18.03.2011)

İNÖNÜ, İsmet (1985). Hatıralar, (Haz. Sabahattin Selek), Ankara: Bilgi Yayınları

KABACALI, Alpay (2000). Talat Paşa'nın Anıları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

KADRI, Hüseyin Kazım (2000). Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım, (Hazırlayan İsmail Kara), İstanbul: Dergâh Yayınları

KADRI, Hüseyin Kazım (1992). Balkanlardan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi 10 Temmuz İnkılâbı ve Netayici, İstanbul: Pınar Yayınları

KARA, Kemal (2009). Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, İstanbul: Önde Yayıncılık

KARABEKİR, Kâzım (1963). İstiklal Harbimiz, İstanbul: Türkiye Yayınları

KARABEKİR, Kâzım (1993). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896–1908, İstanbul: Emre Yayınları

KARABEKİR, Kâzım (2009). Günlükler, (Hazırlayan Yücel Demirel), Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

KEMAL ATATÜRK (1982), Nutuk, İstanbul: Meb Yayınları

KEMAL, Yahya (1986). Siyasi ve Edebi Portreler, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

KIRZIOĞLU, Fahrettin (1991). Kazım Karabekir, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

KOÇAK, Cemil (2011). Tarih Anılarla da Yazılır, Anılar da Tarihle Sınanır, Star Gazetesi, 12 Haziran 2011 Nüshası

KOMİSYON (1988). **Biyografi**. Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

KÖKDEN, Uğur (1999). Orhun Yazıtları'ndan Şair Nigar'a. **Kitap-lık Dergisi**, Sayı 36. (Bahar 1999)

KULİN, Ayşe (2009). Veda, İstanbul: Everest Yayınları

KUTAY, Cemal (1980). , Üç Devirde Bir Adam, İstanbul: Tercüman Yayınları

KUTAY, Cemal (1961). Kiliseler Kanunu, **Türkiye İstiklal Mücadeleleri Tarihi**, Cilt 17, Sayı 23, Sayfa 9648 (Haziran)

KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1991). Tarih Araştırmalarında Usul, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat

LEVENT, Agâh Sırrı (1973).Türk Edebiyatı Tarihi, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

LOTİ, Pierre (1995). Türkler Üzerine Makaleler, (Çeviren Betül Önuçak) İstanbul: Der Yayınları

LÜLE, Zeynel (2008). Mustafa Kemal'in "Can Yoldaşı" Ali Çavuş, İstanbul: Doğan Kitap

MEVLANAZADE Rıfat (1993). İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İçyüzü, (Yayına Hazırlayan Ahmet Nezih Galitekin) İstanbul: Yedi İklim Yayınları

MİKUSCH, D.V. (2008). Ölümsüz, İstanbul: İkarus yayınları

MİZANCI MURAT (1994). Mücadele-i Milliye Gurbet ve Avdet Devirleri, İstanbul: Nehir Yayınları

OĞUZKAN, Ferhan (1997).Çocuk Edebiyatı, Ankara: Emel Matbaacılık

ORBAY, Rauf (1993). Cehennem Değirmeni -Siyasî Hatıralarım-, (I-II), İstanbul: Emre Yayınları

ORBAY, Rauf (1961). Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul 1961–1963, C.1, sayı 14 ve 15

Ortaöğretim Programı Tarih Dersi 10–11. Sınıf Öğretim Programı
<http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx?tur=orta&lisetur> (18.03.2011)

Ortaöğretim Programı T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Programı
<http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx?tur=orta&lisetur> (18.03.2011)

ORTAYLI, İlber (2004). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: İletişim Yayınları

OSMANOĞLU, Ayşe (2008). Babam Sultan Abdülhamit, İstanbul: Selis Yayınları

ÖĞÜTÇÜ, Işık (2005). Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemal'in Anıları, İstanbul: Epsilon Yayınları

ÖZDEMİR, Mehmet (1992). Refet Bele, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü,

ÖZKIRIMLI, Atilla (2004). Türk Edebiyatı Tarihi, C.1, İstanbul: İnkılâp Yayınevi

RIZA NUR (1992). Hayat ve Hatıratım, Cilt 1–2, İstanbul: İşaret Yayınları

SANDERS, Liman Von (1999). Türkiye'de Beş Yıl, İstanbul: Cumhuriyet Armağanı,

SARAÇOĞLU, Celalettin A (2006). Resneli Niyazi, Unutulan Meşhurlarımız - 2, İstanbul: Şema Yayınları

SELAHATTİN, Mehmet (2006). Bildiklerim: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Maksadı Teessüs ve Sureti Teşekkülü ve Devleti Aliye-i Osmaniye'nin Sebebi Felaket ve İnkısamı, Muhalif Hatıralar, İstanbul: Vadi Yayınları

SELÇUK, İlhan (1996). Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cilt 1–2, İstanbul: Remzi Kitabevi

SERTEL, Zekeriya (1977). Hatırladıklarım, İstanbul: Gözlem Yayınları

SERTEL, Sabiha (1987). Roman Gibi, İstanbul: Belge Yayınları

SİMAVİ, Erol (1986). Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları

SULTAN ABDÜLHAMİT (1999). Siyasi Hatıratım, İstanbul: Dergâh Yayınları

SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA (2004). Hatıratım, Basıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vakası, İstanbul: Arma Yayınları

ŞAPOLYO, Enver Behnan (1943). Ziya Gökalp, İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, İstanbul: İbrahim Berkalp Kitabevi

ŞERİF PAŞA, (1990). Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakki'ye Muhalefet, İstanbul: Nehir Yayınları

ŞEYHUN, Ahmet (2010). Said Halim Paşa, İstanbul: Everest Yayınları

TALAT PAŞA (2006). Hatıralarım ve Müdafaam, İstanbul: Kaynak Yayınları

TANSEL Selahattin (1991). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 3, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

TEKİN, Rahmi (2009). İdris-i Bitlisî ve İdrisiyye Medresesi Mevkufâtı. A.Ü **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 40

TOKGÖZ, Ahmet İhsan (1993). Matbuat Hatıralarım, (Yayına Hazırlayan Alpay Kabacalı), İstanbul: İletişim Yayınları

TOSH, John. (1997).Tarihin Peşinde, (Çeviren Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

TUNÇÇAPA, Şakir (1958). Çanakkale Harbi Hatıralarım, İstanbul: Deniz Matbaası

TÜRKGELDİ, Ali Fuad (1949). Görüp İşittiklerim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

TÜTÜNCÜ, Ziya (1948). Şark Fatihi Genel Kazım Karabekir Paşa, İstanbul: Ufuk Yayınları

VAİDİS, Thomas (2008). Bir Yunanlı Gazeteci Gözüyle Atatürk, İstanbul: Koridor Yayınları

YALÇIN, Hüseyin Cahit (1943). Talat Paşa, İstanbul: Yedigün Neşriyat

YALÇIN, Hüseyin Cahit (1976). Siyasal Anılar, (Yayına Hazırlayan Rauf Mutluay), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları